

**T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MUHASEBE KAYITLARI IŞIĞINDA 18. YÜZYILIN
SON ÇEYREĞİNDE ÜSKÜDAR PARA VAKIFLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Emin DURMUŞ

Enstitü Anabilim Dalı : İslam Ekonomisi ve Finansı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Süleyman KAYA

TEMMUZ – 2016

T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUHASEBE KAYITLARI IŞIĞINDA 18. YÜZYILIN
SON ÇEYREĞİNDE ÜSKÜDAR PARA VAKIFLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Emin DURMUŞ

Enstitü Anabilim Dalı: İslam Ekonomisi ve Finansı

“Bu tez 13/07/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirligi/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Errol ÖZVAR	Başarılı	
Doc. Dr. Selçuk KAYA	Başarılı	
Yrd. Doc. Dr. Kerem GÖÇER	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Muhammed Emin DURMUŞ

13.07.2016

ÖNSÖZ

Bu tezin konusunun belirlenmesinde ve yazılması aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışmanım Doç. Dr. Süleyman Kaya hocama değerli katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Tezin yazım sürecinde her anlamda desteğini ve katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Fatih Savaşan ve Doç. Dr. Fatih Yardımcıoğlu hocalarıma teşekkür ederim. Son olarak da bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme ve maddi-manevi desteğini hep arkamda hissettiğim eşime şükranlarımı sunarım.

Muhammed Emin Durmuş

13.07.2016

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
ŞEKİL LİSTESİ.....	vi
TABLO LİSTESİ.....	vii
ÖZET.....	ix
SUMMARY	x

GİRİŞ	1
-------------	---

1. BÖLÜM: PARA VAKIFLARININ NAKİT SERMAYELERİNİ İŞLETME

USULLERİ VE ELDE ETTİKLERİ GELİRLER	11
---	----

1.1. Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri	11
1.1.1. Muâmele-i Şer'iyeye.....	11
1.1.2. İstiğlal.....	16
1.1.3. Ferâğ bi'l-İstiğlal	19
1.2. Vakıfların Her Bir Yöntemle İşlettikleri Nakit Sermaye (Genel Değerlendirme).....	21
1.3. Vakıfların Asl-i Mallarındaki Değişiklikler (1184-88/1770-74)).....	34
1.3.1. Asl-i Malında Değişiklik Olmayan Vakıflar.....	37
1.3.2. Asl-i Malında Artış Olan Vakıflar.....	40
1.3.3. Asl-i Malında Azalma Olan Vakıflar	44
1.4. Vakıfların Asl-i Mallarındaki Değişiklikler (1188-98/1774-84).....	46
1.5. Vakıfların Verdikleri Borç (İşlem) Miktarları	50
1.6. Vakıfların Uyguladıkları Ribh Oranları ve Kârlılıkları	52
1.7. Vakıfların Borç Verirken Aldıkları Teminatlar	59
1.7.1. Rehin	61
1.7.2. Kefil.....	63
1.7.3. Temessük	64
1.7.4. İstiğlal.....	65
1.8. Vakıfların İşlem Yaptıkları Kişiler.....	66
1.8.1. Cinsiyet Açısında Borçlular	67
1.8.2. Vakıflardan Borç Alan Kişilerin Mensup Oldukları Dinler.....	70

1.8.3. Mesleki ve Sosyal Açıdan Borçlular.....	72
2. BÖLÜM: VAKIFLARIN GAYRİMENKULLERİ VE BU GAYRİMENKULLERDEN ELDE ETTİKLERİ GELİRLERİ.....	79
2.1. Vakıf Mülklerin Kiralanma Usulleri.....	79
2.1.1. İcâre-i Vahide.....	79
2.1.2. İcâreteyn.....	82
2.1.2.1. Şahıslar İçin Finansman Kaynağı Olarak İcâreteyn	88
2.1.3. Mukâtaâ.....	90
2.1.4. Vakıfların Kira Geliri Elde Ettikleri Mülkler ve Kira Türleri (Genel Değerlendirme)	94
2.1.4.1. İcâre-i Vahideli Vakıf Mülkler ve Kira Gelirleri	96
2.1.4.2. İcâreteynli Vakıf Mülkler ve Gelirleri.....	97
2.1.4.3. Mukâtaâlı Vakıf Mülkler ve Gelirleri.....	106
2.1.4.4. İcârât ve Mukâtaât.....	108
2.2. Her Bir Vakıf Gayrimenkulden Alınan Yıllık Kira Miktarı	110
2.2.1. İcâre-i Vahideli Vakıf Mülklerden Alınan Yıllık Kira Miktarları	111
2.2.2. İcâreteynli Vakıf Mülklerden Alınan Yıllık Müeccele Miktarları	112
2.2.3. Mukâtaâlı Vakıf Mülklerden Alınan Yıllık Kira Miktarları	114
2.3. Vakıf Mülklerde Kiracı Olan Kişiler	115
2.3.1. Cinsiyet Açısından Kiracılar	116
2.3.2. Vakıf Mülklerde Kiracı Olan Kişilerin Mensup Oldukları Dinler	120
2.3.3. Vakıf Mülklerde Tasarrufta Bulunan Kişilerdeki Değişiklikler	122
2.3.4. Vakıf Mülklerde Mutasarrıf Olan Kişilerin Meslekleri	125
3. BÖLÜM: VAKIFLARIN GİDER KALEMLERİ	129
3.1. Masraflar	130
3.1.1 Vakıfların Gelir Elde Ettikleri Mülklere Yaptıkları Masraflar	131
3.1.2. Vakıfların Gayelerine Yönelik Yaptıkları Masraflar	131
3.1.2.1. Avarız Giderleri.....	132
3.1.2.2. Tamirat-Bakım Giderleri.....	134
3.1.2.3. Aydınlatma, Temizlik ve Yakacak Giderleri.....	136
3.1.2.4. Taamiye (Yiyecek Giderleri).....	139
3.1.2.5. Diğer Giderler	140
3.1.3. Muhasebe Giderleri ve Resmi Harcamalar	142

3.1.4. Battaliye ve Zayiât.....	146
3.2. Vazife Ücretleri.....	149
3.2.1. Vakıflarda Görev Yapan İdari Kadro ve Aldıkları Maaşlar.....	150
3.2.1.1. Müteveli	150
3.2.1.2. Cabi	155
3.2.1.3. Kâtip.....	156
3.2.1.4. Nazır.....	157
3.2.1.5. Muhzır.....	158
3.2.2. Eğitim Görevlileri ve Aldıkları Maaşlar.....	158
3.2.3. Camii Görevlileri ve Aldıkları Maaşlar	160
3.2.4. Kâriiler ve Aldıkları Maaşlar	162
3.2.5. Diğer Görevliler ve Aldıkları Maaşlar	165
3.2.6. Vakıfların Masrafları ve Vazife Ücretleri Genel Değerlendirme.....	169
3.3. Vakıfların Gelir-Gider Dengesi	172
3.4. Muaccelle Gelirlerinin Sarf Yerleri.....	177
SONUÇ.....	182
KAYNAKÇA	185

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 1** : Vakıfların 1184/1770 Yılında Sahip Oldukları Nakit Sermaye Miktarları ve Her Bir Vakfın Nakit İşletme Yöntemleri..... 22
- Şekil 2** : Vakıfların 1188/1774 Yılında Sahip Oldukları Nakit Sermaye Miktarları ve Her Bir Vakfın Nakit İşletme Yöntemleri..... 36

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : 1184/1770 Yılı İşlem Çeşitleri (Genel).....	25
Tablo 2 : 1188/1774 Yılı İşlem Çeşitleri (Genel)	32
Tablo 3 : Özcan ve Kaya İşlem Çeşitleri Karşılaştırması	33
Tablo 4 : Asl-i Malında Değişiklik Olmayan Vakıflar	38
Tablo 5 : Asl-i Malında Artış Olan Vakıflar	41
Tablo 6 : Asl-i Malında Azalma Olan Vakıflar	44
Tablo 7 : 1188-1198/1774-84 Yılları Arasında Asl-i Malında Artış Olan Vakıflar	47
Tablo 8 : 1188-1198/1774-84 Yılları Arasında Asl-i Malında Azalma Olan Vakıflar	48
Tablo 9 : 1188-1198/1774-84 Yılları Arasında Asl-i Malı Sabit Olan Vakıflar.....	49
Tablo 10 : Vakıfların Verdikleri Borç Miktarları Aralığı	50
Tablo 11 : Vakıf Bazlı Ribh Oranları.....	54
Tablo 12 : Kaya Ribh Oranları (1198/1784).....	57
Tablo 13 : Özcan Ribh Oranları	57
Tablo 14 : Kişi Bazlı Ribh Oranı	58
Tablo 15 : Vakıfların Borç Verirken Aldıkları Teminatlar	60
Tablo 16 : Cinsiyet Açısından Borçlular	67
Tablo 17 : Borçluların Mensup Oldukları Dinler.....	71
Tablo 18 : Vakıflardan Borç Alan Kişilerin Meslekleri (Yönetici Sınıf, Vakıf Görevlileri ve Diğer)	73
Tablo 19 : Vakıflardan Borç Alan Kişilerin Meslekleri (Tüccar ve Zanaatkârlar).....	73
Tablo 20 : Her Meslek Grubunda Görev Yapan Kişi Sayısı ve Oranı	78
Tablo 21 : Vakıf Mülklerin Kiralanma Usulleri ve Her bir Usulden Elde Ettikleri Toplam Kira Miktarları (1184/1770)	95
Tablo 22 : İcâre-i Vahide İle Kiralanan Mülkler ve Elde Edilen Gelirler.....	96
Tablo 23 : İcâreteyn İle Kiralanan Vakıf Mülkler ve Elde Edilen Yıllık Müeccele Gelirleri (Akçe)	98
Tablo 24 : 1184-88/1770-74 Yılları Arasında Vakıfların Elde Ettikleri Toplam Muaccele Gelirleri.....	102
Tablo 25 : 1184-88/1770-74 Yılları Arasında Kira Geliri Elde Eden Vakıflar ve Elde Ettikleri Toplam Kira Miktarları	104

Tablo 26 : Mukâtaalı Vakıf Mülkler ve Bu Mülklerden Bir Yılda Elde Edilen Toplam Gelir.....	107
Tablo 27 : İcârat ve Mukâtaaat Adı Altında Elde Edilen Kira Gelirleri	108
Tablo 28 : Durmuş (1184/1770) ve Kaya (1198/1774) Vakıfların Toplam Kira Gelirleri Karşılaştırılması	110
Tablo 29 : İcâre-i Vahideli Vakıf Mülklerden Alınan Yıllık Kira Miktarları.....	111
Tablo 30 : İcâreteynli Vakıf Mülklerden Alınan Yıllık Müeccele Miktarları.....	112
Tablo 31 : Mukâtaalı Vakıf Mülkler ve Yıllık Kira Miktarları.....	114
Tablo 32 : Cinsiyet Açısından Kiracılar.....	116
Tablo 33 : Kiracıların Mensup Oldukları Dinler.....	120
Tablo 34 : Vakıf Mülklerde Kiracı Olan Kişilerin Meslekleri.....	126
Tablo 35 : Vakıfların Yıllık Ödedikleri Avarız Bedelleri (1184/1770)	133
Tablo 36 : Vakıfların 1 Yılda Hizmet Mallarına Yaptıkları Tamir-Bakım Masrafları	135
Tablo 37 : Vakıfların 1 Yıllık Aydınlatma, Temizlik ve Yakacak Masrafları.....	137
Tablo 38 : Vakıfların 1 Yıllık Taamiye (Yiyecek Giderleri)	139
Tablo 39 : Vakıfların 1 Yıllık Diğer Masrafları	140
Tablo 40 : Vakıfların Yıllık Muhasebe Masrafları ve Resmi Harcamaları.....	143
Tablo 41 : Vakıfların Yıllık Battaliye ve Zayiat Masrafları.....	147
Tablo 42 : Vakıfların Masrafları Genel.....	148
Tablo 43 : Vakıfların İdari Kadrosunda Yer Alan Görevliler ve Bir Yılda Aldıkları Toplam Ücret Miktarları	150
Tablo 44 : Birden Fazla Vakıfta Görev Yapan Mütevelliler ve Yaptıkları Bütün Görevlerden Aldıkları Yıllık Toplam Ücretler	154
Tablo 45 : Vakıflarda Çalışan Eğitim Görevlileri ve Aldıkları Maaşlar.....	159
Tablo 46 : Camii ve Mescitlerde Çalışan Görevliler ve Aldıkları Maaşlar	160
Tablo 47 : Vakıflarda Görev Yapan Kârîler ve Aldıkları Maaşlar	163
Tablo 48 : Vakıflarda Çalışan Diğer Görevliler ve Aldıkları Maaşlar.....	166
Tablo 49 : Vazife Ücretleri Genel Değerlendirme	168
Tablo 50 : Masarîf ve Vazaif Genel	170
Tablo 51 : Vakıfların Gelir Gider Dengeleri.....	173
Tablo 52 : Vakıfların 1184-88//1770-74 Yılları Arasında Elde Ettikleri İcâre-i Muaccele Gelirleri.....	178

SAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü	Yüksek Lisans Tezi Özeti
Tezin Başlığı: Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1184-88/1770-74)	
Tezin Yazarı: Muhammed Emin DURMUŞ	Danışman: Doç. Dr. Süleyman KAYA
Kabul Tarihi: 13.07.216	Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 190(tez) +10(ek)
Anabilim Dalı: İslam Ekonomisi ve Finansı	Bilim Dalı: İslam Ekonomisi ve Finansı
<p>Osmanlı'da vakıf müessesesi, cemiyet hayatının her safhasını kuşatarak Osmanlı toplumunun şekillenmesinde ve gelişmesinde en önemli rolü oynayan müessese olarak karşımıza çıkmaktadır. Topluma hizmet ederek Allah rızasına nail olmak gayesiyle kurulan bu müesseseler günümüzde önemli ölçüde devletlerin yerine getirdikleri, en başta dini hizmetler olmak üzere altyapı, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi pek çok alanda önemli bir boşluk doldurmuşlar ve böylece devletin sırtındaki yükü bir hayli azaltmışlardır. Eğitimden sağlığa, alt yapıdan sosyal güvenliğe, dini hizmetlerden finansmana kadar halkın ihtiyaç duyduğu pek çok alanda hizmetler icra eden vakıflar, hem toplumun refahına hem de devletin ekonomik durumuna çok önemli katkılarda bulunmaları sebebiyle elbette devlet tarafından teşvik edilmişlerdir. Pek çok devlet adamı ve askeri zümre mensubu olan kişilerin kurdukları vakıflar bunun göstergesidir.</p> <p>Tezimizin konusu olan para vakıflarını diğer vakıflardan ayıran en temel özellik, adından da anlaşıldığı üzere menkul bir mal olan paraya sahip olmaları ve bu parayı işletmekten gelir elde etmeleridir. Nakit sermayesi bulunan ve bu sermayenin işletilmesinden gelir elde eden her vakfın para vakfı olduğunu söylemek mümkündür. İncelediğimiz muhasebe kayıtları ışığında para vakıflarının nakit sermayelerini işletme yöntemlerinin muamele-i şer'iyye ve istiğlal akitleri olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında vakıfların sahip oldukları gayrimenkulleri genellikle icâreteyn olmak üzere, icâre-i vahide veya mukâtaa usulleriyle kiraya verdikleri ve bunun neticesinde de kira geliri elde ettikleri görülmektedir.</p> <p>Bu çalışmanın amacı 1184-88/1770-74 yılları arasında Üsküdar Para Vakıflarının muhasebe kayıtlarının incelenerek bu kayıtlarda yer alan bilgilerin tespit edilmesi ve günümüze aktarılmasıdır.</p> <p>Çalışmada elde edilen sonuçlara göre;</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Para vakıfları, faize bulaşmadan toplumun finansman ihtiyacını gidermek için Osmanlı fukahası tarafından geliştirilmiş özgün bir kurumdur. ✓ Para vakıfları borç verecekleri kişilerin sosyal statülerinden ziyade güvenilirliklerine önem göstermişlerdir. Yani para vakıfları güvenilir olduktan sonra, ister askeri zümre mensubu ister reaya olsun; ister zimmi ister Müslüman olsun; ister erkek ister kadın olsun toplumun her kesimine borç vermişlerdir. ✓ Para vakıfları borç verirken devlet tarafından üst sınır olarak belirlenen yüzde on beş oranını aşmamak kaydıyla vakfiyede belirtilen ortak bir ribh oranıyla (kar payı) toplumun her kesimine borç vermişlerdir. ✓ Para vakıfları muamele-i şer'iyye işleminde genelde borçlulardan rehin, kefil veya temessük gibi teminatlar istemişlerdir. Bu teminatlardan bir kaçının beraber istenmesi muhasebe kayıtlarında rastlanılan bir durumdur. ✓ Vakıfların nakit sermayeleri işletilirken daha ziyade muamele-i şer'iyye, gayrimenkulleri kiralanırken de icâreteyn akdi tercih edilmiştir. ✓ Para vakıfları, nakit sermayelerini işletmekten ve vakıf mülklerin kiralanmasından elde ettikleri gelirlerin en büyük bölümünü gayelerine yönelik alanlara sarf etmişlerdir. Buradan hareketle para vakıflarının amaçlarına uygun faaliyet gösterdiklerini söylemek mümkündür. ✓ Para vakıfları çeşitli alanlarda hizmetler icra etmişler ve bu hizmetleri icra etmek için de pek çok kişiyi bünyelerinde istihdam ettirmişlerdir. Bu da vakıfların topluma çok yönlü olarak katkı sağladıklarını göstermektedir. 	
Anahtar Kelimeler: Para Vakfı, Asl-i Mal, Finansman, Muamele-i Şer'iyye, İstiğal, İcâre-i Vahide, İcâreteyn, İcâre-i Muaccele, Mukâtaa, Vazife, Masârif	

SAÜ, Institute of Social Sciences	Abstract of Master Thesis
Title of the Thesis: In Light of Accounting Registration Cash Waqfs of Üsküdar in the Last Quarter of the 18th Century (1184-1188/1770-74)	
Author: Muhammed Emin DURMUŞ	Supervisor: Assoc. Prof. Süleyman KAYA
Date: 13.07.216	Nu. of pages: x(pre text)+190 (main body)+10(appendix)
Department: Islamic Economics And Finance	Subfield: Islamic Economics And Finance
<p>The Waqf institution in the Ottoman Empire emerges as the institution that plays the most important role in the shaping Ottoman society with surrounding the each phase, and its development. These institutions established with the aim to attain the sake of Allah by serving the community. They filled an important gap in many areas notably in religious services, infrastructure, education, health, and social security which are being provided by state today. In this way they reduced the burden on the state, considerable. Waqfs are served in many areas such as education, health, infrastructure, social security, religious services, financing which are contributed to public welfare as well as state economy. For this reason they are encored by the state. Waqfs established by many statesman and military clan members indicates this situation.</p> <p>The main feature that distinguishes the cash waqfs from other waqfs is subject of our thesis. As is evident from its name, to have intangible asset as cash money and money are and generating income from operating this money. It is possible to call every waqf which, has cash capital and generating income from operating this capital, as cash waqf. In the light of examined accounting records, it is determined that muamele-i şer'iyye and istighlal are the methods for cash waqfs to operate their capital. Besides that, waqfs rent out their real estates generally using icareteyn (double rental), and İcare-i vahide (sole rental) or muqataa methods and as a result obtained rental income from this transactions.</p> <p>Purpose of this study is examining the accounting records of the Cash Waqfs of Üsküdar between hijri 1184-1188/1770-74 years, and transferring the information in these records to the present day.</p> <p>According to the results obtained in this study:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Cash Waqf is a genuine institution developed by Ottoman scholars to address the financing need of the society without getting involved with interest (riba). ✓ Cash Waqfs have placed importance to reliability of borrowers rather than their social status. In other words, cash waqfs has lent money to all segments of the society who is reliable whether the person is a military member, or rayah, or dhimmi, or Muslim, or male, or female. ✓ Cash Waqfs has lent money with ribh rate (profit rate) that is specified in the waqfs deed trust to every segment of society under condition that not to exceeding upper limit of fifteen percent, which is determined by state. ✓ Cash waqfs generally requested guarantees such as pledge, bondsman or debenture for muamale-i şer'iyye transaction. It is also encountered that a few of these guarantees could be requested together in the accounting records. ✓ Muamele-i şer'iyye contract is preferred while operating cash capital of the waqf, and icareteyn (double rent) contract preffered for real estate rental. ✓ Cash Waqfs used the biggest share of their income which was generated from operating cash capital and rental of the Waqfs real estates to areas related to waqfs intent. And this shows that Cash waqfs have shown activities suitable to their purpose. ✓ Cash Waqfs have performed in various areas and they employed many people in their structure to perform those services. Thus, this shows that waqfs contribute with many ways to the public. 	
<p>Keywords: Cash Waqf, Capital, Financing, Muamele-i Şer'iyye, İstighlal, İcare-i Vahide (Sole Rental), İcareteyn (Double Rental), İcare-i Muaccele (advance wage), Muqataa, Duty, Expenditure</p>	

GİRİŞ

Araştırmanın Problemi

Osmanlı denince akla gelen ilk şeylerden biri cemiyet hayatını şekillendirip, çepeçevre kuşatan vakıf müessesesidir. Bu müesseseler eğitim, sağlık, bayındırlık, alt yapı, sosyal ve dini hizmetler olmak üzere pek çok alanda faaliyet göstermişlerdir. Osmanlı toplumsal hayatıyla iç içe geçmiş olan bu kurumlar hakkında pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar genelde vakıfların sosyal yönlerini ele alan çalışmalar olmuştur. Son yıllarda ise vakıfların iktisadi boyutuyla ilgili çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır.

Her alanda olduğu gibi İslam ekonomisi ve finansı alanında da akademik çalışma yapılırken tarihi tecrübenin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu kapsamda Osmanlı devletinin İslam dünyasına miras olarak bıraktığı pek çok belge bulunmaktadır. Ancak bu belgelerin önemli bir kısmı yeteri kadar çalışma yapılmadığı için gün yüzüne çıkarılamamıştır. Araştırmamızın konusu olan Para Vakıflarının muhasebe kayıtları da bu belgeler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada Osmanlı vakıf medeniyetine farklı bir boyut kazandıran ve vakıf kurumunun yaygınlaşıp gelişmesine önemli oranda katkı sağlayan para vakıfları ele alınmıştır. Para vakıfları son yıllarda dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış ve meraklı araştırmacıların çalışmalarına konu olmuştur. Zira para vakıfları diğer vakıfların icra ettikleri fonksiyonların yanında ihtiyacı olanlara finansman sağlayarak kredi mekanizması fonksiyonunuda icra etmişlerdir.

Osmanlı devletinde toplumun finansman ihtiyacını gidermek için kurulan ve yüzyıllar boyu gelişerek faaliyet gösteren para vakıflarının genelde İslami finans özelde ise günümüz Katılım Bankacılığı tarafından yeteri kadar bilinmemesinin sebebi para vakıfları ile ilgili belgelerin yeni yeni çalışılmaya, incelenmeye başlanmasıdır. Günümüzde İslami hassasiyeti olan kişilerin para vakıflarında olduğu gibi finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan İslami finans kurumlarının bu köklü tarihi tecrübeden istifade etmesi elzemdir. Bu sebeple çalışmamızda 1184-88/1770-74 yılları arasında Üsküdar da faaliyet gösteren para vakıflarının nakit sermayelerini işletme usulleri yani kredi verme yöntemleri ve elde ettikleri gelirlerin ne şekilde sarf edildiği bilgileri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmamızda muhasebe kayıtlarını

incelediğimiz vakıflar, Üsküdar kadılığında muhasebesi görülen küçük ölçekli vakıflardan oluşmaktadır. Bu çalışma Üsküdar'da bulunan küçük ölçekli vakıflar haricinde sultan, hanım sultan veya paşa vakıfları gibi üst düzey devlet ricalinin kurduğu çok daha büyük ölçekli vakıfları kapsamamaktadır. Nitekim incelenen 81 vakıftan sadece 10'unun asl-i malı 1.000 kuruşun üstünde, bunlardan da 3 vakfın asl-i malı 1.700 kuruşun üstündedir. en yüksek asl-i malı olan vakıf ise 5.104 kuruş ile Hâce Hesna Hatun Mahallesinde Arslan Ağa Çeşmesi Vakfı'dır.

Çalışmamızın sonunda verilen Ek 1 tablosunda muhasebe kayıtlarını incelediğimiz 81 vakfın adları, vakıf numaraları, varak numaraları, asl-i malları, ribh oranları, yıllık kazançları, yıllık giderleri gibi bilgiler yer almaktadır. İncelenen 81 vakfi toplu bir şekilde görmek için çalışmanın sonunda yer alan Ek 1 tablosu incelenebilir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın temel amacı Osmanlı devletinde yüzyıllar boyu uygulana gelen para vakıfları müessesesinin işleyişini, muhasebe kayıtları ışığında günümüze aktarmak ve büyük bir öneme haiz olan böyle bir konuda tarihi tecrübeyi günümüze yansıtmaktır. Nitekim para vakıfları birer kredi ve sosyal hizmet kurumu gibi çalışmışlar ve toplumun birçok ihtiyacını gidermişlerdir. Bu bağlamda günümüzde faizsiz finansman sağlayan kuruluşların ve sosyal hizmetler icra eden kurumlarının yeni modeller geliştirmesi için para vakıfları tarihi bir tecrübe olarak tebellür etmektedir. Elbette Osmanlı devletinin varlığını sürdürdüğü dönemde kendi ihtiyaçlarına çözüm olarak geliştirdiği para vakıflarının günümüze aynen uyarlanması doğru olmayacaktır. Nitekim günümüzün ihtiyaçları o dönemden farklılık gösterdiği için para vakıfları o günün ihtiyaçlarına cevap vermede yeterli olurken günümüzün ihtiyaçlarına cevap vermede yetersiz kalma olasılığı yüksektir. Yapılması gereken İslami hassasiyeti olan kişilerin finansman ihtiyaçlarını gidermek için çözüm arayışında bulunulurken yani İslami finans kurumları ve ürünleri geliştirilirken yaklaşık 5 asırlık tarihi tecrübeye sahip olan bu kurumların göz ardı edilmemesidir. Tarihi tecrübeyi günümüze aktarması açısından bu çalışma önem arz etmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmanın kapsadığı bölge, zaman aralığı ve verilerle ilgili bazı sınırlılıkları söz konusudur;

- ✓ **Bölge Sınırlılığı;** Çalışmada bölge olarak Üsküdar'ın seçilmesinin en önemli sebebi Üsküdar kadılığına ait şer'iyeye sicillerinin düzenli bir halde bulunması ve bu sicillerde para vakıfları ile ilgili çok fazla malumatın bulunmasıdır. Ayrıca daha önce Kanuni Döneminde Üsküdar Para Vakıfları ile ilgili Tahsin Özcan'ın çalışmasının ve bizim çalışmamızdan yaklaşık 15 yıl sonra ise yine Üsküdar Para Vakıfları ile ilgili Süleyman Kaya'nın çalışmalarının bulunması bize karşılaştırma imkânı sunacağı için tezimizde bölge olarak Üsküdar'ı seçtik.
- ✓ **Zaman Aralığı Sınırlılığı;** Para vakıfları hakkında yapılan çalışmaların az olması hasebiyle bu alanın bakir olması ve para vakıflarının çok geniş bir coğrafyaya yayılıp yaklaşık 5 asırlık bir uygulamasının olması çalışmamızı sınırlandırmamıza neden olmuştur. Biz de çalışmamızı 18. yüzyılın son çeyreği olan 1184-88/1770-74 yılları arasında sınırlandırdık. Zaman olarak 18. yüzyılın tercih edilmesinin sebebi Osmanlı devletinin son kez bu asırda istikrara kavuşmuş olmasıdır. Bunun yanında çalışmamızda zikredilen tarih aralığının tercih edilmesinin bir diğer sebebi de Osmanlı-Rus savaşının (1768-1774) olduğu tarihte para vakıflarının nasıl bir gelişim gösterdiklerini görebilmektir. Günümüze daha yakın olması hasebiyle gerekli belgelerin daha temiz ve düzgün bir şekilde arşivlerde bulunması da bu asrı tercih etmemize sebep olmuştur.
- ✓ **Verilerle İlgili Sınırlılıklar;** İncelediğimiz muhasebe kayıtlarında bazı vakıfların muhasebe kayıtları eksiksiz bir şekilde ve araştırma süremiz olan 5 yıl boyunca tutulmuşken, bazı vakıfların muhasebe kayıtları hem düzensiz bir şekilde tutulmuş hem de 5 yıl boyunca muhasebeleri yapılmamıştır. Bazı vakıfların ise muhasebe kayıtları birkaç yıl olarak toplu bir şekilde tutulmuştur. Bu sebeple toplu bir şekilde muhasebesi yapılan vakıfların gelir ve giderleri muhasebe kaç yıllık olarak yapılmışsa o sayıya bölünerek 1 yıllık verileri elde edilmiştir. Sadece 1 yılda muhasebesi tutulan vakıfların ise sadece o yıldaki kaydı esas alınmıştır. Bunun yanında çalışmamızı 5 yıllık bir müddet ile sınırlandırdığımız için tespit ettiğimiz vakıfların önceki yıllardaki durumları hakkında her hangi bir bilgiye çalışmada yer verilememiştir. Ayrıca bazı verilerin anlaşılacak derecede karışık yazılması bazı verilerin anlaşılamayanlar olarak kaydedilmesine yol açmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

İlk olarak araştırmamızı yapacağımız tarihi belirledikten sonra ilgili tarihteki İstanbul Müftülüğü bünyesinde bulunan şer'iyeye sicillerinden Üsküdar Mahkemesi 488 numaralı muhasebe-i evkaf defterinin fotokopisi temin edilmiştir. Daha sonra 488 numaralı defterin her varağına bir numara verilmiş ve bu varaklarda bulunan vakıflar numaralandırılmıştır. Bunun akabinde muhasebe defterinde yer alan bilgileri kaydetmek için Microsoft Excel programında çeşitli tablolar oluşturulmuştur. Böylece muhasebe defterinde yer alan;

- ✓ Vakıfların isimleri ve kuruluş amaçları,
- ✓ Her bir vakfın muhasebe kaydının hangi yılda tutulduğu,
- ✓ Vakıfların asl-i malları ve ribh oranları,
- ✓ Vakıfların yıllık murabaha ve kira gelirleri,
- ✓ Vakıfların masrafları ve vazifelilere ödedikleri ücretler,
- ✓ Vakıfların sahip oldukları gayrimenkuller ve bu gayrimenkullerde kiracı olan kişiler,
- ✓ Zimem başlığı altında vakıfların asl-i mallarının ne kadarının hangi şahıslara borç olarak verildiği,

bilgileri düzenli bir şekilde tablolara aktarılmıştır. Her bir konu için bu genel bilgilerin yer aldığı tablolar özelleştirilerek konu bağlamı tablolar oluşturulmuş ve her bir tablo ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın İçeriği

Üç bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında çalışmanın amacı ve önemi, kapsamı, sınırlılıkları, yöntemi ve çalışmanın içeriğinden bahsedilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak para vakıflarının nakit sermayelerini işletme yöntemleri olan muâmele-i şer'iyeye, istiğlal ve ferâğ bi'l-istiğlal akitleri açıklanmış olup muhasebe kayıtlarından elde ettiğimiz veriler ışığında para vakıflarının her bir yöntemle işlettikleri nakit sermaye miktarları ve işlem çeşitleri genel değerlendirmesi yapılmıştır. Daha sonra vakıfların zaman içerisinde nasıl bir gelişim gösterdiklerini görebilmek için vakıfların nakit sermayelerindeki değişiklikler hakkında bilgi verilmiştir. Burada

vakıfların çoğunun gelişerek varlıklarını sürdürdükleri, çok az bir kısmının ise nakit sermayelerinin ve gelirlerinin düşmesi sebebiyle küçüldüğü tespit edilmiştir. Bunun akabinde vakıfların borç verirken tercih ettikleri işlem miktarları, uyguladıkları ribh oranları, aldıkları teminatlar ve son olarak da işlem yaptıkları kişiler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde kişilerin cinsiyetleri, mensup oldukları dinler ve çalıştıkları meslekler hakkında da bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde para vakıflarının önemli gelir kaynaklarında bir diğeri olan vakıfların sahip oldukları gayrimenkullerden elde ettikleri kira gelirlerine ve bu mülklerin kiralama usulleri olan icâre-i vahide, icâreteyn, icâre-i muaccele ve mukâtaa usullerinin her birinin açıklamasına yer verilmiştir. Bu usullerden her biri ile vakıfların elde ettikleri toplam gelirler zikredildikten sonra vakıf mülklerden alınan yıllık kira miktarları ve son olarak da vakıf mülklerde kiracı olan kişilerin cinsiyet, din ve meslek gibi şahsi özellikleri ayrı başlıklar halinde ortaya konulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise 488 numaralı muhasebe defterinden tespit ettiğimiz 81 vakfın her birinin elde ettikleri gelirleri sarf ettikleri gider kalemleri açıklanmıştır. Muhasebe kayıtlarında; vakıfların gayelerine yönelik masraflarından muhasebe masraflarına, gelir elde ettikleri mülklere yaptıkları masraflardan zayi olan paralarına kadar pek çok masraf “masârif“ başlığı altında, vakıflarda farklı farklı hizmetler icra eden görevlilere ödenen maaşlar da “vazâif” başlığı altında yer almaktadır. Bu çalışmada da muhasebe kayıtlarında olduğu gibi masraflar ve vazife ücretleri ayrı ana başlıklar kabul edilmiş olup bu ana başlıklar birçok alt başlıkla detaylandırılmıştır. Ayrıca vakıf mülklerin mahlûl olmaları durumunda elde edilen mahlûl-ü muaccele gelirlerinin sarf yerleri ve vakıfların gelir gider dengeleri de bu bölümde ele alınmıştır.

Osmanlı devleti hicri takvimi kullandığı için doğal olarak arşivlerde yer alan bütün belgelerde hicri takvim kullanılmıştır. Biz de incelediğimiz muhasebe kaydına uygun olarak hicri takvimi esas aldık ve çalışmamız boyunca tarih verdiğimiz yerlerde ilk olarak hicri takvimi ikinci olarak ise miladi takvimi yazdık.

Konuyla İlgili Bazı Kaynakların Tanıtımı

Çalışmanın esasını İstanbul Müftülüğü Şer’iyye Sicilleri Arşivi Üsküdar Mahkemesi 488 numaralı defter teşkil etmekle beraber Şer’iyye sicillerinde yer alan diğer

defterlerden de yararlanılmıştır. Ayrıca Hanefi geleneğine bağlı Tuhfetü'l-Ahyar, Reddu'l-Muhtar, el-Ihtiyar, Ketaib, Durer, Gurer gibi fıkıh kitaplarından, Behcetü'l-Feteva, Feteva-yı Abdurrahim, Feteva-yı Feyziyye, Feteva gibi fetva mecmualarından, çeşitli risalelerden ve çağdaş çalışmalardan da faydalanılmıştır.

Aşağıda konuyla alakalı tezimizde yararlandığımız çağdaş çalışmaların bazılarının kısa tanıtımı yapılmaktadır.

Çizakça (1993), para vakıfları üzerine çalışma yapan Çizakça, Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları adlı kitabı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Çizakça uzun yıllar üzerinde çalıştığı risk sermayesi şirketinin dünyadaki uygulamasını, bu şirketlerin işleyiş mantığını açıklamakta daha sonra da Türkiye için bir model önerisi sunmaktadır. Kitabın ikinci bölümünde bu model önerisi artı ve eksi yönleriyle değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde para vakıfları kısaca tanıtıldıktan sonra dördüncü bölümde bu vakıfların risk sermayesi sektörüne entegrasyonu üzerinde öneriler yapılmaktadır. Sonuç olarak Çizakça, para vakıflarının yeniden modernizasyonu yapıp risk sermayesi şirketi gibi faaliyet göstermelerinin mümkün olduğunu söylemektedir.

Çizakça (1999), İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi adlı kitapta, iktisat tarihinin önemli konularından biri olan özel sektörün finansmanı ve devlet finansmanına ne şekilde katkı sağladığı üzerinde durulmaktadır. Kitabın birinci bölümünde en önemli ortaklık olan mudarebenin tanımı ve tarihçesi, ikinci bölümde mudarebe akdinin Avrupa'daki adı olan commendanın Avrupa tarihindeki yeri ve seyri, üçüncü bölümde İslami iş ortaklıkları, dördüncü bölümde en önemli risk dağılımı ve finans yöntemlerinden bazılarının gemicilik sektöründe ortaya çıkmasından dolayı Osmanlı ekonomisinde gemicilik ve gemi inşasının finansmanı, beşinci bölümde özel sektörün devlete finansman sağlama yöntemleri, son bölümde ise gelir ortaklığı senetleri ve İslam bankacılığı ele alınmaktadır. Özet olarak bu kitapta girişimcilik türlerinin geçirdiği evrim karşılaştırılmalı ve bütüncül olarak anlatılmaktadır.

Kaya (2007), 18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri adlı doktora çalışmasında Kaya, para vakıflarının borç verirken kullandıkları işlemler olan muamele-i şer'iyye, istiğlal, ferağ bi'l-istiğlal gibi akitleri bütün ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Çalışma yapılırken arşiv belgeleri, şer'iyye sicilleri, sakk mecmuaları,

fıkıh kitapları ve risaleler incelenmiştir. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde para vakıflarının en yaygın bir şekilde kullandığı borç verme işlemi olan muamele-i şer'iyenin, ikinci bölümde bey' bi'l-vefa ve istiğlal işlemlerinin tanımları, mahiyetleri yapılış şekilleri, hukuki sonuçları ve sona ermeleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise karz alan ve veren kurumlar ve şahıslara yer verilmiştir. 18. yüzyılda, faizden kaçınmak maksadıyla muamele-i şer'iyye ve istiğlal akitlerinin en çok kullanılan hile-i şer'iyyeler olduğu, bu akitlerin sömürü aracına dönüşmemesi için bir takım sınırlamaların getirildiği, vakıfların nakit paralarını işletirken mudarebe, bidaa gibi usulleri kullanmadıkları, para vakıflarının yanında sarrafların, esnaf sandıklarının ve devletin de borç para verdiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Kaya (2014), Osmanlı Hukukunda İcâreteyn adlı kitapta vakıf mülklerin kiraya verilme yöntemlerinden biri olan ve 18. Yüzyılda çok yaygın olarak kullanılan icâreteyn akdinin, ortaya çıkışından 18. Yüzyıl sonlarına kadarki tarihi serüveni ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çerçevede icâreteyn akdinin hukuki esasları ve bu konuya dair geçerli hukuk ortaya konulmuştur. Çalışmanın temel kaynaklarını fetva mecmuaları ve şer'iyye sicilleri oluşturmaktadır. Kitap üç bölümden oluşmakta olup birinci bölümde icâreteyne zemin hazırlayan uygulamalar ve bu akdin meşruiyeti konuları, ikinci bölümde icâreteyn akdinin tarafları, konusu, muaccel ve müeccel bedel ve icâreteynin yapılış şekilleri son bölümde ise icâreteyn akdinde vakfi temsil eden kişi olarak mütevelliyeye ve mutasarrıfa tanınan haklar yer almaktadır. Yazarın ulaştığı sonuçlara göre icâreteyn akdinde olduğu gibi kiracılardan muaccel ve müeccel olmak üzere iki farklı kira bedeli alınan pek çok akit bulunmaktadır. İcâreteyn, çift kira ile yapılan mukâtaa, gedik, hulüv, marsad, tapu gibi akitlerin geliştirilmesi sonucu ortaya çıkmış ve hem vakfa hem de mutasarrıflara bir takım cazip fırsatlar sunması hasebiyle yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. İcâreteyn akdi vakıf mülklerin ve şehirlerin uzun süre mamur kalmaları açısından önem arz etmektedir.

Koyunluoğlu (2008), Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması adlı makalede para vakıflarının teorik çerçevesi, etrafında cereyan eden münakaşalar, nakit işletme yöntemleri gibi teorik bilgiler açıklandıktan sonra 17. Yüzyılda İstanbul'da faaliyet gösteren 50 vakfın muhasebe defterlerindeki gelir-gider kalemleri, alacak-verecekleri ve diğer bilgileri analiz edilmiştir. Koyunluoğlu bu çalışmasında faizin yasak olduğu bir ortamda para vakıfları kanalıyla kredi ihtiyacının

önemli ölçüde karşılandığı, para vakıflarının hükmü konusunda tartışmaların yaşandığı ancak nihai olarak cevazına hükmedildiği, bu vakıfların daha çok muamele-i şer'iyeye ile borç vermeyi tercih ettikleri, diğer vakıflarda olduğu gibi para vakıflarının da eğitim, dini hizmetler gibi alanlarda faaliyetler gösterdikleri, meslek gruplarının kurdukları vakıfların kendi aralarında dayanışmaya katkı sağladıkları, günümüzde para vakıflarının risk sermayesi şirketleri gibi faaliyet gösterebilecekleri sonuçlarına ulaşmıştır.

Köprülü (1951), vakıf çeşitleri ve icâreteynli vakıflar hakkında makalesi yayınlanan Köprülü, çalışmasını üç fasla ayırmıştır. Çalışmanın birinci faslında Osmanlı devleti arazi rejiminden, ikinci faslında bir vakfın kurulabilmesi için gerekli olan şartlardan son faslında ise sahih vakıf çeşitlerinden bahsedilmiştir. Makalenin ana konusunu oluşturan fasıl üçüncü fasıldır. Bu faslında sahih vakıf çeşitleri ve her birinin özellikleri açıklanmıştır.

Özcan (1998), Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge adlı çalışmasında Özcan, Kefevi'ye ait olan ve Hanefi fakihlerin tanıtıldığı Ketaibu a'lami'l-ahyar min fukaha-i mezhebi'n-Nu'man el-muhtar adlı eserde yer alan para vakıflarının serbest bırakılması ile ilgili emr-i şerifin metnini transkribe etmiştir. Kefevi para vakıfları ile ilgili bu emr-i şerifin metnini vermeden önce para vakıfları hakkında cereyan eden tartışmalara da yer vermiştir. Özcan'ın para vakıfları ile ilgili böyle önemli bir belgeyi gün yüzüne çıkarması önem arz etmektedir.

Özcan (2000), Para vakıfları ile ilgili müstakil olarak ilk risale kaleme alan İbn Kemal Efendi'dir. Özcan, bu çalışmasında İbn Kemal Efendi'nin kaleme aldığı risaleyi Türkçe çevirisi ile birlikte vermektedir. İbn Kemal risalesinin başında dirhem ve dinarların vakfi konusunda müçtehitler arasında vuku bulan ihtilafların bulunduğunu ancak para vakfetmenin giderek yaygınlaştığı ve meselenin bir an evvel çözüme kavuşturulması gerektiği için para vakfetmenin cevazına hükmetmiştir. Bu konuda kaleme alınan ilk risale olması açısından bu çalışmanın Türkçe'ye çevrilmesi alana katkı sağlamaktadır.

Özcan (2003), Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği adlı kitabında Özcan, iktisat tarihi ve sosyal tarih açısından yeni bir alan olan ve son yıllarda üzerinde pek çok çalışma yapılan para vakıflarının genel özelliklerini ve işleyişlerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. 4 bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde para vakıfları hakkında teorik bilgiler verilip, bu kurumların kuruluş ve işleyişleri hakkında bilgiler

verilmektedir. İkinci ve üçüncü bölümde Kanuni döneminde Üsküdar da faaliyet gösteren para vakıfları arşiv belgeleri ışığında tek tek tanıtılmaktadır. Dördüncü bölümde ise tespit edilen 150 vakfin kuruluş ve işleyişleri bakımından çeşitli açılardan toplu bir şekilde tahlili yapılmaktadır. Çalışmada arşivlerden elde edilen bilgilerin tablolar vasıtasıyla gösterilmesi konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Özcan çalışmasında şu sonuçlara ulaşmıştır; Para vakıfları daha çok sosyal amaçlara yönelik kurulmuş vakıflar olup, vakıf akarlarının korunması ve vakıfların hizmetlerinin sürekliliğinin sağlanmasında finansman sağlayarak önemli rol oynamışlardır. Para vakıfları genellikle vakfiyelerde belirtilen esaslara göre işletilmişlerdir. Vakıfların borç verirken uyguladıkları ribh oranı %10 ila %20 arasında değişiklik göstermiş olup daha ziyade %10 oranının tercih edildiği tespit edilmiştir. Son olarak da para vakıfları eğitimden sağlığa, bayındırlıktan, dini hizmetlere kadar pek çok alanda önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir.

Ömer Hilmi Efendi (1890) tarafından kaleme alınan İthaf-ül-ahlaf fi ahkam-il-evkaf adlı eser vakıf mevzuatı ve muamelatı hususunda yazılmış en temel eserlerden biridir. Meselelerin maddeler halinde ele alındığı kitapta vakıf mevzuatı ve muamelatı özet ve veciz, fakat kapsamlı bir şekilde açıklanmaktadır. Bundan dolayı vakıf hukuku konusunda başucu ve referans kitabı olarak tanımlanmaktadır. Kitapta yer alan 21 bölüm ve 482 meselede vakıf hukuku ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Öztürk (1995), Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi adlı kitabında Öztürk, Türk İslam medeniyetinin temelini oluşturan ve belki de bu medeniyetin en önemli müessesesi olan vakıfların tarihi serüvenini ilgili bütün arşiv kaynaklarını inceleyerek yorumlamıştır. Öztürk bu çalışmasını batılılaşma ve yenileşme hareketlerinin vakıf sektörü üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla yaptığını ifade etmiştir. Çalışma 19. Asırda vakıf müessesesi ve vakıf müessesesinde görülen çözülme olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda kavram olarak vakıfların mahiyeti, yönetim şekli, ekonomik faaliyetleri ve yaptıkları hizmetler, ikinci kısımda ise vakıf sektöründe görülen bozulmalar, sektörün tasfiyesi, cami ve mescitlerin tasnif edilerek satılması gibi konular ele alınmıştır. Çalışmanı dikkat çeken özelliği yapılan tahlil ve yorumların orijinal belgelere bağlı kalınarak yapılmasıdır.

Öztürk (1995), Elmalılı Hamdi Yazır'ın vakıf ahkâmına dair müstakil bir eser yazmaya başladığı ancak tamamlayamadığı eserin fasiküller halindeki metinlerini Öztürk bir araya getirerek Elmalılı'nın yarım bıraktığı eserini tamamlamaya çalışmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın Gözüyle Vakıflar adlı çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. Kitabın birinci kısmında vakfın mahiyeti, kuruluşu, hükmü gibi konular ikinci kısmında ise vakıfların çeşitleri, idaresi, denetimi, bütçesi gibi konular ele alınmaktadır. Bu kitap, Elmalılı'nın vakıf ahkâmı hakkındaki görüşleri hakkında bilgi sahibi olmak için bakılması gereken ilk kaynak olarak temayüz etmektedir.

Pamuk (2012), Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi adlı çalışmasında Pamuk, kapitalizmin yükselip gelişmeye başladığı yüzyıllarda para, imparatorluk ve bunların dünya ekonomisindeki yerini ele almıştır. Kitapta, Osmanlı para düzenini imparatorluk ölçeğinde geniş ölçekli bir bakışıcısı ile değerlendirmiş, Orhan Bey'in darp ettiği ilk akçeden imparatorluğun son yıllarında kullanılan kaimelere kadar Osmanlıdaki paranın tarihi anlatılmıştır. Önemli ölçüde arşivlerdeki bilgilerle desteklenen çalışmaya Balkanlar ve Kırım'dan Suriye, Basra Körfezi, Mısır ve Kuzeybatı Afrika'ya kadar imparatorluğun bütün bölgeleri dâhil edilmiştir. Bu bakımdan çalışma Osmanlı da paranın tarihiyle ilgili yapılmış en kapsamlı eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca kitabın sonunda Osmanlı imparatorluğunun başından sonuna kadar kullanılan paraların resimlerine yer verilmektedir.

1. BÖLÜM: PARA VAKIFLARININ NAKİT SERMAYELERİNİ İŞLETME USULLERİ VE ELDE ETTİKLERİ GELİRLER

1.1. Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri

İslam hukuku faizi hiçbir şekilde meşru görmemekte bilakis şiddetli bir şekilde yasaklamaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim de faizle iş yapan kimseler hakkında “Allah ve resulü tarafından kendilerine savaş açılacağı¹” şeklinde ağır bir ifade kullanılmaktadır. Osmanlı uleması da tabii olarak Kur'an ve sünnette en ağır şekilde yasaklanan faizi meşru kabul etmemiş ve kesin olarak haram olduğuna hükmetmiştir. Dolayısıyla para vakıflarının sermayelerini işletirken doğrudan faizle işgal etmeleri mümkün değildir. Bu sebeple insanların ihtiyaç duydukları finansmanın faize bulaşmadan temin edilebilmesi için İslam âlimleri tarafından bazı yöntemler geliştirilmiştir. Aşağıda alt başlıklar halinde bu yöntemler açıklanmaktadır.

Para vakıflarını diğer vakıflardan ayıran en önemli fark adından da anlaşıldığı üzere para vakıflarının nakit sermayelerinin bulunması ve bu nakit sermayelerini işleterek gelir elde etmeleridir. Nakit sermayesi bulunan para vakıfları, vakfiyelerde hayır sahipleri tarafından belirlenen ribh oranı ve muâmele-i şer'iyye, istiğlal ve ferâğ bi'l-istiğlal usulleriyle sermayelerini işletmiş ve gelir elde etmişlerdir. Bu bölümde vakıfların nakit işletme yöntemleri olan muâmele-i şer'iyye, istiğlal ve ferâğ bi'l-istiğlal akitleri açıklanacaktır.

1.1.1. Muâmele-i Şer'iyye

Muâmele-i Şer'iyye'nin fıkıh kitaplarında genel ve kapsayıcı bir tanımı yoktur. Fıkıh kitaplarında bu işlem bey'ul-ine olarak adlandırılmaktadır.² Hamza Efendi'nin Bey' ve Şira adlı risalesinin iki şerhinde de Muâmele-i Şer'iyye'in bey'ul-ine olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir.³ Başka bir ifadeyle Osmanlılar fıkıh kitaplarında bey'ul-ine olarak adlandırılan akde muâmele-i şer'iyye demektedirler.

Muâmele-i Şer'iyye, faizin yasak olduğu ve faiz alıp verenlerin Allah ve Resul'ünün savaş açtığı kimseler olarak tasvir edildiği bir iktisadi düzende insanların ihtiyaç duydukları nakdi temin edebilmeleri için borç alırken tahakkuk edecek olan fazlalığın

¹ Kur'an, Bakara Suresi, Ayet 279.

² Yunus Apaydın, “İne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 22, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 283-285.

³ Tarikatçı Emir, *Tebyînü'l-Merâm*, vr. 74a; Seydişehrî, *Şerh-i Bey' ve Şira*, vr. 136b.

satım akdinden kaynaklanmış olmasını sağlamak için yapılan hile-i şer'iyyedir. Zimmetteki borcun vadesinin tehir edilmesiyle yapılan muâmele-i şer'iyyeye de devr-i şer'i denmektedir.⁴ Bu işlemde doğrudan faizli işlem yapmak yerine araya satım akdi sokularak dolaylı yoldan faizin neticesine ulaşılmaktadır. Şöyle ki borca ihtiyacı olan kimse birkaç işlem yapmak suretiyle faize bulaşmadan ihtiyacını temin etmekte, borç veren taraf da vadeli borç vermesinin neticesinde elde etmeyi hedeflediği fazlalığa dolaylı yoldan ve faize girmeden ulaşmaktadır.

Kaynaklarda muamele-i şer'iyyenin tanımından ziyade nasıl yapıldığı anlatılmaktadır. *Mecelletü'l-mehakimin* zahriyesindeki notta muâmele-i şer'iyyenin yapılış şekli şöyle anlatılmaktadır:

“Devr-i şer'î deyü fukahânın talim eyledikleri üzere istidâne ve istikraz eden kimesne (borç alan kimse) aldığı nakdi rızasıyla bir miktar zamime (ilave) ile eda eylemektedir ki ol ziyadeyi ribadan tahlis (kurtarmak) için ol kadar kıymetli bir metaı sahib-i nakidden (borç verenden) iştirâ ve bahası olmak üzere nakde zam ve cümlesi deyn-i meşru' olup sonra ol meta'ı medyun (borçlu) dahi bir kimesneye hibe edüp ol dahi sahib olana îta eder.”⁵

Tuhfetü'l-ahyâr'da ise *“Muâmele, karz ihtiyacından dolayı değeri az olan şeyi pahalı fiyata satın almaktır.”⁶* şeklinde bir ifade bulunmaktadır.

Bu açıklamaya göre borç veren kişi, verdiği borcun (10 kuruş borç verdiğini varsayalım) yanında bir malını da (2 kuruş olduğunu varsayalım) vadeyle borç almak isteyen kimseye satar. Borç alan kimse bu malı üçüncü bir şahsa hibe eder, o da ibtida borç veren kişiye hibe eder. Böylece sattığı mal kendisine dönen alacaklı, borç verdiği 10 kuruş karşılığında belli bir vade sonunda 12 kuruş alacaklı olmuş olur.

Muâmele-i Şer'iyye ile ilgili, bir başka risalede şu açıklamalar yapılmaktadır:

“Ribadan ihtiraz için ettikleri muamele ki adına hile-i şer'iyye derler. Bazıları katında mekruhtur ve bazıları katında mekruh değildir. Fukahay-ı 'ızam'ın zikrettiği hile-i şer'iyye budur ki

⁴ Süleyman Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari Ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2007), s. 14.

⁵ Akifzâde, *Mecelletü'l-Mehâkim*, yazma, yy., ts. (Süleymaniye, Kasidecizâde 274).

⁶ Halebî, *Tuhfetü'l-ahyâr*, vr. 466b.

cümlenden biri bir nesneye on kuruş almak murad etse on ikiye akçe murad eden kimesne akçe sahibine on kuruş diğer bir metai on kuruşa satıp ol metai kabz ede. Kendi on kuruşu kabz ede. Sonra yine metai bir seneye on iki kuruşa satın alıp kendinin on iki kuruş borcu olur. Yahut akçe vermek murad eden kimesne bir metai on iki kuruşa akçe almak murad edene bir seneye vere ve ol dahi metai bir ecnebi kimesneye on kuruşa bey' ede. Ecnebi metai kabz ettikten sonra yine ol metai ibtida satan kimesneye on kuruşa bey' edip on kuruşu akçe murad eden kimesneye ver deyu havale ede. Metai sahibine ulaştırı. Akçe murad eden on kuruşu alır. On iki kuruş borçlu olur.

Ve bilmek gerektir ki muâmele ettiği nesne altın ve gümüş kabilinden olmaya. Zira altın ve gümüşlü olanı veresiye satmak caiz değildir. Lakin ferman-ı şerif sadır olmuştur ki: onu on bir buçuktan ziyadeye muâmele-i şer'iyye olunmasun. İmdi, onunu on bir buçuktan ziyade etmemek gerekir.

Ve dahi, mümkün olduğu mertebe, muâmele-i şer'iyye'den sakınmak gerekir. Zira mekruhtur diyenin kavli tercih olunmuştur. Ve fukahay-ı 'ızamdan bazıları zikretmiştir ki: Bey'ul-'iyne'den sakınınız, çünkü o, lanetlenmiştir.”⁷

Bu işlemde yapılmak istenen, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere araya bir satım işlemi sokularak ileri bir zamanda ödenecek olan borç miktarında tahakkuk edecek olan fazlalığın faizden değil satım akdinden kaynaklanmış olmasını sağlamaktır. Risale de anlatıldığı üzere borç almak isteyen kimse bir malını borç verecek kişiye 10 kuruşa satar ve her iki taraf da edimleri kabz ettikten sonra borç almak isteyen kimse aynı malı 1 yıl vadeyle 12 kuruşa geri satın alır. Böylece borç almak isteyen kimse araya satım işlemi sokarak 10 kuruş almış ve 1 yıl vadeyle 12 kuruş borçlanmıştır. Diğer yöntem de ise; borç veren şahıs yine bir malını 1 yıl vadeyle 12 kuruşa, borç isteyen kimseye satar. Borç alan kişi de bu malı üçüncü bir kişiye 10 kuruşa 1 yıl vadeli olarak satar. Üçüncü şahıs malı kabz ettikten sonra ilk sahibine 10 kuruşa satıp, malın karşılığı olan 10

⁷ Hasan Sıdkı, **Risale Bey' ve Şira**, Ebuzziya Matbaası, İstanbul, 1308, s. 35.

kuruşu da borç talep eden kişiye vermesini söyler. Böylece borç talep eden kişi 10 kuruşu alır. 1 yıl vadeyle 12 kuruş borçlu olur.

Aynı risalede muamele yapılan nesnelere altın ve gümüş olmaması gerektiği belirtilmiştir. Çünkü sarf akdinde iki nesne arasında cins birliği varsa işlem eşit ve peşin olmalı, cins birliği olmayıp ölçü birliği varsa peşin olmak kaydıyla istenildiği gibi işlem yapılabilmektedir. Aksi takdirde faiz tahakkuk edecektir.

Risalede de belirtildiği gibi muâmele-i şer'iyeye işlemlerinde farklı ribh oranları olmakla beraber devletin üst sınır olarak kabul ettiği ribh oranı %15 dir.

Muâmele-i şer'iyenin hükmü konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu işlemi mekruh, tahrimen mekruh ve caiz görenlerin olduğu ifade edilmiştir.⁸ İbn Kemal taraflardan her hangi birine zarar vermeyen hilelerin caiz olduğunu belirtmektedir. Bu işlemi de amacının faizden sakınmak olmasından dolayı güzel gördüğünü, ancak taraflardan birine zarar vermesi durumunda kazaen caiz olsa bile diyaneten caiz olmayacağını ifade etmektedir.⁹

Risale'nin yukarıda zikrettiğimiz kısmında mümkün mertebe muâmele-i şer'iyeden kaçınılması gerektiği, bazı büyük fakihlerin bu işlemin lanetlenmiş olduğunu ifade ettikleri belirtilmiştir. Tarikatçı Emir bu ifadeleri şöyle şerh etmiştir:

“Bu muamelede mendup olan karzdan yüz çevirmek ve yerilmiş olan cimriliğe itaat vardır, bu tarik ile ribaya cüret edilmiş olunur, muamelenin yapılışındaki kusur sebebiyle kişi kaçtığı tehlikeye düşer olabilir, belki bazı kimseler devir yapmayı terk edip geçen seneki gibi olsun diyerek hemen temessük senedi düzenlemekle yetinirler, buna benzer mahzurlara giriftar olmak yaygın olduğu için mekruh olması tercih edilmiştir.”¹⁰

Ebussuud Efendi'nin fetvası da şöyledir: *“Zeyd, mülk akçenin muâmele-i şer'iyeye ile alınan ribhü haramdır derse ne lazım olur? El-Cevap: Muâmele-i sahiha olıcak haram dememek gerek.” Ebussuud.¹¹*

⁸ Tarikatçı Emir, **Tebyînü'l-merâm**, vr. 74a.

⁹ İbn Kemal, **Mühimmatül Fetava**, SK, Kılıç Ali paşa, nr. 464, v.161b-162a, Aktaran: Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s.55.

¹⁰ Tarikatçı Emir, **Tebyînü'l-merâm**, vr. 75a, 75b.

¹¹ Ebussuud Efendi, **Fetava**, SK, İsmihan Sultan, nr. 223, v. 141b-142a.

Ebussuud Efendi bir başka fetvasında da sahih muâmele-i şer'iyenin nasıl yapılacağını şöyle açıklamaktadır:

“Sihhat üzerine muâmele-i şer'iyye ne vecihle olur. El-Cevap: Mütevellî bir meta-ı şer'le bin yüz akçeye bey' eyleyüp meta-ı Amr'a teslim ettikten sonra Amr dahi ba'de'l-kabz meta-ı Bekr'e bin akçeye bey' edüp akçesin Zeyd'e verüp Bekr dahi aldıktan sonra bine tuta. Meta-ı mütevellîye verse caiz görülmüştür.”
*Ebussuud.*¹²

Yukarıda zikredilen fetvalardan sonra bu konudaki genel görüşün muâmele-i şer'iyenin cevazı yönünde olduğu söylenebilir. Fukaha genel olarak muâmele-i şer'iyeye insanların nakit ihtiyaçlarını giderme konusunda haram olan ribadan kaçınmak için geliştirilmiş bir işlem olması hasebiyle cevaz vermiştir. Bu işlemi mekruh görenlerin birçoğunun gerekçesi de yukarıda ifade ettiğimiz gibi kişilerin muâmele-i şer'iyeye yaparken kaçındıkları faize düşme tehlikesidir.

Muâmele-i şer'iyeye cevaz verilmesinin yanı sıra muamele işlemlerinin kadıya tescil ettirilmesi, %15 oranının üzerinde muamele yapılmasının yasak olması ve şer'i muamele yapılmaksızın ribh talep edilememesi gibi bazı sınırlamalar getirilmiştir.¹³ Bu konudaki en önemli sınırlama ribh oranı meselesindedir. Hasan Sıdkı Risalesi'nde *“...Lakin ferman-ı şerif sadır olmuştur ki: onu on bir buçuktan ziyadeye muâmele-i şer'iyye olunmasun. İmdi, onunu on bir buçuktan ziyade etmemek gerekir.”*¹⁴ Şeklindeki ifadesiyle %15 üzerinde ribh almamanın gerektiğine işaret etmiştir. Muamele oranları meselesine fetvalarda da değinilmiştir. Aynı şekilde Ebussuud Efendi de %20 oranında muamele yapılmasının haram olduğunu, bu oranla muamele yapanın ta'zir edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵ Bir diğer sınırlama olan ancak şer'i muamelenin yapılması ve kadının tesciliyle geçerli olması; yani şer'i muamele olmaksızın borçludan ribh talep edilemeyeceği meselesidir. Bu husus fetvalarda yer almakta, şer'i bir şekilde yapılmayan yani şekil şartlarına uymayan ve kadı tarafından tescil edilmeyen muamele

¹² Ebussuud Efendi, **Fetava**, SK, İsmihan Sultan, nr. 223, v. 139a.

¹³ Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, 1. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s.58.

¹⁴ Hasan Sıdkı, **Risale Bey' ve Şira**, Ebuzziya Matbaası, İstanbul, 1308, s. 35.

¹⁵ Ebussuud Efendi, **Fetava**, SK, İsmihan Sultan, nr. 223, v. 139b.

işlemlerinin geçersiz kabul edildiği ve hiçbir şekilde bu tür işlemlerden ribh talep edilemeyeceği belirtilmektedir.¹⁶

1.1.2. İstiğlal

İstiğlâl, “bir akarı kiraya vererek gelir getirmesini sağlamak, borçlunun bir akitle bir akarın menfaat veya îrâdını, borcunu ödeyinceye kadar alacaklısına terk ve tahsis etmesi” anlamlarına gelmektedir.¹⁷ Mecelle’de yer alan tanım ise şöyledir: “Bayi’ bir malı isticâr etmek üzere vefâen bey’ etmektir”.¹⁸ Yani bey’ bi’l-vefa akdinin kiralama şartıyla yapılmasına bey’ bi’l-istiğlâl denilmektedir.

Bey’ bi’l-vefa ise, bir malı karşılıklı anlaşmaya göre belirlenen bir müddet içerisinde bedelini iade ederek geri almak şartıyla yapılan akittir. Mecelle’nin tanımı şöyledir: Bey’ bi’l-vefa; “Bir kimse bir malı âhara semeni reddettikde geri vermek üzere şu kadar guruşa satmaktır.”¹⁹ İstiğlalin, bey’ bi’l-vefadan farkı kişinin malını geri alacağını taahhüt etmesinin yanında bu müddet boyunca da malını kiralamasıdır. Böylece borç alan kişi hem ihtiyaç duyduğu nakdi temin etmekte hem de mülkünü, geri alacağı zamana kadar kiralamaktadır. Borç veren kişi de istiğlalen aldığı malın kirasından akit müddeti boyunca gelir elde etmektedir.

Şer’iyye sicillerinde istiğlal satışı ile ilgili pek çok örnek varken nadiren bey’ bi’l- vefa ile ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. Hasköy mahkemesi 5 numaralı defterdeki şu iki örnekte bey’ bi’l vefa ve istiğlal akdinin nasıl cereyan ettiği açık bir şekilde ifade edilmektedir:

“... iki bâb fevkânî ve bir bâb tahtânî mülk menzilimi safka-i vâhîde ile kâmil üç yüz riyâlî guruşa bey’ edip kabz-ı semen-i ma’dûd ve teslîm-i mebî’-i mahdûd kıldıkdan sonra târih-i kitâbdan bir sene-i kâmile gâyetinde meblağ-ı mezbûru edâ eylese mebî’-i merkûm yine mülküne avdet etmek üzre beyinlerinde akd ve lâzımı’l-vefâ vâki’ olmuşdur dedikde, gibbe’t-tasdîk akd-i mezbûr lafz-ı bey’ ile akd olunup bi-şart-ı vefâ bey’de zikr olmayacak câ’iz vefâ’-i mezbûr, dîn-i e’imme-i müctehidîn -

¹⁶ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s.61.

¹⁷ **Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, “İstiğlal”, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s.263.

¹⁸ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, md. 119.

¹⁹ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, md. 118.

rıdvânullâhi aleyhim ecma'în- mezheb-i şerîfleri üzre hâkim-i muvakkî'-i sadr-ı kitâb sâ'ibe-i rehniyet bertaraf oldukdan sonra akdûn-ı mezbûrûnun in'ikâdına hüküm birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Tahrîren fî evâili Ramazâni'l-mübârek sene 1041."²⁰

Hasköy mahkemesi hüccetlerinden biri olan bu kayıta da görüldüğü üzere Osmanlı uleması bey' bi'l-vefa akdinin meşruiyeti hususunda mezhebi cami diye adlandırılan görüşe göre hareket etmişlerdir.

Bey' bi'l-istiğlâl akdi ise şu şekilde cereyan etmektedir:

*"... mumhânemizi mezbûr Ali Subaşı'ya on üç bin akçeye bey' edip nâzır-ı mezbûr Ali Subaşı dahi mâl-ı vakıf ile bi-tarîki'l-istiğlâl iştirâ edip kabz-ı semen-i ma'dûd ve teslîm-i mebî'-i mahdûd eylediğimizden sonra oda-i mezbûrede sâkin olan cümle ihtiyârlar izniyle zikr olunan mumhâneyi ba'de't-tahliyeti'ş-şer'iyye yine târih-i kitâb şehri guresinden yedi ay tamâmına varınca nâzır-ı mezbûr Ali Subaşı'dan bin beş yüz altmış akçeye istîcâr eyledik ol dahi vech-i meşrûh üzre îcâr ve teslîm eyledikde gibbe't-tasdîki'l-vicâhî mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu."*²¹

Yine Hasköy mahkemesinin kayıtlarındaki bu hüccette istiğlâl satışının nasıl gerçekleştiği ayrıntısına kadar anlatılmıştır. Kayda göre mumhanelerini satan kişiler belirlediklerini semeni teslim almış ve mumhaneyi alıcıya teslim etmişlerdir. Daha sonra mecliste bulunan şahitler önünde mumhaneyi şer'i bir şekilde tahliye ettikten sonra aynı mecliste 7 aylığına kiralamışlardır. Böylece mumhane sahipleri satım bedelini geri ödeyinceye kadar geçimlerini temin ettikleri anlaşılın mumhanelerine kiracı olmak suretiyle hem mumhanelerinden olmamışlar hem de istedikleri nakdi elde etmişlerdir. Bu işlemde mumhaneyi geçici bir süreliğine satın alan kişinin kârı da 7 ay boyunca elde edeceği kira geliridir.

1184-85/1770-71 yılları arasında Üsküdar vakıflarının hiçbirinin bey' bi'l-vefa akdi ile işlem yapmadığı buna karşılık bey' bi'l-istiğlâl ile büyük oranda işlem yaptıkları tespit

²⁰ Hasköy Mahkemesi 5, vr.26-1.

²¹ Hasköy Mahkemesi 5, vr.116-1.

edilmiştir. Bunun sebebi olarak bey' bi'l-vefa da borç verenin ilgili malı bizzat kullanması, bey' bi'l-istiğlâl de ise borçluya kiralamasıdır. Vakıf böylece ilgili malı kullanmak yerine belli bir oranda sabit kar getirisi elde etmektedir. Yukarıda verdiğimiz örneklerden hareketle bey' bi'l-vefa ve bey' bi'l-istiğlâl akitlerinin vakıflara has olmadığını anlamaktayız. Şahıslar da bu akitleri yapabilmektedir. Bununla beraber bu işlemlerinin şer'i bir şekilde gerçekleşmesi ve ribh oranının sınırlı olması gibi bir takım düzenlemeler mevcuttur. Bu düzenlemeler sayesinde bu tür akitler kontrollü ve kayıt altına alınmış bir şekilde cereyan edebilmektedir. Hiçbir kimse şer'i şartlara uymadan, ribh oranı üst sınırına riayet etmeden bu tür işlemleri gerçekleştirememektedir. Gerçekleştirse bile aralarında anlaşmazlık çıktığı zaman iki taraf da kadı huzurunda hak iddia edememektedir. İnsanın olduğu yerde suistimalin olması kaçınılmazdır. Ancak bu gibi tedbirlerle Osmanlı'nın bu suistimalleri engellemeye hiç olmazsa en aza indirmeye gayret gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hanefî fakihler bey' bi'l-vefa akdinin meşruiyeti hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Kimisi rehin kimisi bey'-i fasid kimisi de bey'-i caiz hükmünde olduğunu söylemişlerdir. Akifzade, Osmanlı ulemasının görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

*“Cümle-i akvâlden bazıları hakikaten rehin olmaktır. Ve buna kibar-i fukahadan zahib çoktur. Meşâyih-i devlet-i âliyeden dahi İbn Kemal, Ebussuûd ve Zekeriyazâde buna zahib olduklarını Ankaravî merhum hâmiş-i mecmuasında beyan eder. Ve bazıları bey'-i caiz olmasına zahiblerdir. Ve ekser ulema fetâvâsı bey'-i fasid olmaklığına zahiblerdir. Ve bir mezheb-i câmi' dahi vardır ki; bu akit caiz, fasid ve rehinden mürekkebe bir muameledir. Zann-i fakiranem budur ki meşâyih-i devlet-i Osmaniye fetâvâ-yı Türkîleri galiben bu mezheb-i câmi' ile amele mebnidir”.*²²

Osmanlı ulemasının kabul ettiği mezheb-i cami diye adlandırılan bu görüşe göre bey' bi'l-istiğlâlin caiz olması için bey'-i caiz hükmünde kabul edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde rehin veya bey'-i fasid hükmünde kabul edildiğinde rehin alınan malın satıcıya kiraya verilmesi mümkün olmadığı için caiz bir akit olmamaktadır. İstiğlâl ve bey' bi'l-vefa akitleri de muâmele'i-şer'iyyede olduğu gibi faiz yasağını ihlal etmeden borç temin

²² Akifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim*, vr. 294b.

edip kişilerin ihtiyaçlarını şer'i bir şekilde gidermeyi hedeflemektedirler. Hanefi mezhebine tabi olan Osmanlı ulemasının da kişilerin faize yani harama düşmeden ve yasakları çiğnemenen ihtiyaçlarını karşılamaları için böyle hile-i şer'iyelere cevaz verdikleri anlaşılmaktadır.²³

1.1.3. Ferâğ bi'l-İstiğlal

Ferâğ, istilahta *bir kimsenin gayrimenkul mallardaki tasarruf hakkını başkasının uhdesine terk ve devretmesi* demektir. Devir edene “fariğ”, devir edilene “mefruğun leh”, devredilen şeye de “mefruğun bih” denir.²⁴ Osmanlı hukukunda miri ve icâreteynli vakıf mallar satım akdine konu olmazdı. Çünkü bu vakıf mallarda özel mülkiyetin tesis edilmesi mümkün değildi. Ancak miri ve icâreteynli vakıf mallarda özel mülkiyete benzer bir tasarruf hakkı mevcuttu. İşte bu tasarruf hakkının başkasının uhdesine devrine ferâğ denilmekteydi.²⁵ Vakfın gayrimenkullerinden birinin mutasarrıfı yine kendisi kiralamak şartıyla ilgili mülkü vefaen ferâğ etmesine ferâğ bi'l-istiğlal denmektedir.

Ferâğ işlemi tarafların iradeleriyle yani icap ve kabul ile kurulan bir akittir. Ancak akdin açıklık ve güvenilirliğini sağlamak için bazı tedbirler alınmıştır. Ferâğ işlemi yapılırken icap ve kabulün devlet memuru veya mütevellinin huzurunda belli bir prosedüre uygun şekilde yapılması gerekmektedir. Vakıf mallarda mülkiyetin vakfa ait olması hasebiyle bu malların tasarruf hakkına sahip olan mutasarrıfın bu haklarını her ne şekilde olursa olsun mütevellinin izni olmaksızın her hangi bir kimseye devretmesi söz konusu değildi. Tasarruf hakkını devredecek olan mutasarrıf vakıf adına mütevelliden izin alır bundan sonra devir işlemi yapabilmirdi. İzin alınmadan yapılan ferâğ işlemleri geçersiz sayılmış, hukuken geçerlilik kazandırılmamıştır. Kişilerin müteveli veya devlet memurunun izni olmadan mahkemede yaptıkları ferâğ beyanları bile geçersiz sayılmıştır. Çünkü ferâğ iki tarafı da etkileyen bir akittir. Bir yönüyle malın tasarruf hakkına sahip olan mutasarrıfı diğer yönüyle malın asıl sahibi olan devleti veya vakfi etkilemektedir. Bu sebeple ilgili memurun veya mütevellinin izni akdin şartlarından biri

²³ Saffet Köse, “Hiyel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 18, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, s. 172.

²⁴ *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Ferâğ”, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, 139.

²⁵ Ali Bardakoğlu, “Ferâğ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.12, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 1995, s. 351.

haline gelmiştir. İzinsiz yapılan ferâğlar icazet verilinceye kadar mevkuf sayılmıştır.²⁶ Aşağıda örnek olarak verdiğimiz İstanbul mahkemesine ait bir kayıta ferâğ işlemi yapılırken mütevellinin izni ile yapıldığı “izn-i mütevellî” kelimeleriyle ifade edilmiştir.

“...Mahmiye-i İstanbul’da Saraçhâne dâhilinde vâki’ lede’l-ahâlî ve’l cîrân ma’lûmü’l-hudûd bir bâb sarrâc dükkânının tasarrufunu izn-i mütevellî ile bana ferâğ ve tefvîz ve takâs, ben dahi bi’l-vekâle meblağ-ı mezbûr yedi yüz elli guruşu kabz ve teslim ve dükkân-ı mezbûru tefevvüz ve mukâssa ve kabûl eyledim.”²⁷

Osmanlının son zamanlarında ferâğın yetkili bir memurun yanında yapılması ve yazılı resmi bir belgeye bağlanmasıyla devlet veya vakıf mütevellisi hem tarafların icap ve kabullerini şeffaf ve güvenilir bir ortamda bağlamak hem de rakabesine sahip oldukları gayrimenkullerin denetimini daha sağlıklı bir şekilde yapmak gayesi güttükleri düşünülebilir. Ancak tapu işlemlerini yapan merkezlerin az olması sebebiyle senetsiz veya el senediyle yapılan ferâğ işlemleri de varlığını sürdürmüştür.²⁸

Ferâğ bi’l-istiğlâl akdinde ilgili gayrimenkul mahlûl olduğunda yani borçlu kimsenin çocuğu olmadan ölmesi halinde bu mülk vakfa geri döner. Alacaklı da hiçbir şekilde vakıftan bu mülkle ilgili hak talep edemez. Ancak alacağını borçlu olan kişinin terekesinden alabilir.²⁹ Borçlu kimsenin terekesi borcu ödemeye vefa etmese bile alacaklı vakıftan hak talebinde bulunamaz. İncelediğimiz 81 vakıftan sadece 3 tanesinin 5 sene içerisinde toplam 6 kişi ile ferâğ işlemi yaptığı gözükmektedir. Bu da gösteriyor ki vakıflar alacağını temin edememe riski olan ferâğ bi’l-istiğlâl ile işlem yapmaktan olabildiğince uzak durmuşlar, sabit getirisi olan istiğlal, muamele-i şer’iyye gibi yöntemlerle işlem yapmayı tercih etmişlerdir. İncelediğimiz kayıtlarda ferâğ işleminin vefaen mi istiğlalen mi olduğu yazılmamıştır. Sadece bi’l ferâğ demek ile yetinilmiştir. Ancak bu işlemlerden vakıfların sabit gelir elde etmelerine binaen bu ferâğların istiğlalen olduğu söylenebilir.

²⁶ Bardakoğlu, s. 352.

²⁷ İstanbul Mahkemesi 18, v.15a-2

²⁸ Bardakoğlu, s. 352.

²⁹ “Zeyd bila veled fevt olmağla mütevellî âhara îcar murad eylese Amr bedeli Zeyd’in terekesinden talep etmeyüp mütevelliyi men’a kâdir olmaz”, Şerifzâde, **Revâiyihü’z-zekiyye**, s. 188; ayrıca bkz. Akifzade, **Mecelletü’l-mehakim**, vr. 132b.

Ferâğ bi'l-istiğlâl akdi büyük ölçüde istiğlal akdinin hükümleri ile örtüşmektedir. Ferâğ bi'l-istiğlalin, istiğlal aktinden ayrıldığı iki durum vardır. Bu farklardan ilki, ilgili mülk mahlûl kaldığı zaman alacaklının vakıftan hiçbir talepte bulunamaması ikincisi ise mütevellî izni olmadan ferâğ akdinin gerçekleştirilememesidir. Bu iki fark dışında hemen hemen aynı hükümlere tabidir diyebiliriz.³⁰

1.2. Vakıfların Her Bir Yöntemle İşlettikleri Nakit Sermaye (Genel Değerlendirme)

Para vakıflarının nakit sermayelerini işletme yöntemleri yukarıda açıklanmış olup bu başlık altında hangi vakfın, kaç kişiye finansman sağladığı ve nakit sermayesini hangi yöntemle işlettiği bilgileri ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloda bu bilgiler detaylı bir şekilde yer almaktadır.

³⁰ Süleyman Kaya, “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt.15, Sayı.29 (2010), s.105-106.

Tabloda yer alan kayıtların önemli bir kısmı 1184/1770 yılına (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 1b-1- 19a-1) ait olmakla birlikte 1184/1770 yılı muhasebe kayıtları tespit edilemediği için 65, 66, 67, 69 ve 70 numaralı vakıfların 1185/1771 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 19b-1 – 36b-2); 71, 72, 74 ve 75 numaralı vakıfların 1186/1772 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 37a-1 – 54b-1); 76, 77 80 ve 81 numaralı vakıfların ise 1188/1774 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 70a-1 – 87a-1) muhasebe kayıtları verilmiştir. Yani her hangi bir vakfın muhasebe kaydı 1184/1770 yılı muhasebe kayıtları arasında yoksa bu tarihe en yakın tarihteki muhasebe kayıtlarına tabloda yer verilmiştir.

Muhasebe kayıtlarında vakıfların nakit sermayeleri kuruluş olarak kaydedilirken, gelir ve giderleri akçe olarak kaydedilir. Bu durum tabloya da yansıtılmıştır. Bu dönemde 1 kuruluş 120 akçeye denk gelmektedir.

Muhasebe kayıtlarında yer alan nakit sermaye muhasebenin yapıldığı yıla aitken elde edilen gelirin bir önceki yıla ait olması ve nakit sermaye olarak verilen rakamların içinde çeşitli nedenlerden ötürü ribhi alınamayan (gayr-i merbuh) ya da işletilmeyen paraların da bulunması nedeniyle bazı vakıflar için ilgili oranla elde edilebilecek gelirden daha düşük bir rakam gelir hanesinde yer almaktadır.

Geçmiş yılın muhasebesi yapıldığından bu kayıtlarda yer alan nakit sermaye önceki yıla ait olup vakfın borç verdiği miktarların yer aldığı zimem kısmı ise muhasebenin yapıldığı günkü durumu yansıtır. Dolayısıyla bir önceki yıla göre sermayesi artan vakıfların, tabloda nakit sermayelerinden daha yüksek miktarlarda borç verdiği gözükmektedir.

Tablo oluşturulurken nakit sermayesi olup bu sermayesini kimlere, hangi yöntemle borç verdiği kayıtlarda bildirilmeyen vakıflara yer verilmemiştir.

Bazı vakıfların muhasebeleri birkaç yıl toplu olarak tutulmuştur. Ancak tablo oluşturulurken bir yıllık kayıtlar göz önünde bulundurulduğu için toplu şekilde muhasebesi yapılan vakıfların gelir giderleri muhasebe kaydı kaç yıllıksa o sayıya bölünerek hesaplanmış ve tabloya yerleştirilmiştir.

Araştırmamızı yaptığımız 488 numaralı defterde kayıtlı olan 81 vakıftan 39 tanesi sadece uhdelerinde bulunan nakit sermayelerini işletmekten gelir elde etmektedirler. 35 vakfın ise hem nakit sermayelerinden elde ettikleri gelirleri hem de uhdelerinde bulunan

gayrimenkullerinden elde ettikleri kira gelirleri vardır. 7 vakfin ise nakit sermayesi bulunmayıp sadece gayrimenkullerinden elde ettikleri kira gelirleri vardır.

İncelediğimiz 81 vakıftan 3, 6, 21, 46, 51, 62 ve 73 numaralı vakıflar hariç geri kalan 74 vakfin nakit sermayesi mevcuttur. Bu 7 vakfin sadece kira gelirleri vardır ve bu kira gelirleri ile vakıfların giderleri karşılanmaktadır. Bunun yanında 20, 63, 64, 68, 78 ve 79 numaralı vakıfların nakit sermayeleri olduğu halde bu sermayelerini ne şekilde işlettikleri hakkında kayıtlarda bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple tabloda bu vakıflara yer vermedik. Zikredilen vakıflar hakkında elde ettiğimiz bilgiler aşağıda yazıldığı şekildedir:

20 kuruş nakit sermayesi bulunan 20 numaralı vakfin aynı zamanda kira geliri vardır. Vakıf giderlerini nakit sermayenin işletilmesinden elde edilen gelirden ziyade kira gelirleri ile karşılamaktadır. Vakfin muhasebesi, incelediğimiz 5 yılın kayıtları içerisinde düzenli bir şekilde yer almaktadır. Vakfin 86 senesinde asl-i malının Arap Halime nam kimsenin evinin yarı hissesinin mahlûl olmasından elde edilen muaccel geliri olan 27 kuruşun eklenmesi ile 47 kuruşa çıktığı görülmektedir.³¹ 1187/1773 ve 1188/1774 yıllarında vakfin asl-i malının 47 kuruş olarak sabit kaldığı görülmektedir. Bu örnekte gördüğümüz gibi vakıfların asl-i malları bu şekilde artabilmektedir. Vakıflar icâreteyn ile kiraladıkları evlerin mahlûl olması durumunda yani kiracıların erkek veya kız çocuk bırakmadan vefat etmeleri halinde kendilerine dönen mülkleri başkalarına yine icâreteyn ile kiralayıp müeccel bedele göre bir hayli yüksek olan muaccel geliri elde etmekteydiler. Vakıfların mülklerini icâreteyn ile kiralamalarındaki en büyük etkenin de bu olduğu söylenebilir. İcâreteyn ile kiraya verilen mülklerin miras olarak sadece kız ve erkek çocuklara geçmesi bu akdi vakıflar için cazip hale getirmiştir. Bir başka ifadeyle vakıflar bu sebepten ötürü icâreteyn akdini icâre-i vahideye tercih etmişlerdir. Bunun yanında 400 kuruş nakit sermayesi olan 63 numaralı vakfin, 176 kuruş nakit sermayesi olan 64 numaralı vakfin, 120 kuruş nakit sermayesi 68 numaralı vakfin, 300 kuruş nakit sermayesi olan 78 numaralı vakfin ve 150 kuruş nakit sermayesi olan 79 numaralı vakfin da bu sermayelerini işletmekten elde ettikleri gelirleri bulunmaktadır. Ancak bu gelirleri ne şekilde elde ettikleri, nakit sermayelerini kimlere

³¹ Üsküdar Mahkemesi 488, vr.50b-1

murabahaya verdikleri hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple zikredilen vakıflar tabloya dâhil edilmemiştir.

Bu açıklamalardan sonra incelediğimiz 81 vakıftan yukarıda belirttiğimiz 13 vakıf hariç 68 vakfin nakit sermayelerini muâmele-i şer'iyye, bey' bi'l-istiğlal veya ferâğ bi'l-istiğlal ile işlettikleri ve bu şekilde gelir elde ettiklerini söyleyebiliriz. Nakit sermayesi olup bu sermayelerini ne şekilde işlettikleri belli olmayan 5 vakfin da bu işlemlerden biri veya birkaçı ile murabaha elde ettikleri tahmin edilebilir.

Tablo 1: 1184/1770 Yılı İşlem Çeşitleri (Genel)

Yöntem	İşlem Sayısı	Oran	Toplam Miktar (Kuruş)	Oran
Muâmele-i Şer'iyye	373	50,6%	15.993	31,4%
Bey' Bi'l-İstiğlal	292	39,6%	29.439	57,8%
Mütevelli	44	6,0%	3.119	6,1%
Gayr-i Merbuh	8	1,1%	928	1,8%
Mütevelli Gayr-i Merbuh	5	0,7%	230	0,5%
İşlem Nev'i Belli Olmayan	11	1,5%	344	0,7%
Ferâğ Bi'l-İstiğlal	4	0,5%	915	1,8%
Toplam	737	100%	50.968	100%

Tabloda yer alan bilgiler yukarıda verdiğimiz Şekil 1'in verileri esas alınarak oluşturulmuştur.

Özet olarak verdiğimiz bu tabloda vakıfların nakit sermayelerini hangi usullerle işlettikleri gözükmemektedir. Bunlardan “gayr-i merbuh” olanlar ve “belli olmayan” başlıkları çıkarıldığı zaman Üsküdar vakıflarının 68'inin 713 kişiye toplam 49.466 kuruşu murabahaya verdikleri görülmektedir. Bu sayıyı ortalamaya vurduğumuz zaman 69,3 kuruş çıkmaktadır. *Kaya* Üsküdar vakıfları için yaptığı çalışmada 14 sene sonrası için (1198/1784 senesinde) yaklaşık 81 kuruş ortalama³² Çizakça ise Bursa vakıfları için yaptığı çalışmada (1200/1786 senesinde) 76 kuruş ortalama vermektedir. Çizakça ortalamanın çok yüksek bir miktar olmamasından hareketle vakıfların nakit sermayelerini idaneye verdikleri kişilerin daha çok tüketici olduğu

³² *Kaya, XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s.106.

sonucuna varmıştır.³³ Yani bir diğer ifadeyle vakıflardan borç alan kişiler üretimden ziyade tüketim için borç almaktadırlar. Fakat üretim-tüketim dengesinin zaman, mekân ve içinde bulunulan sosyo-ekonomik duruma göre farklılık arz edeceği unutulmamalıdır.

Vakıflardan yüksek miktarlarda borç alan kimseler de yok değildir. Mesela Bulgurlu Mahallesi Mescidi Şerif ve Avarız Vakfı bütün sermayesi olan 495,5 kuruşu vakfın mütevellisinin kardeşi olan Osman Çelebiye %15 ribh oranıyla ve mahalle sakinlerinden Seyyid Ahmet Ağa'nın kefaletiyle muâmele-i şer'iyye ile borç vermiştir. 3 sene boyunca bu vakfın bütün sermayesi Osman Çelebi'de borç olarak kalmıştır. Ancak 1187/1773 senesinde Osman Efendi'ye sadece 175,5 kuruş verildiği gözükmektedir. Vakıf geri kalan asl-i malını da başka üç kişiye idaneye vermiştir. Bunun sebebinin ne olduğu hakkında her hangi bir malumata sahip değiliz. Ancak Osman Çelebi'nin artık bu kadar yüksek miktarda borca ihtiyaç duymadığı veya borcunun bir kısmını ödemiş olması ihtimal dâhilindedir.

Hüsrev Ağa Mescidi Vakfı da 580 kuruş olan nakit sermayesinin 500 kuruşunu yine %15 ribh oranıyla Mevali-i İzamdan Raşidzade Seyyid İbrahim Ethem Efendi'ye muâmele-i şer'iyye ile murabahaya vermiştir. İbrahim Ethem Efendi'nin de o zaman için yüksek bir meblağ olan 500 kuruşu niçin aldığı hakkında her hangi bir malumata sahip değiliz. Ancak yatırım yapmış olma, bir gayrimenkul almış olma veya câize ödemiş olma ihtimali hatıra gelmektedir. Ulemların Osmanlı devleti kademelerinde ve toplum içerisinde mümtaz bir yere sahip oldukları gerçeği göz ardı edilemez. Ayrıca Osmanlı'da ulema sınıfına mensup kişilerin istisnalar dışında mallarının müsadere edildiği vaki değildir. Bu sebeple ulema sınıfına mensup kişilerin sahip oldukları bu imtiyazları kullanarak iç-dış ticaret yaptıkları tahmin edilebilir. İbrahim Efendi'nin yüksek sayılabilecek meblağ olan 500 kuruşu böyle bir ticaret için de kullanmış olabileceği ihtimali hatıra gelmektedir. İbrahim Efendi'nin 1185/1771 senesi kaydında da 500 kuruş borç aldığı bilgisi yer almaktadır. Bu da eski borcun tehir edildiğinin göstergesidir. Yani bu kişi 500 kuruşun %15'lik getirisi olan 75 kuruşu vakfa ödemiş ve 500 kuruş yine elinde kalmıştır. Diğer senelerin zimem kayıtları arasında İbrahim Efendi yer almamaktadır. İncelediğimiz kayıtlarda genellikle yüksek meblağlarla alınan

³³ Murat Çizakça, **İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi**, Şehnaz Layikel (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 116.

borçlarda istiğlal işleminin kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak Hüsrev Ağa Vakfı 500 kuruşu İbrahim Efendi'ye muâmele-i şer'iyeye ile murabahaya vermiştir. Burada İbrahim Efendi'nin toplum içindeki saygınlığının ve itibarının önemli bir etken olduğu söylenebilir.

İstiğlal akdinde vakıfların zarara uğrama ihtimallerinin daha az olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü vakıflar bu işlemi yaparken borç almak isteyen kişinin her hangi bir mülkünü belli bir müddet uhdelerine almış oluyordular. Bu sebeple kişiler mülklerinden olmamak için borçlarını ödemeye daha fazla gayret göstermiş olabilecekleri tahmin edilebilir. İstiğlal akitlerinde vakıflarının neredeyse tamamının her hangi bir teminat almamalarının sebebi de bu olabilir. Yani vakıflar ellerinde kişilere ait bir mülk varken ayrıca teminata ihtiyaç duymamışlardır. Bu nedenle de genelde yüksek miktarlarla yapılan borç işlemlerinde istiğlal usulü kullanılmıştır. Çünkü bu usul muâmele-i şer'iyeye göre daha garantili ve güvenlidir demek mümkündür.

Hayrettin Mescidi Vakfı incelediğimiz vakıflar arasındaki en büyük vakıflardan bir tanesidir. Vakfın 3.922,5 kuruş nakit sermayesi ve senelik ortalama 85 kuruş da kira geliri vardır. Vakıf dört sene boyunca 460 kuruşunu Hasan Ağa'ya İstiğlal ile murabahaya vermiştir. Aynı vakıf 1186/1772 ve 1187/1773 yıllarında Hancı Ali Ağa'ya 450/460 kuruş, Hancı Köçek Zimmi'ye de 320/360 kuruş borç vermiştir. Hâc Hasan'ın Maltepe'de Köprü Vakfı da ...Nasraniyye'ye dört yıl boyunca istiğlal ile 300 kuruş borç verdiği gözükmektedir. Buradan vakıfların sadece Müslümanlara değil toplumun her kesimine finansman sağladıkları anlaşılmaktadır. Kazasker Mahallesi Vaki Ma-i Cari Çeşme Vakfı sermayesinin büyük sayılabilecek bir kısmını Çutuk oğlu İsmail'e verdiği gözükmektedir. Vakıf 1185/1771 yılında bu kişiye istiğlal ile 345 kuruş, 1186/1772 yılında yine 345 kuruş, 1187/1773 yılında ise 842 kuruş vermiştir. 1187/1773 ve 1188/1774 yılı kayıtlarında Çutuk oğlu İsmail değil de Çutuk oğlu Ali yer almaktadır. Buradan Ali ile İsmail'in kardeş oldukları tahmin edilebilir. Ali ise yine istiğlal ile 1187/1773 yılında 842 kuruş borç almış, 1188/1774 yılında ise Ali borcunun 400 kuruşunu ödemiş ve vakfa 442 kuruş borcu kalmıştır.

Kadı Karyesi Ali Paşanın Ma-i Cari Çeşmesi Vakfı Müezzın Molla Mustafa'ya dört yıl boyunca istiğlal ile ilk iki yıl 381 kuruş sonraki iki yıl da 419 kuruş borç vermiştir. Valide Atik Mahallesi Bedeli Avarız Vakfı Berber Ali Beşe'ye istiğlal ile 200 kuruş

borç vermiş, sonraki iki yıl da 50'şer kuruş daha vermiş. Böylece Ali Beşe ilk yıl 200 kuruş, sonraki yıl 250 kuruş, bir sonraki yılda 300 kuruş borçlanmış. Yine aynı vakıftan Aişe Hanım istiğlal ile 300 kuruş borç almıştır.

Ahmed Çelebi Mahallesi Mescidi Şerifi Vakfı da Şerife Emetullah Hatun'a 5 yıl boyunca istiğlal ile 250 kuruş borç vermiştir.

Üsküdar vakıflarından borç alan kişiler arasında kadınlar azımsanmayacak kadar çoktur. İncelediğimiz muhasebe kayıtlarında görüldüğü üzere Osmanlı'da kadınlar sanılanın aksine ticari hayatta aktif bir şekilde rol almışlardır. Kadınlar arasında da yüksek sayılabilecek miktarlarda borç alanların olduğu gözükmektedir. Aişe Hanım'ın borç aldığı 300 kuruş ve Emetullah Hatun'un beş sene boyunca aldığı 250 kuruş nispeten yüksek sayılabilecek bir meblağdır. Aynı şekilde ...Nasraniyye'nin borç aldığı 300 kuruş da sadece Müslüman kadınların değil gayrimüslim kadınların yüksek sayılabilecek miktarlarda borç aldıklarının göstergesidir. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak konunun anlaşıldığı düşünülerek bu kadar örnekle yetinilmiştir. Bütün bu örneklerden de anlaşıldığı üzere vakıfların nispeten büyük sayılabilecek miktarlarda da finansman sağladıkları vakidir. Yine vakıfların finansman sağladıkları kişiler arasından esnafın önemli yer tutması küçük çaplı da olsa üretimin finanse edilmiş olma ihtimalini yükseltmektedir.

Mütevellilerin büyük bir kısmı vakıfların sermayelerini büyük parçalar halinde sadece birkaç kişiye vermek yerine küçük parçalara bölerek daha fazla kişiye vermeyi tercih etmişlerdir. Yukarı da verdiğimiz örneklerde her ne kadar mütevellilerin bazı kişilere büyük miktarlarda finansman sağladıkları görülse de genelde durum bunun tam tersidir. İncelediğimiz vakıflardan Hüsrev Ağa Mescidi Vakfı 580 kuruş olan sermayesinin %86'sını ve Bulgurlu Mahallesi Mescidi Şerif ve Avarız Vakfı da 495,5 kuruş olan sermayesinin %100'ünü bir kişiye vermiştir. Bunun dışındaki vakıfların nispeten daha fazla kişiye daha az miktarlarda finansman sağladıkları tespit edilmiştir. Ancak bu iki vakıfta olduğu gibi sermayelerin tamamının veya büyük bir kısmının sadece bir kişiye verilmesinin önünde her hangi bir engel olmadığı anlamına gelebilir. Mütevellilerin bu şekilde hareket etmelerinin sebebi riski paylaşmak olabilir. Vakfın bütün sermayesinin bir veya birkaç kişiye verilmesi tahsil edilememe riskini artırabilir. Ancak vakıflar bu tür durumlarda zarar görmemek için işlem yaptıkları kişilerden teminat veya

teminatlar alma yoluna gitmişlerdir. Vakıfların neredeyse tamamının muâmele-i şer'îyye işleminde rehin, kefil, temessük gibi teminatlar aldıkları görülmektedir. Hayır sahipleri tarafından bu hususun özellikle şart koşulduğu vakfiyelerde yer almaktadır.³⁴ Vakıflar hayır için kurulmuş olan müesseselerdir. Bu sebeple mütevellilerin bu vakıfları en iyi şekilde yönetmeleri ve vakıfların hizmetlerinin sekteye uğramaması için ellerinden gelen çabayı göstermeleri gerekmektedir. Aksi bir durum söz konusu olduğu zaman mütevellinin azli gerekir. Mütevellilerin de vakfın çıkarları doğrultusunda hareket edip, olası zararları önlemek için hem sermayeyi birçok kişiye küçük dilimler halinde borç verme hem de teminat alma yoluna gittikleri tahmin edilebilir.

Tabloda görüldüğü üzere vakıfların mütevellileri de vakfın sermayesinden borç almışlardır. 68 vakıf mütevellisinden 44'ünün vakfın nakit sermayesinden borç aldığı görülür. Mütevellilerin aldıkları toplam miktar 3.119 kuruş olup ortalamaya vurduğumuz zaman işlem başına düşen miktar 70,8 kuruşa tekabül etmektedir. Mütevellilerin toplam işlem sayısına oranı sadece %6,0, aldıkları kuruşun toplam nakit sermayeye oranı ise %6,1'dir. Buradan hareketle Üsküdar vakıfları mütevellilerinin Bursa vakıflarında olduğu gibi vakıfların sermayelerini kendileri alıp İstanbul'daki sarraflara daha yüksek oranlarda ödünç vermek suretiyle şahsi gelir elde ettiklerini söylemek mümkün gözükmemektedir.³⁵ Kaya da çalışmasında 70 vakıf mütevellisinin 45'inin vakıf sermayesinden para aldığını ve mütevellilerin aldıkları 2.969 kuruş olup ortalamaya vurulduğu zaman işlem başına 66 kuruş düştüğünü ve bu 2.969 kuruşun ise vakıfların işlettikleri toplam sermaye içindeki oranının sadece %4,8 olduğunu ifade eder.³⁶ İki çalışmada da benzer sonuçların elde edilmesinin sebebi incelenen tarihlerin yakın olması ve birçok vakfın aynı olmasıdır. Buradan şöyle bir sonuca varabiliriz. Vakıflar genelde uzun bir müddet varlıklarını devam ettirmektedirler. Vakıfların yok olması için ya gayrimenkullerinin yanması ya verdikleri borçlarını temin edememeleri ya da aldıkları rehinlerin yanması³⁷ gibi durumların meydana gelmesi gerekir. Aksi takdirde iyi yönetildiği sürece vakıflar varlıklarını çok uzun yıllar devam ettirebilmektedirler.

³⁴ Rumeli Mahkemesi 21, vr. 39a-1; "... Meblağ meşrûhu'l-hâl mütevellî ve nâzır ma'rifetiyle her sâl onun on bir akçe hesabı üzere istirbâh ve istiğlâl olunup rehn-i kavî ve kefil-i melî adına şerîr-i bed-fi'âl ile mu'âmele olunmaya..."

³⁵ Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 117.

³⁶ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s.107.

³⁷ Mesela 81 numaralı vakfın rehinleri yanmış ve vakfın sermayesi kalmamıştır. Ancak mütevellinin kendi malından vakfa 50 kuruş hibe etmesiyle vakıf varlığını devam ettirebilmiştir. Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 85b-1.

Mütevellilerin, vakıfların bütün sermayelerini veya büyük bir kısmını kendileri borç olarak almaları oldukça az rastlanan bir durumdur. 68 vakıftan sadece Kazasker Mahallesi Avâruz Vakfı'nın 90 kuruş olan sermayesinin tamamını 5 yıl boyunca mütevellisi Molla Mehmet almıştır.³⁸ Bunun dışında vakfin bütün sermayesini borç alan başka bir müteveli bulunmamaktadır. Çenkar? Karyesinde Ma-i Cari Çeşme Vakfı'nın mütevellisi 1184/1770 yılında 364 kuruş vakıftan borç almıştır. Ancak mütevellinin aldığı bu miktarın vakfin toplam sermayesi olan 3.194,5 kuruşa oranı %11'dir.³⁹ Murad Reis Mahallesi Mescidi Vakfı mütevellisi Abdurrahman Efendi de dört yıl boyunca vakıftan 240,5 kuruş borç almıştır. Bu miktarın ise vakfin toplam sermayesi olan 305,5 kuruşa oranı %79'dur.⁴⁰ Bu iki müteveli haricinde de böyle yüksek miktarlarda borç alan başka müteveli bulunmamaktadır. 25 vakfin mütevellisi ise mütevellisi oldukları vakıflardan hiç borç almamışlardır.⁴¹

Tabloda gayr-i merbûh ve müteveli gayr-i merbûh olarak belirtilen 13 kişinin toplam işlem miktarına oranı %1,8'e, aldıkları borç miktarı olan 1.158 kuruşun toplam nakit sermayeye oranı ise %2,3'e tekabül etmektedir. Gayr-i merbûhu olan vakıf sayısı 9'dur.⁴² 9 numaralı vakfin hem gayr-i merbûh hem de müteveli gayr-i merbûhu olduğu gözükmektedir.⁴³ Bu gayr-i merbûhlardan niçin kar elde edilemediğine dair her hangi bir bilgi kayıtlarda mevcut değildir. Ancak bazı karinelere bunların çeşitli nedenlerden dolayı ribhi tahsil edilemeyen ya da hiç murabahaya verilmeyen yedek paralar olduğu anlaşılır. Mesela 39 numaralı vakfin zimem tablosunda borçlunun ölmesi sebebiyle ribh alınmadığı ifade edilmiştir.⁴⁴ Yine 9 numaralı vakıfta "*ba ilan-i şer'î gayr-i merbûh*" ifadesi yer alır. Bu cümleden hâkimin, muamele işleminin hukuka uygun yapılmaması, ya da borçlunun iflas etmesi gibi bir nedenden dolayı ribh alınamayacağına hükmettiği anlaşılır. Aynı vakfa ait olan bu notun 14 yıl sonrası Üsküdar vakıflarını inceleyen Kaya'nın incelediği kayıtlar arasında da yer alması dikkat çekicidir.⁴⁵ 41 ve 50 numaralı vakıfların kayıtlarında ise "*bi nam-ı yedek*" ifadesi yer almaktadır. Aynı şekilde Kaya da bazı vakıfların ihtiyat akçesi ayırdıklarını ifade

³⁸ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 4b-1

³⁹ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 14b-2

⁴⁰ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 16a-1

⁴¹ 2, 5, 7, 9, 12, 13, 18, 19, 22, 29, 31, 34, 35, 39, 42, 43, 48-49, 53, 58, 67, 69, 70, 76 ve 77 numaralı vakıfların mütevellileri vakıflarından hiç borç almamışlardır.

⁴² 9, 10, 19, 39, 41, 50, 57, 60 ve 67 numaralı vakıfların gayri merbuh sermayeleri mevcuttur.

⁴³ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 3b-1

⁴⁴ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 12b-1

⁴⁵ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari Ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, s. 66

etmektedir.⁴⁶ Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi bu vakıflar sene içinde yapabilecekleri muhtemel masraflar için bir miktar parayı murabahaya vermek yerine kasalarında tutmuşlardır. *Kaya* çalışmasında gayr-i merbuh olarak belirttiği 1.123 kuruşun 10 ayrı vakfa ait olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Bu rakam hemen hemen bizim ulaştığımız sonuçla aynıdır. Bizim çalışmamızda 9 vakfın toplam gayr-i merbûh miktarı 1.158 kuruştur. Gayr-i merbûh olarak belirtilen bu işlemlerin çoğunun aynı vakıflar tarafından aynı kişilerden elde edilemeyen ribhler olması muhtemeldir.

Tabloda, vakıfların nakit işletme yöntemi olarak sadece muâmele-i şer'iyeye ve bey' bi'l-istiğlali kullandıkları görülmektedir. İncelediğimiz vakıfların hiçbiri bazı fıkıh kitaplarında tanımlanan ve Osmanlı döneminde de vakıflar tarafından kullanıldığı söylenen mudarebe ve bidaa yöntemlerini kullanmamışlardır.⁴⁸ *Özcan*, Kanuni dönemine dair yaptığı çalışmasında Üsküdar vakıflarının bu usulleri hiç kullanmadığını tespit eder.⁴⁹ *Çizakça* da vakıfların hemen hemen tamamının kullandığı yöntemin muâmele-i şer'iyeye veya murabaha olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰ Bizim çalıştığımız döneme en yakın tarihte çalışma yapan *Kaya'nın* da bu tür işlemlere rastlamadığı gözükmektedir.⁵¹ Buradan şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür: Vakıflar geleceklerini koruma altına almak ve devamlılıklarını sağlamak için riskli işlemler yerine daha az riskli olan işlemleri tercih etmişlerdir. Aynı zamanda yıllık ihtiyaçlarını karşılamak için uzun vadeli yatırım isteyen mudarebe gibi yöntemler yerine sabit getirisi olan işlemleri kullanmışlardır. Böylece anormal durumlar söz konusu olmadığı müddetçe yıllık harcamaları hemen hemen belli olan ve yine yıllık gelirleri belli olan vakıfların önlerini daha net görmeleri mümkün olmuştur.

Tablodan da anlaşıldığı üzere vakıfların muâmele-i şer'iyeye ile işlettikleri toplam sermaye 15.993 kuruş, istiğlal ile işlettikleri toplam sermaye ise 29.439 kuruştur. Bunun yanı sıra muâmele-i şer'iyeye ile yaptıkları işlem sayısı 373, İstiğlalle yaptıkları işlem sayısı ise 292'dir. Yani vakıfların istiğlal ile işlettikleri sermaye muâmele-i şer'iyeye ile işlettikleri sermayeden daha fazladır. Buradan şöyle bir çıkarım yapabiliriz; Vakıflar

⁴⁶ *Kaya, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari Ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, s. 66

⁴⁷ *Kaya, Süleyman, XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s.106.

⁴⁸ İsmail Kurt, **Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat**, 1.Basım, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996, s. 170; Hamdi Döndüren, **Günümüzde Vakıf Meseleleri**, İstanbul: Erkam Yayınları, 1998, s. 100; Ahmed Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul: OSAV, 1996, s. 223-226.

⁴⁹ *Özcan, Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s.295-296.

⁵⁰ Murat Çizakça, **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İstanbul: İلمي Neşriyat, 1993, s. 71.

⁵¹ *Kaya, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, s. 65.

genel olarak yüksek miktarlarda yaptıkları işlemlerde istiğlal akdini nispeten daha az miktarlarda yaptıkları işlemlerde ise muâmele-i şer'iyeye akdini kullanmaktadırlar. Nitekim incelediğimiz vakıfların bey' bi'l-istiğlal ile işlettikleri nakit sermaye işlem başına ortalama 100,8 kuruş, muâmele-i şer'iyeye ile işlettikleri sermaye işlem başına ortalama 42,8 kuruş, ferâğ bi'l-istiğlal ile işlettikleri sermaye ise işlem başına ortalama 228 kuruştur. Ferâğ bi'l-istiğlalın ortalamasının yüksek çıkmasının sebebi sadece 4 ferâğ işleminin yapılması ve bu işlemlerin miktarlarının yüksek olmasıdır. 76 numaralı vakıf sermayesinin tamamı olan 713 kuruşu üç kişiye, 77 numaralı vakıf da sermayesinin tamamı olan 202 kuruşu sadece bir kişiye ferâğ bi'l-istiğlal ile murabahaya vermiştir. Ayrıca 9 numaralı vakfın 1187 ve 88/1773 ve 74 yılları kayıtlarında bir adet ferâğ işlemi yapılmıştır. Bu işlemin miktarı ise 9 kuruştur. Biz tabloyu oluştururken sadece bir yılı esas aldığımız için bu iki ferâğ işlemi dâhil etmedik. Bu iki işlem de dâhil olursa ortalamanın bir hayli düşeceği malumdur.

Kısa vadede vakıfların nakit sermaye işletme yöntemlerinde ne gibi değişiklikler olduğunu görebilmek için aşağıdaki tabloda çalışmamızın son yılı olan 1188/1774 yılı esas alınarak oluşturulmuştur. Böylece çalışmamızın ilk yılı olan 1184/1770 ve son yılı olan 1188/1774 yılını karşılaştırma imkânı doğmuştur.

Tablo 2: 1188/1774 Yılı İşlem Çeşitleri (Genel)

Yöntem	İşlem Sayısı	Oran	Toplam Miktar (Akçe)	Oran
Muâmele-i Şer'iyeye	378	50,1%	15.698	30,0%
Bey' Bi'l-İstiğlal	283	37,5%	29.002	55,4%
Mütevelli	50	6,6%	3.770	7,2%
Gayr-i Merbûh	18	2,4%	1.711	3,3%
Mütevelli Gayr-i Merbûh	5	0,7%	714	1,4%
İşlem Nev'i Belli Olmayan	16	2,1%	569	1,1%
Ferâğ Bi'l-İstiğlal	5	0,7%	924	1,8%
Toplam	755	100%	52.388	100%

Tablolarda görüldüğü üzere muâmele-i şer'iyeye ile bey' bi'l-istiğlal işlemlerinin ortalama işlem başına düşen kuruş miktarı ve işlem sayıları hemen hemen aynıdır. Ferâğ bi'l-istiğlalın ise 1188/1774 yılındaki oranının biraz daha düşük olduğu gözükmektedir.

Bunun sebebi ise 1184/1770 yılında 4 kişi ferâğ ile işlem yapılmışken 1188/1774 yılında 5 kişi ile işlem yapılmasıdır. Bu tablolardan kısa vadede vakıfların işlem miktarlarının ve işlem yaptıkları kişilerin pek fazla değişmediği sonucunu çıkarabiliriz.

Vakıfların nakit sermayelerini işletme yöntemleri olan bu işlemlerin daha uzun zaman içerisinde hangi oranda kullanıldıklarını ve ne gibi değişikliklerin meydana geldiğini görebilmek için *Özcan*'ın Kanuni dönemi Üsküdar vakıflarına dair verdiği tablo ile *Kaya*'nın 18 yy. Üsküdar vakıflarına dair verdiği tabloyu bizim ulaştığımız sonuçlar ile mukayese edebiliriz. *Özcan* ve *Kaya*'nın Üsküdar vakıflarına dair verdikleri tabloların ilgili kısımları şöyledir:

Tablo 3: Özcan ve Kaya İşlem Çeşitleri Karşılaştırması

Yöntem	Özcan		Kaya	
	İşlem sayısı	Oran	İşlem sayısı	Oran
Muâmele-i şer'îye	875	% 82,4	256	34,5%
Bey' bi'l-istiğlâl	62	% 5,8	432	58,3%
Bey' bi'l-vefâ	11	% 1	8	1,1%
Bey'-i bât	60	% 5,6	-	-
Mütevellilerin Aldıkları	-	-	45	6,1%
Karz-ı hasen	53	% 4,9	-	-
Toplam	1061	-	741	-

Kaynak: *Özcan, Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 374; *Kaya, XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s. 8.

Özcan'ın tablosunda görülen bey'-i bât ve bey' bi'l-vefâ işlemlerinin bey' bi'l-istiğlâl olma ihtimali yüksektir. Eğer bu iki işlemi de bey' bi'l-istiğlâl olarak kabul edersek %12,5 istiğlâl, %82,5 muâmele-i şer'îye oranı ortaya çıkmış olur. *Kaya*'nın tablosuna baktığımız zaman bey' bi'l-istiğlâl oranının bir hayli yükselmiş olduğunu muâmele-i şer'îyenin ise önemli ölçüde azalmış olduğunu görebiliriz. 18. yüzyıl sonlarında işlem sayısı itibariyle oranların %58,3 muâmele-i şer'îye, % 34,5 bey' bi'l-istiğlâl şeklinde olduğu göz önünde bulundurulursa Kanuni dönemine nazaran vakıfların bey' bi'l-istiğlâl ile işlem yapmalarının oranı artmıştır. Bizim ulaştığımız sonuçlara bakacak olursak bey' bi'l-istiğlâl ile yapılan işlem oranının %39,7, muâmele-i şer'îye ile yapılan işlem sayısının oranı ise %50,7'dir. *Kaya*'nın çalışmasından 14 sene önceki dönemi ele alan çalışmamızda görüldüğü üzere bey' bi'l-istiğlâl oranının *Özcan*'ın çalışmasına göre çok daha yüksek, *Kaya*'nın çalışmasına göre ise birbirine çok yakın

olduğu görülmektedir. Aynı şekilde muâmele-i şer'iyeye oranın Kanuni dönemine göre bir hayli düşük, ancak 14 yıl sonrasına göre ise birbirine yakın oranların olduğu tespit edilmiştir. Kanuni döneminde muâmele-i şer'iyenin bir hayli fazla, istiğlal akdinin ise az kullanılmış olması istiğlal akdinin o dönemde yeni ortaya çıkmış olmasıdır.

Kanuni döneminde genel olarak para vakıflarının özelde ise muâmele-i şer'iyenin hükmü konusunda pek çok tartışma cereyan etmiştir. Osmanlı tarihinde azledilen ilk Şeyhülislam olarak bilinen Çivizade Şeyh Muhyiddin Mehmet Efendi para vakıflarının yasaklanması gerekçesini açıklarken bu vakıfların işlemleri arasında muamele-i şer'iyenin yaygınlığından ve bununla riba kapısının açıldığından bahsetmiştir.⁵² Ancak tartışmaların neticesinde hem vakıfların hem de icra ettikleri hizmetlerin devamlılığı için genelde para vakıflarının özelde ise muâmele-i şer'iyenin cevazı görüşü ön plana çıkmıştır.⁵³ Konu ile ilgili ilk müstakil eser Şeyhülislam İbn Kemal Efendi tarafından yazılmış olan risalede de para vakıflarının cevazına hükmedilmiştir.⁵⁴ Böylece para vakıfları ve muâmele-i şer'iyenin cevazı görüşünün ağırlık kazanması halkın kafa karışıklığını gidermiştir. Sonuç olarak da bu vakıflar halkın teveccühünü kazanmıştır.

Ayrıca bu tablolardan çıkarılabilecek bir diğer sonuç da Kanuni döneminde %5 oranında 53 kişiye karz-ı hasen verildiği buna karşın ne Kaya'nın çalışmasında ne de bizim çalışmamızda karz-ı hasene hiç rastlanılmamış olmasıdır. Bunun sebebi olarak vakıfların verdikleri karzları tahsil edememe durumlarının Kanuni dönemine göre daha yaygın bir hale gelmiş olması ve bu sebeple de mütevellilerin vakfı zarara uğratmama maksadıyla karz vermekten imtina etmiş olmaları veya vâkıfların vakfiyelerde paranın muâmele-i şer'iyeye ya da istiğlal ile işletilmesini şart koşmuş olmaları düşünülebilir.

1.3. Vakıfların Asl-i Mallarındaki Değişiklikler (1184-88/1770-74)

Para vakıfların asl-i malları yıl içerisindeki gelir ve giderlerine göre değişiklik göstermektedir. Vakıfların gelirleri giderlerinden fazla olduğu zaman tabii olarak vakıfların asl-i mallarında artışlar meydana gelmektedir. Gelirleri giderleri karşılamadığı vakit vakıf genellikle mütevellisinden borç almaktadır. Geliri fazla olduğu

⁵² Kefevi, Mahmud b. Süleyman, *Ketaibü a'lami'l-ahyar min fukaha-i mezhebi'n- Nu'man el- muhtar*, SK, Esad Efendi, nr. 548, v.28lab, Reisülküttab, nr. 690, v.409b-410a. Aktaran: Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s.55.

⁵³ Tahsin Özcan, "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge", *İlam Araştırma Dergisi*, Cilt, 3, Sayı. 2, (Temmuz-Aralık, 1998), s. 110.

⁵⁴ Tahsin Özcan, "İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risalesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, (2000), s. 31-41.

zamanda ya da muaccelle geliri elde ettiği zamanlarda bu borcunu ödemektedir. Ancak vakıf yüksek miktarlarda bir harcama yaptığı vakit asl-i malının bir kısmını bu yönde kullanmaktadır. Böylece vakıfların asl-i mallarında gelirleri giderlerini karşılamadığı için düşüşler meydana gelmektedir. Vakıfların gelirlerinin giderlerine denk olduğu durumlarda ise vakfın asl-i malının artmayıp sabit kalacağı malumdur.

Aşağıda, incelediğimiz para vakıfların 5 yıl içerisinde asl-i mallarında değişiklik olup olmadığı, değişiklik olmuşsa bunun sebebinin ne olduğu ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Yine para vakıfların işlem çeşitleri ve sayılarında her hangi bir değişiklik olup olmadığı açıklanmıştır. Daha önce 1184/1770 yılı esas alınarak, para vakıfların asl-i malları ve bu asl-i mallarını işletme usulleriyle ilgili tabloya yer verilmişti. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve karşılaştırma yapılabilmesi için aşağıda 1188/1774 yılı muhasebe kayıtları esas alınarak para vakıfların asl-i malları ve bu asl-i mallarını işletme usulleriyle ilgili bilgiler verilmiştir.

Vakıf No	T.N.S (Kırs)	T.İ.S	Muamele-i Şer'iyye				Bey' Bi'l-İstiğlal				Mütevelli				Gayr-i Merbuh				Mütevelli Gayr-i Merbuh				İşlem Nev'i Belli Olmayan				Ferağ Bi'l-İstiğlal			
			İ.S	O.	T.İ.M	O.	İ.S	O.	T.İ.M	O.	İ.S	O.	T.İ.M	O.	İ.S	O.	T.İ.M	O.	İ.S	O.	T.İ.M	O.	İ.S	O.	T.İ.M	O.	İ.S	O.	T.İ.M	O.
1	300	4	2	50%	150	50%	1	25%	50	17%	1	25%	100	33%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
2	220	2	1	50%	100	45%	1	50%	120	55%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
4	210	7	6	86%	208	99%	0	0%	0	0%	1	14%	2	1%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
5	160	1	1	100%	160	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
7	744,5	3	1	33%	50	7%	1	33%	690	93%	1	33%	4,5	1%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
8	4230	42	23	55%	817	19%	18	43%	3153	75%	1	2%	258	6%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
9	1860	19	4	21%	375	20%	11	58%	1157	62%	1	5%	21	1%	3	16%	307	17%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
10	818	9	3	33%	136	17%	6	67%	682	83%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
11	90	1	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	100%	90	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
12	1083	18	14	78%	625	58%	3	17%	185	17%	1	6%	163	15%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
13	297	7	5	71%	147	49%	2	29%	150	51%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
14	375,5	4	1	25%	200	53%	2	50%	169	45%	1	25%	6	2%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
15	818,5	6	3	50%	270	33%	2	33%	322,5	39%	1	17%	225,5	28%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
16	180	4	4	100%	180	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
17	610	7	3	43%	170	28%	3	43%	440	72%	1	14%	40	7%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
18	250	6	4	67%	130	52%	1	17%	60	24%	1	17%	60	24%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
19	570,5	16	14	88%	533	93%	0	0%	0	0%	1	6%	42	7%	1	6%	33	6%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
22	1000	15	1	7%	20	2%	13	87%	920	92%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	7%	60	6%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
23	1891	19	10	53%	477	25%	8	42%	1414	75%	1	5%	81,5	4%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
24	1087,5	27	22	81%	631	58%	4	15%	380	35%	1	4%	151,5	14%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
25	2487,5	36	25	69%	1406	57%	10	28%	908	37%	1	3%	173,5	7%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
26	150	13	13	100%	159	106%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
27	150	7	5	71%	48	32%	1	14%	100	67%	1	14%	2	1%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
28	716,5	18	16	89%	657,5	92%	1	6%	80	11%	1	6%	29	4%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
29	495,5	3	1	33%	245,5	50%	1	33%	150	30%	1	33%	100	20%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
30	632	6	4	67%	520	82%	1	17%	90	14%	1	17%	32	5%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
31	200	2	1	50%	100	50%	1	50%	100	50%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
32	1053	11	7	64%	392,5	37%	3	27%	570	54%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	9%	60	6%	0	0%	0	0%
33	308	6	5	83%	307	100%	0	0%	0	0%	1	17%	14	5%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
34	50	5	4	80%	40,5	81%	0	0%	0	0%	1	20%	9,5	19%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
35	150	5	4	80%	130	87%	0	0%	0	0%	1	20%	20	13%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
36	522	8	4	50%	201	39%	2	25%	135	26%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	13%	180	34%	1	13%	9	2%
37	1153,5	8	5	63%	343	30%	2	25%	800	69%	1	13%	230,5	20%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
38	349	13	11	85%	281,5	81%	1	8%	60	17%	1	8%	8	2%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
39	1008	12	4	33%	84	8%	6	50%	818	81%	1	8%	30	3%	1	8%	76	8%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
40	529	8	4	50%	200	38%	3	38%	206	39%	1	13%	113	21%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
41	1085	18	5	28%	90	8%	11	61%	907,5	84%	1	6%	17,5	2%	0	0%	0	0%	1	6%	70	6%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
42	955	6	2	33%	350	37%	3	50%	600	63%	1	17%	5	1%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
43	1221,5	6	2	33%	150	12%	4	67%	770	63%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
44	784	7	0	0%	0	0%	6	86%	690	88%	1	14%	94	12%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
45	100	4	3	75%	50	50%	0	0%	0	0%	1	25%	50	50%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
47	3194,5	44	18	41%	690	22%	26	59%	2504,5	78%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
48-49	632	18	10	56%	228,5	36%	4	22%	314,5	50%	1	6%	59,5	9%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	3	17%	30	5%	0	0%	0	0%
50	166	2	1	50%	86	52%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	50%	80	48%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
52	320,5	2	0	0%	0	0%	1	50%	80	25%	1	50%	240,5	75%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
53	455	11	6	55%	206,5	45%	4	36%	243,5	54%	1	9%	5	1%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
54	5037	65	5	8%	115	2%	47	72%	4085	81%	1	2%	165,5	3%	11	17%	1267	25%	1	2%	84	2%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
55	1091	9	1	11%	120	11%	6	67%	500	46%	1	11%	51	5%	0	0%	0	0%	1	11%	420	38%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
56	550	5	3	60%	75	14%	1	20%	300	55%	1	20%	175	32%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
57	1094	10	8	80%	564	52%	1	10%	300	27%	1	10%	13	1%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
58	352,5	8	3	38%	92	26%	4	50%	260	74%	1	13%	0,5	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
59	1346	22	14	64%	455	34%	7	32%	695	52%	1	5%	350	26%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
60	845	10	6	60%	541	64%	1	10%	52	6%	1	10%	224,5	27%	2	20%	27,5	3%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
61	289,5	7	6	86%	221,5	77%	0	0%	0	0%	1	14%	80,5	28%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
65	274	10	8	80%	254	93%	1	10%	20	7%	1	10%	6	2%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
66	212	15	9	60%	95	45%	4	27%	80	38%	1	7%	13	6%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	7%	24	11%	0	0%	0	0%
67	1312	30	6	20%	75	6%	23	77%	1212	92%	1	3%	10	1%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
69	210	3	2	67%	125	60%	1	33%	100	48%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
70	82	1	1	100%	82	100%																								

Tabloda yer alan kayıtların önemli bir kısmı 1188/1774 yılına (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 70a-1- 87a-1) ait olmakla birlikte 1188/1774 yılı muhasebe kayıtları tespit edilemediği için 1 numaralı vakıf 1184/1770 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 1b-1 – 19a-1); 66 ve 70 numaralı vakıfların 1185/1771 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 19b-1 – 36b-2); 5, 39, 45, 74 ve 75 numaralı vakıfların 1186/1772 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 37a-1 – 54b-1); 2, 8, 15, 23, 31, 47, 50, 52, 57, 58 ve 72 numaralı vakıfların ise 1187/1773 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 54b-2 – 69b-2) muhasebe kayıtları verilmiştir. Yani her hangi bir vakfın muhasebe kaydı 1188/1774 yılı muhasebe kayıtları arasında yoksa geriye doğru bu tarihe en yakın tarihteki muhasebe kayıtları tabloya eklenmiştir. Bunun dışında Şekil 1 oluşturulurken esas alınan diğer hususlar bu tablo için de geçerlidir.

Nakit sermayesini işletmekten gelir elde eden, nakit sermayesini ne şekilde işlettiği kayıtlarda belirtilen ve muhasebe kaydı birden fazla yılda yapılmış olan 61 vakfın 5 sene müddetince nakit sermayelerinde ve işlem sayılarında ne gibi değişiklikler olduğunu incelediğimizde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

1.3.1. Asl-i Malında Değişiklik Olmayan Vakıflar

Aşağıdaki tabloda 5 yıl içerisinde asl-i mallarında değişiklik olmayan vakıflara ve bu vakıfların asl-i mallarına yer verilmiştir.

Tablo 4: Asl-i Malında Değişiklik Olmayan Vakıflar

Vakıf No	1184/1770 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1185/1771 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1186/1772 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1187/1773 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1188/1774 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)
2	220	220	220	220	220
9	1.860	1.860	1.860	1.860	1.860
11	90	90	90	90	90
13	297	297	297	297	297
14	375,5	375,5	375,5	375,5	375,5
16	180	180	180	180	180
17	610	610	610	610	610
18	250	250	250	250	250
22	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
26	150	150	150	150	150
27	150	150	150	150	150
29	495,5	495,5	495,5	495,5	495,5
31	200	200	200	200	
34	50	50	50	50	50
35	150	150	150	150	150
36	522	522	522	522	522
40	529	529	529	529	529
41	1.085	1.085	1.085	1.085	1.085
42	955	955	955		955
45	100	100	100		
47	3.194,5	3.194,5	3.194,5	3.194,5	
52	320,5	320,5	320,5	320,5	
56	550	550	550	550	550
57	1.094	1.094	1.094	1.094	
58	352,5	352,5	352,5	352,5	
60	845	845	845	845	845
69	210	210	210	210	210
71			578	578	578
72	582	582	582	582	

1 numaralı vakfın muhasebe kaydı sadece 1184/1770 yılında, 66 ve 70 numaralı vakıfların muhasebe kayıtları sadece 1185/1771 yılında, yine nakit sermayesi olup

kayıtlarda bu sermayesini ne şekilde işlettiğine dair her hangi bir bilgi bulunmayan 68 numaralı vakfın muhasebe kaydı 1185/1771 yılında, 74 ve 75 numaralı vakıfların muhasebe kayıtları 1186/1772 yılında, 76, 77, 80, 81 numaralı vakıfların muhasebe kayıtları ise 1188/1774 yılında tutulmuştur. Ayrıca 78 ve 79 numaralı vakıfların muhasebe kayıtlarında sadece 1188/1774 yılında 15 yıllık olarak tutulmuştur. Bu 12 vakfın sadece bir yıla ait muhasebe kayıtlarını tespit edebildiğimiz için vakıfların nakit sermayelerindeki değişimi ele aldığımız tabloya bu vakıfları dâhil etmedik. Böylece asl-i malında değişiklik olmayan 29 vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

11 ve 52 numaralı vakıfların nakit sermayeleri değişmediği gibi, sermayelerini murabahaya verirken uyguladıkları işlem sayıları ve miktarlarında da bir değişiklik olmamıştır. 11 numaralı vakfın toplam nakit sermayesi olan 90 kuruşu 5 yıl boyunca vakfın mütevellisi borç almıştır. 52 numaralı vakıfta ise vakfın 88 yılında muhasebe kaydı tutulmadığından 4 yıl boyunca 320,5 kuruş olan toplam sermayesinin 240,5 kuruşunu vakfın mütevellisi borç almış geri kalan 80 kuruş da bir başkasına borç verilmiştir.

26 adet vakfın ise toplam nakit sermayeleri değişiklik göstermese bile işlem sayılarında ve çeşitlerinde değişiklik olmuştur.⁵⁵ Örnek vermek gerekirse 14 numaralı vakıf 1184/1770 senesinde toplam 7 kişi ile işlem yapmıştır. Bu işlemlerden 3 tanesi muamele-i şer'iyeye, 3 tanesi bey' bi'l-istiğlal ve diğer işlem ise mütevellinin aldığıdır. 1188/1774 senesinde ise toplam işlem miktarı 4 adet iken bunlardan 1 tanesi muâmele-i şer'iyeye, 2 tanesi bey' bi'l-istiğlal ve 1 tanesi de mütevellinin aldığıdır. 18 numaralı vakıf 1184/1770 yılında toplam 4 kişi ile işlem yapmış ve bu işlemleri hepsi muâmele-i şer'iyedir. Ancak 1188/1774 yılında vakıf 6 kişi ile işlem yapmış ve bu işlemlerden 4'ü muâmele-i şer'iyeye, 1 tanesi bey' bi'l-istiğlal ve diğeri de mütevellinin aldığıdır. Son olarak da 47 numaralı vakıf 1184/1770 yılında toplam 34 işlem yapmıştır. Bu işlemlerden 11 tanesi muamele-i şer'iyeye, 22 tanesi bey' bi'l-istiğlal ve 1 tanesi de mütevellinin aldığıdır. 1188/1774 yılında ise vakıf toplam 44 kişi ile işlem yapmıştır.

⁵⁵ 9, 13, 14, 16, 17, 18, 22, 26, 27, 29, 31, 34, 35, 36, 40, 41, 42, 45, 47, 56, 57, 58, 60, 69, 71 ve 72 numaralı vakıfların sermayeleri değişiklik göstermemiştir.

Bu işlemlerden 18 tanesi muâmele-i şer'iyye, 26 tanesi ise bey' bi'l-istiğlaldir. Bütün bu örneklerde de gördüğümüz üzere vakıfların nakit sermayeleri aynı olmakla birlikte yaptıkları işlem sayıları artmakta veya azalmaktadır. Bunun sebebi kişilerin vakıflara olan borçlarının bir kısmını veya tamamını ödemeleri olabilir. Kişilerin hiç borç almamaları veya bir kısmını ödedikleri için daha az miktarda borç almaları, mütevellinin yeni kişilere borç vermesine böylece daha fazla kişiyle işlem yapmasına sebebiyet verebilir.⁵⁶ Tam tersi bir durum söz konusu olursa da daha az kişi ile daha büyük meblağlarla işlem yapmasına sebep olabilir.⁵⁷

2 numaralı vakfın ise 5 yıl boyunca nakit sermayesi ve işlem sayısı değişmezken işlem miktarlarında değişiklik meydana gelmiştir. 1184/1770 yılında müteveli vakfın sermayesinin 60 kuruşunu bir kişiye muamele-i şer'iyye ile kalan 160 kuruşunu da bir kişiye bey' bi'l-istiğlal ile borç vermiştir. 1188/1774 senesinde ise 100 kuruşu muâmele-i şer'iyye ile kalan 120 kuruşunu da bey' bi'l-istiğlal ile borç vermiştir.

1.3.2. Asl-i Malında Artış Olan Vakıflar

Asl-i malında artış olan 27 adet vakıf vardır. Bu vakıfların asl-i mallarının artmasında çeşitli etkenler olduğu muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır. Vakıfların asl-i malların artmasının bazı yolları vardır. Bunlardan en sık rastladığımız yol vakfın gelirlerinin giderlerinden fazla olması ve bu fazla kalan miktarın asl-i mala eklenmesidir. Bu gelir fazlaları asl-i mala eklenince asl-i mal doğal olarak artmakta, asl-i mal artınca da vakfın bir sonraki yıl elde ettiği gelir de doğru orantılı olarak yükselmektedir.

⁵⁶ 29 numaralı vakıf 1184/1770 yılında sadece bir kişiye bütün sermayesini borç vermişken 88 yılında bu sermayeyi 3 kişiye borç vermiştir.

⁵⁷ 14 numaralı vakıf 1184/1770 yılında daha çok kişiye küçük miktarlarda borç vermişken 88 yılında daha az kişiye, daha fazla miktarlarda borç vermiştir.

Tablo 5: Asl-i Malında Artış Olan Vakıflar

Vakıf N.	1184/1770 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1185/1771 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1186/1772 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1187/1773 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1188/1774 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)
4	140	154	165	186	210
7	722,5	742,5	744,5	744,5	744,5
8	3.922,5	4.009	4.142,5	4.230	
12	851	973	1.075,5	1.075,5	1.083
15	607,5	887	818,5	818,5	
19	476	525	547	567	570,5
20	20	20	20	47	47
23	1.588,5	1.852	1.891	1.972,5	
24	876	962	1.021	1.087,5	1.152,5
25	2.133	2.360	2.365,5	2.487	2.487,5
28	495	565	565	716,5	766,5
30	616	616	616	622	632
32	830	1053	1053	1053	1053
37	1.119	1.150	1.150	1.153,5	1.375,5
38	341	345	345	349	349
39	1.000	1.008	1.008		
43	1.044	1.128,5	1.221,5		1.221,5
44	686	739,5	784		784
48-49	620	632	632	632	632
50	140	140	166	166	
54	5.104	5.104	4.991	5.037	5.631,5
55	660	660	660	660	1.091
59	970		1.245	1.346	1.446
61	271	277	277	289,5	302
65	250	265	265	274	280
67		1.230	1.298	1.360	1.312

Gelir fazlası olduğu için asl-i malında artış olan bazı vakıfları örnek verecek olursak durum şöyledir:

43 numaralı vakfin giderleri 3 yıl boyunca hiç değişiklik göstermeden aynı miktarda devam etmiştir. Vakfin gelirlerinin bir hayli yüksek, giderlerinin ise bir hayli düşük olması hasebiyle vakfin üç yıl boyunca gelirleri giderlerinden çok fazla olmuştur. 1187/1773 yılı kayıtları arasında vakfin muhasebe kaydı yer almamaktadır. Ancak 1188/1774 yılı kaydına “1187/1773 senesinden fazla kalan 23.220 akçe ile 1188/1774 senesinden fazla kalan 3.270 akçe ki toplam 26.490 akçe zimem-i nasda olup tahsil edildikten sonra gelecek sene vakfin asl-i malına eklenecektir”⁵⁸ şeklinde bir not düşülmüştür. Bu nottan da anlaşıldığı gibi vakfin her yıl gelir fazlası olmuştur. Ancak görüldüğü üzere bu gelir fazlaları hemen vakfin asl-i malına eklenememektedir. Çünkü mütevelliler borç verdikleri kişilerden henüz tahsil etmedikleri murabahayı da gelir kalemine eklemiş ve hesabı bu miktar üzerinden yapmışlardır. Muhasebe kaydında borç verdikleri kişilerden murabahaları tahsil ettikten sonra asl-i mala eklenecektir şeklinde not düşmüşlerdir. Sonuç olarak vakfin asl-i malı 1184/1770 yılında 1.044 kuruşken 1188/1774 yılında 1.221,5 kuruş olmuştur. Zimemde olup tahsil edilmeyen 26.490 akçe yani 220 kuruş da vakfin asl-i malına eklenince bu rakam 1.441,5 kuruş olmaktadır.

54 numaralı vakfin 1184/1770 yılında geliri giderini karşılayamamış, vakıf mütevelliliye borçlanmıştır. Ancak 1183/1769 yılı muhasebesinden fazla 23.858 akçeden mütevellinin alacağı olan 2.425 akçe düşülmüş, toplam 21.433 akçe gelir fazlası kalmıştır. 1185/1771 yılı gelir fazlası olan 27.734 akçe ve geçen yıldan fazla kalan 23.858 akçe toplam 49.617 akçe vakfin gelir fazlası olmuştur. Bu gelir fazlası zimem-i nasda olduğu için yani henüz tahsil edilemediği için asl-i mala eklenememiştir. Tahsil edildiği zaman ekleneceği bilgisi kayıta yer almaktadır. 1186/1772 yılında yine vakfin gelir fazlası oluşmuş ve bu fazlalık önceki senelerden kalan miktarla birleşince 56.152 akçe vakfin gelir fazlası olmuştur. Bunun yanında vakfin 113 kuruşu borç verdiği kişide zayi olmuştur. Yani vakıf verdiği borcu geri alamamıştır. Bu sebeple asl-i malı azalmıştır. 1187/1773 yılında yine vakfin gelir fazlası olmuş ve bu fazla önceki yıl gelir fazlasına eklenmiştir. 1188/1774 yılında önceki yıllardan kalan gelir fazlaları olan 594,5 kuruş vakfin asl-i malına eklenmiş ve vakfin asl-i malı 5.631,5 kuruş olmuştur. Böylece

⁵⁸ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 72a-1

1184/1770 yılında 4.411 kuruş olan vakfin asl-i malı 1188/1774 yılında 5.631,5 kuruşa yükselmiştir.

59 numaralı vakfin 1183/1769 yılından kalan fazla geliri olan 248 kuruşun 200 kuruşu 1184/1770 yılı asl-i malına eklenmiş, geri kalan 48 kuruş ise vakfin giderlerine harcanmak üzere mütevellinin elinde muhafaza edilmiştir. Vakfin 1184, 85, 86/1770, 71, 72 yılları muhasebesinden fazla kalan toplam 40.035 akçenin ancak 9.000 akçesi 1186/1772 yılında asl-i mala eklenmiş ve asl-i malı 1186/1772 yılı sonunda 1.245 kuruşa yükselmiştir. Geri kalan 31.035 akçenin ise tahsil edildikten sonra asl-i mala ekleneceği notu kayıta yer almaktadır. 1187/1773 yılında önceki seneden kalan fazla ile bu yıl içerisinde fazla kalan miktardan ancak 101 kuruşu tahsil edilip asl-i mala eklenmiştir. Geri kalan miktar ise tahsil edildikten sonra asl-i mala eklenecektir şeklinde not düşülmüştür. 1188/1774 yılında yine vakfin geliri giderinden fazla olmuş 1187/1773 yılından fazla kalan miktar ile 1188/1774 yılında fazla kalan miktardan ancak 100 kuruş tahsil edilip asl-i mala eklenebilmiştir. Tahsil edilemediği için asl-i mala eklenemeyen 320 kuruş da tahsil edildikten sonra asl-i mala eklenecektir. Bu vakfin asl-i malı 1184/1770 yılında 970 kuruş iken 1188/1774 yılında 1.446 kuruşa yükselmiştir. Asl-i mala eklenmek üzere henüz tahsil edilmemiş olan 320 kuruşu da hesaba katarsak vakfin asl-i malı 5 yılda hemen hemen yüzde yüz artmış diyebiliriz.

Vakıfların asl-i malının artmasını sağlayan diğer etkenler ise; bazı hayır sahiplerinin vakıflara hibe de bulunmaları⁵⁹, bazı küçük vakıfların sermayelerini tek bir vakıfta toplamaları⁶⁰, vakfin görevlilerinin alacaklarından ferâğat edip bir kısmını vakfa hibe

⁵⁹ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 9b-1, Bulgurlu Mahallesi Mescidi Şerif ve Avarız Vakfı'nın asl-i malı 427 kuruşken Sahibu'l hayr'dan Ahmet Ağa ibn Mustafa İbn Mehmed vakfa 68,5 kuruş hibe de bulunmuş ve vakfin asl-i malı 495,5 kuruşa yükselmiştir. Yine 56a-1 numaralı kayıta yer alan Murad Reis Mahallesi Avârız Vakfı'nın asl-i malına hayır sahibi Süleyman Çelebi'nin 10 kuruş eklemesiyle vakfin asl-i malında artış olmuştur. Burada hayır yapmak isteyen ancak mali gücü yeni bir vakıf kurmaya yetmeyen ya da yeterli mali gücü bulunmakla beraber vakıf kurmak için her hangi bir gayri menkule sahip olmayan kişilerin de hayır yapmalarına imkân tanımıştır. Bu da para vakıflarının kişilerin hayır yapmalarına vesile olduklarını göstermektedir.

⁶⁰ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 53b-2, Evliya Hâce Mescidi Şerif Vakfının asl-i malı 565 kuruştur. Ancak Hac Süleyman vakfının asl-i malı 30 kuruş ve yine Hac Süleyman'ın neması musluk mühimmatı için şart olan vakfının asl-i malı 72 kuruş toplam 102 kuruş bu vakfin asl-i malına eklenmiştir. Böylece vakfin sermayesi 667 kuruş olmuştur. Yine aynı şekilde 32a-2 numaralı kayıta yer alan Valide Atik Camii Müezzinleri Vakfı 4 vakfin birleşiminden oluşmuştur. Hac Abdürrahim Efendi vakfının sermayesi 180, Hasan Çavuş Vakfının sermayesi 140, Bezirgân zade Ahmet Çelebi Vakfının sermayesi 40, Şeyh İbrahim Efendi Vakfının sermayesi zayi olan 10 kuruş düşüldükten sonra 90 kuruştur. Dört vakfin toplam sermayesi ise 450 kuruş yapmaktadır. Bu örneklerde de görüldüğü gibi birkaç vakfin bir araya gelip daha büyük bir vakıf şeklinde hareket ettikleri vakidir. Vakıflar bu şekilde gelir ve giderlerini tek çatı altında toplamış, daha fazla gelir elde edip daha düşük miktarda giderleri olmuştur. Bu şekilde vakıfların asl-i mallarını birleştirerek daha büyük bir vakıf oluşturmalarının önünde her hangi bir engel olmadığı anlaşılmaktadır.

etmeleri⁶¹ ve mahlûl olan mülklerinin bir başkasına icârateyn ile kiraya verilip muaccele bedelinin elde edilmesidir.⁶²

1.3.3. Asl-i Malında Azalma Olan Vakıflar

Vakıfların asl-i mallarının azalması çok sık rastlanılan bir durum değildir. Vakıfların asl-i malların menfi bir şekilde azalmasının sebepleri arasında vakıfların mülklerinin veya rehinlerinin harap olması⁶³, verdikleri yüklü miktarlarda borçların tahsil edilememesi gibi durumlar sayılabilir. Vakıfların asl-i mallarının müspet bir şekilde azalmasının sebepleri arasında ise vakıfların, asl-i mallarının bir kısmıyla mülk satın almaları olduğu söylenebilir.

Tablo 6: Asl-i Malında Azalma Olan Vakıflar

Vakıf N.	1184/1770 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1185/1771 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1186/1772 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1187/1773 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)	1188/1774 Yılı Asl-i Malı(Kuruş)
5	580	570	160		
10	1.609,5	1.609,5	1.218	1.218	818
33	375,5	394	439	308	321
53	460	460		455	455
63	400	400			376

Tabloda da görüldüğü üzere incelediğimiz vakıflar arasında sadece 5 vakfın asl-i malında azalma olduğu tespit edilmiştir. Bu vakıflarla ilgili bilgiler şu şekildedir:

⁶¹ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 84b-1, 17 numaralı vakfın 1188/1774 yılı muhasebe kaydına şöyle bir not düşülmüştür: “ Erbab-ı vazaif vazifelerinden beher akçeye ancak yükseksen akçe ahz edip maada olan cem’an iki bin üç yüz seksen beş akçe ve mütevellî-i mezbur dahi malından teberru’an iki bin dört yüz on beş akçe ki cem’an dört bin sekiz yüz akçeyi asl-i malı merkuma dam ve ilhak edip asl-i malı merkum altı yüz elli kuruşu balığ olup ve sene-i atıye de hesabı ru’yet olunmak üzere işbu mahalle şerh verildi.” Bu nottan da anlaşıldığı üzere vakfın görevlileri vazife ücretlerinden bir kısmını vakfa hibe etmişler ve vakfın asl-i malını 40 kuruş arttırmışlardır. Vakfın mütevellisi ise hem vazife ücretinden hem de kendi malından vakfa hibe de bulunmuştur. 65 numaralı vakfın muhasebe kaydı 85 yılında iki senelik olarak tutulmuştur. Kayıta belirtildiği üzere vakfın 84-85 yıllarında elde ettiği 9.000 akçeden giderler düşüldükten sonra 5.940 akçe kalmıştır. Bu fazla kalan miktarın imamın olması şart koşulmuş olmasına rağmen imam bu miktarın 4.800 akçesini almış 1.140 akçesini yani 9,5 kuruşunu vakfa hibe etmiştir. Bunun yansira vakfın mütevellisi de malından 4,5 kuruş vakfa hibe etmiş böylece 1185/1771 yılı sonunda vakfın asl-i malı 15 kuruş artarak 265 kuruş olmuştur.

⁶² 1184/1770 yılında 12 numaralı vakfın 122 kuruş, 28 numaralı vakfın 150 kuruş, 32 numaralı vakfın 223 kuruş, 48-49 numaralı vakfın 12 kuruş, 85 yılında 50 numaralı vakfın 44 kuruş, 87 yılında 20 numaralı vakfın 27 kuruş, 55 numaralı vakfın 90 kuruş, 88 yılında 28 numaralı vakfın 16 kuruş, 37 numaralı vakfın 220 kuruş mahlûlü muaccele geliri olmuştur. Bu gelirler vakıfların asl-i mallarına eklenmiş ve asl-i mallarının artmasına vesile olmuşlardır.

⁶³ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 85b-1, 81 numaralı vakfın aldığı rehinler yanmış. Dolayısıyla vakfın sermayesi zayı olmuştur. Bunun üzerine mütevellî kendi malından 50 kuruş vakfetmiştir.

5 numaralı vakfın 1184/1770 yılında 580 kuruş olan asl-i malı 1188/1774 yılında 160 kuruşa düşmüştür. Ancak muhasebe kayıtlarında vakfın asl-i malının niçin azaldığı hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Vakfın asl-i malındaki bu düşüşün sebebi borç verdiği kişinin vakfa borcunu ödememesi olabilir. Fakat kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

10 numaralı vakfın mütevellisi vakfa 1186/1772 yılında 270 kuruşa menzil ve 1188/1774 yılında da 400 kuruşa menzil satın almıştır. Bu sebeple vakfın asl-i malında 670 kuruş düşüş olmuştur. Ancak tabloda vakfın asl-i malının 1.609,5 kuruştan 818 kuruşa düştüğü belirtilmektedir. Aradaki 120 kuruşun mahiyeti hakkında her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Vakfın mütevellisinin verdiği borçlardan 120 kuruşu tahsil edememiş, bu sebeple de gayr-i merbuh olan 120 kuruşu muhasebeye dâhil etmemiş olma ihtimali mevcuttur. Fakat başka bir sebepten dolayı da vakfın asl-i malının azalmış olma ihtimali vardır. Sonuç olarak vakfın asl-i malının azalmasının sebebi 670 kuruşa iki adet menzil satın alınmasıdır.

33 numaralı vakfın 1183/1769 yılından kalan gelir fazlası 1184/1770 yılında asl-i mala eklenmiştir. Yani 1184/1770 yılında vakfın işlettiği sermayesi 375,5 kuruşken 393,5 kuruşa yükselmiştir. Vakfın 1184, 85/1770, 71 yıllarında fazla kalan 45 kuruş gelir fazlası 1186/1772 yılında vakfın asl-i malına eklenmiş ve asl-i mal 439 kuruş olmuştur. 1187/1773 yılında vakfın mütevellisi vakfa 131 kuruşa iki bab menzil satın almıştır. Bu sebeple 439 kuruş olan vakfın asl-i malı 308 kuruşa düşmüştür. Bunun sebebi de mütevellinin vakfa iki adet menzil satın almış olmasıdır.

53 numaralı vakfın 1184/1770 yılında muamele oranı %10 ve geliri giderine denktir. 1185/1771 yılı kaydında vakfın asl-i malının 4 vakfın asl-i malının birleşmesiyle meydana geldiği gözükmektedir. Şöyle ki; Hac Abdurrahim Efendi vakfının sermayesi 180, Hasan Çavuş Vakfının sermayesi 140, Bezirgânzade Ahmet Çelebi Vakfının sermayesi 40, Şeyh İbrahim Efendi Vakfının sermayesi zayi olan 10 kuruş düşüldükten sonra 90 kuruştur. Dört vakfın toplam sermayesi 1184/1770 yılında 460 kuruşken Hüseyinzade Molla Ahmet elinde 10 kuruşun zayi olmasından dolayı 1185/1771 yılında vakfın asl-i malı 450 kuruşa düşmüştür. Ayrıca vakfın 1184/1770 yılında muamele oranı %10'ken 85 yılında bu oran %12,5'e yükselmiştir. Vakfın 1186/1772 yılında muhasebesi tutulmamıştır. Ancak 1187/1773 yılında vakfın asl-i malının 5 kuruş artıp

455 kuruş olduğu gözükmemektedir. Bunun sebebi 1186/1772 yılı gelir fazlasının vakfın asl-i malına eklenmiş olması tahmin edilebilir. Vakfın 1187, 88/1773, 74 yıllarında gelir fazlaları olmuş ancak vâkıfın şartı üzere fazla kalan bu fazla gelirler vakfın görevlisi olan 8 müezzine pay edilmiştir. Vakıf 1187 ve 1188/1773 ve 1774 yıllarında iki ayrı ribh oranı uygulamıştır. Her iki senede de hem %12,5 hem de %15 oranlarıyla işlem yapılmıştır. Bu da gösteriyor ki vakıf mütevellileri vakfiyede esneklik bulunması durumunda %15 oranından fazla olmamak kaydıyla farklı oranlarda ribh uygulayabilmişlerdir. Bu vakfın asl-i malının azalmasının sebebi yukarıda da belirttiğimiz üzere Hüseyinzade Molla Hüseyin'e verilen borcun zayi olmasıdır. Bu örnekte de görüldüğü gibi her ne kadar teminatsız borç vermeseler de vakıfların verdikleri borcu geri alamama riski vardır. Ancak bu durum çok istisnai bir durumdur. Vakıflar çoğu zaman verdikleri borçları tamı tamına temin etmişlerdir.

63 numaralı vakfın da 1184/1770 yılında 400 kuruş olan asl-i malı 1188/1774 yılında 376 kuruşa düşmüştür. Ancak vakfın muhasebe kaydında vakfın asl-i malının niçin azaldığı hakkında her hangi bir bilgi yer almamaktadır.

1.4. Vakıfların Asl-i Mallarındaki Değişiklikler (1188-1198/1774-84)

1184-1188/1774-84 yılları arasında muhasebe kayıtlarını incelediğimiz 81 vakıftan 66 tanesinin bizim çalışmamızdan 10 yıl sonra (1198/1784) yine Üsküdar Para Vakıflarını inceleyen Kaya'nın çalışmasında da yer aldığını görmekteyiz.⁶⁴ Yani bu 66 vakıf 1198/1784 tarihinde de varlıklarını devam ettirmişlerdir. 66 vakıftan 5'inin her iki çalışmada da sadece kira geliri elde ettikleri görülmektedir. Geri kalan 61 vakfın ise asl-i mallarını işletmekten de gelir elde ettikleri tespit edilmiştir. Yukarıda açıkladığımız üzere 5 yıllık bir süre içerisinde bazı vakıfların asl-i malları artmış, bazılarının azalmış, bazılarının de sabit kalmıştır. Üsküdar Para Vakıflarının 10 yıllık bir sürede asl-i mallarında ne gibi değişiklikler olduğunu öğrenmek için Kaya'nın 1198/1784 yılını esas alarak oluşturduğu tablo ile bizim 1188/1774 yılını esas alarak oluşturduğumuz tabloyu karşılaştırmak mümkündür. Aşağıda sırasıyla asl-i malları artan, azalan ve sabit kalan vakıflarla ilgili tablolara yer verilmiştir. Tablolar oluşturulurken 1188/1774 yılı muhasebe kayıtlarındaki vakıfların asl-i malları esas alınmıştır. Fakat 1188/1774 yılı muhasebe kayıtlarında yer almayan vakıfların geriye doğru en yakın tarihteki muhasebe

⁶⁴ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s.126-131.

kayıtlarındaki asl-i malları tabloya dâhil edilmiştir. Metin içerisinde de bu esaslar dikkate alınarak açıklama yapılmıştır.

Tablo 7: 1188-1198/1774-1784 Yılları Arasında Asl-i Malında Artış Olan Vakıflar

Vakıf N.	Vakıf Adı	1188/1774 (Kuruş)	1198/1784 (Kuruş)
4	Zincirli Kuyu Vakfı	210	400
5	Hüsrev Ağa Mescidi Vakfı	160	246
8	Hayrettin Mescidi Vakfı	4.230	4.475,5
9	Tavaşi Hasan Ağa Vakfı ve Mülhakatı	1.860	1.870
15	Çenkar? Karyesi Süleyman Ağa Mektebi Vakfı	818,5	898
17	Debbağlar Mescidi Vakfı	610	770
19	Gülfem Mahallesinde Belkıs Hatun Avarız Vakfı	570,5	600,5
20	Gülfem Camii Mülhakatından Kâtip Musa Efendi Vakfı	47	112
21	Gülfem Mülhekâtından Mukabeleci Mehmet Efendi Vakfı	0	92
24	Tenbel Hâc Mehmed Mahallesi Avârız Vakfı	1.152,5	1.625
25	Tenbel Hâc Mehmet Mahallesinde Kara Kadı Alauddin Mescidi Vakfı	2.487,5	2.696,5
28	Evliya Hâce Mahallesi Mescidi Vakfı	716,5	948,5
29	Bulgurlu Mahallesi Mescidi Şerif ve Avarız Vakfı	473,5	519,5
30	Valide Atik Mahallesi Avârız Vakfı	632	740
37	Ahmed Çelebi Mahallesi Mescidi Şerifi Vakfı	1.119	1.291,5
41	Kefeci Mahallesi Avârız Vakfı	1.085	1.114
42	Kâtip Hüseyin Efendi Vakfı	955	1.011,5
45	Terlikçi Hâc Ali Mevlid-i Şerif Vakfı	100	106
50	Ramazan Ahmed Efendi Vakfı	166	198
54	Hâce Hesna Hatun Mahallesinde Arslan Ağa Çeşmesi Vakfı	5.631,5	6.450
55	Hâce Hesna Hatun Mescidi Vakfı	1.091	1.650
59	Ören Karyesinde Yusuf Ağa Ma-i Cari Çeşmesi Vakfı	1.446	3.167
61	Davudpaşa Mahallesi Avârız Vakfı	302	466,5
63	Davud Efendi Vakfı	376	501
64	Hüsrev Ağa Mescidi Şerifinde Şakire Hatun Vakfı	167	246
65	Solak Sinan Mahallesi ... Mescidi Şerifinin Vakfı	280	285,5
67	Bulgurlu Karyesi Teberdar Mehmed Ağa Çeşme Vakfı	1.312	1.802,5
71	Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi Avârız Vakfı	578	627
72	Ören Karyesinde Mehmed Çavuş Camii Vakfı	582	791
76	Solak Sinan Mahallesinde Vaki' Merhum Emetullah Hatun Vakfı	717	800
77	Solak Sinan Mahallesinde Vaki' Merhum Emetullah Hatun'un Ecza-ı Şerif Vakfı	202	218,5
80	Serrâc Esnafı Vakfı	380	550

Yukarıda verdiğimiz tabloda görüldüğü üzere 32 vakfın asl-i malı artmış olup, bizim çalışmamızdaki vakıf numaralarına göre 24, 54, 55, 59 ve 67 numaralı vakıfların asl-i malları diğer vakıflara nazaran daha yüksek miktarlarda artış göstermiştir. Tabloda 21 numaralı vakfın 1188/1774 yılında asl-i malı yokken 1198/1784 yılında vakfın 92 kuruş asl-i mala sahip olduğu gözükmektedir. Yalnızca kira geliri elde eden vakıfların zamanla asl-i mala sahip olup bu asl-i malı işletmekten de gelir elde ettikleri bu örnekten anlaşılmaktadır.

Tablo 8: 1188-98/1774-84 Yılları Arasında Asl-i Malında Azalma Olan Vakıflar

Vakıf N.	Vakıf Adı	1188/1774	1198/1784
2	Hamza Fakih Mescidinde Saime Hatun Vakfı	220	210
12	Arakiyeci Hâc Cafer Mescidi Vakfı	1.083	973
23	Kadı Karyesi Ali Paşanın Ma-i Cari Çeşmesi Vakfı	1.972,5	1.447
43	Hâc Hasan'ın Maltepede Köprü Vakfı	1.221,5	1.210
44	Muhzır Hüseyin Beyin Va'ziyye ve Çeşme Vakfı	784	700
47	Çenkar? Karyesinde Ma'i Cari Çeşme Vakfı	3.194,5	3.172
52	Murad Reis Mahallesi Mescidi Vakfı	320,5	300
56	Murad Hâce Mescidi Vakfı	550	397,5

Tablodan da anlaşıldığı gibi 8 vakfın bu 10 yıllık süreç içerisinde asl-i malında azalma olmuştur. Bu vakıfların asl-i mallarının niçin azaldığı hakkında bir bilgiye sahip olmasakda yukarıda da açıkladığımız üzere vakfa mülk satın alınması, istisnai olarak verilen bazı borçların tahsil edilememesi, vakfın rehinlerinin harap olması gibi sebeplerden dolayı azaldığı düşünülebilir. Tabloya baktığımızda asl-i malı önemli ölçüde azalan vakfın sadece 23 numaralı vakıf olduğu gözükmektedir. Diğer vakıfların asl-i malları çok düşük miktarlarda azalmıştır.

Aşağıdaki tablodan 21 vakfın 10 yıllık müddet içerisinde asl-i mallarında her hangi bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Bu 21 vakıf hakkında pek fazla yorum yapmak mümkün gözükmemekte. Ancak bu vakıfların gelir giderlerinin denk olduğu bu sebeple de asl-i mallarında her hangi bir değişikliğin olmadığı söylenebilir.

Tablo 9: 1188-1198/1774-84 Yılları Arasında Asl-i Malı Sabit Olan Vakıflar

Vakıf N.	Vakıf Adı	1188/1774 (Kuruş)	1198/1784 (Kuruş)
1	Kadı Karyesi Beyazıd Kethüda Mescidi Vakfı	300	300
7	Hayrettin Çavuş Mescidi Bedeli Avarız Vakfı	744,5	744,5
13	Arakiyeci Hâc Cafer Mescidi Mülhakâtından Şerbetçi Hac Mustafa Vakfı	297	297
14	Arakiyeci Hâc Cafer Bedeli Avarız Vakfı	375,5	375
16	Debbağlar Mescidinde Kalender Ağanın Ecza Vakfı	180	180
18	Debbağlar Mahallesi bedeli Avarız Vakfı	250	250
22	Şeyh Fenai Ali Efendi Vakfı	1.000	1.000
26	Karakadı Mescidinde Hac Mustafa'nın Minber Vakfı	150	150
27	Karakadı Mescidinde Hac Osman'ın Minber Vakfı	150	150
31	... Nasuh Mescidinde Hacı Bekir Minber Vakfı	200	200
32	... Nasuh Mescidi Vakfı	1.053	1.053
34	Evliya Hâce Bedeli Avarız Vakfı	50	50
35	Evliya Hâce Mahallesi Fatıma Mektebi Vakfı	150	150
36	Murad Reis Mahallesi Avâız Vakfı	522	515
38	Ahmed Çelebi Mahallesi Avâız Vakfı	349	349
39	Gerede Mahallesi Mescidi ve Avâız Vakfı	1.008	1.008
40	Tenbel Hâc Mehmed Mescidi Mülhakâtından Ümmühan Hatun Vakfı	529	529
53	Atik Valide Camii Müezzinleri Vakfı	455	455
58	Arakiyeci Hâc Mehmed Mahallesi Mescidi Şerif Vakfı	352,5	352,5
60	Mehmed Paşa Mahallesi Avâız Vakfı	845	845
69	Hamza Fakih Mahallesi Saime Hatun Avâız Vakfı	210	210

Sonuç olarak araştırmamızı yaptığımız 5 yıllık müddet zarfında (1184-88/1770-74) Üsküdar Para Vakıflarının 27'sinin asl-i malında artış olduğu, 29 vakfin asl-i malının sabit kaldığı ve 5 vakfin da asl-i mallarında azalma olduğu anlaşılmaktadır. Kaya'nın çalışmasına baktığımız zaman 1188-1198/1774-84 yılları arasında 10 yıllık müddet zarfında varlıklarını devam ettiren ve her iki çalışmada da yer alan Üsküdar Vakıflarının 61'inden 32'sinin asl-i malında artış olduğu, 21'inin asl-i malının sabit kaldığı ve 8'inin asl-i malının azaldığı tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rus Savaşı içerisinde

bulunduğu tarihlerde ve sonrasında, vakıfların varlıklarını devam ettirmelerinin yanında daha da gelişmeleri, büyümeleri, asl-i mallarını artırmaları dikkat çekicidir. Nitekim bu tarihlerde (1768-1774) Osmanlı-Rus Savaşını sona erdiren ve Osmanlı Devletinde önemli toprak kayıplarına yol açan Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma sonucunda Osmanlı Devleti ağır savaş tazminatına mahkûm edilmiştir. Buna rağmen vakıflar önemli ölçüde gelişmeye devam etmişlerdir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 1184-88/1770-74 yılları arasında sadece 5 vakfin 1188-98/1774-84 yılları arasında da 8 vakfin asl-i malları azalmıştır. Buna mukabil 1184-88/1774-84 yılları arasında 27 vakfin, 1188-98/1774-84 yılları arasında da 32 vakfin asl-i mallarında artış olmuştur. Devletin en zor zamanlarında bile gelişmeye devam eden ve bu zor dönemlerde de -günümüzde devletlerin icra ettikleri eğitim, sağlık, altyapı, sosyal ve kültürel faaliyetleri- sekteye uğratmadan en güzel şekilde yerine getiren bu kurumların Osmanlı devleti için ne kadar önemli olduklarını bu örnek üzerinden anlamak da mümkündür.

1.5. Vakıfların Verdikleri Borç (İşlem) Miktarları

Aşağıda verdiğimiz tabloda görüldüğü üzere vakıfların verdikleri borç miktarları değişiklik göstermektedir. Bu çok tabii bir durumdur. Çünkü vakıflardan borç alan kimselerin ihtiyaçları farklı farklıdır. Kimisinin yüksek miktarlarda borca ihtiyacı varken kimisinin çok daha düşük miktarda borca ihtiyacı olduğu muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Tablo 10: Vakıfların Verdikleri Borç Miktarları Aralığı

İşlem Aralığı (Kuruş)	İşlem Sayısı	Toplam İşlem Sayısı	Oran
0-10	125	737	16,9%
11-25	123	737	16,6%
26-50	172	737	23,3%
51-100	165	737	22,3%
101 ve üzeri	152	737	20,6%

Bu tablo Şekil 1 deki veriler esas alınarak oluşturulmuştur.

Vakıfların kişilere verdikleri borçların miktarlarını tespit etmek için oluşturduğumuz 5 farklı aralıktan en az 0-10 ve 11-25 kuruş aralıklarında işlem yapıldığı gözükmektedir. 0-10 kuruş aralığında borç alan 125 kişi, 11-25 kuruş aralığında ise 123 kişi vardır. Yani 25 kuruşa kadar borç alan kişilerin sayısı 248'dir. Oran olarak baktığımız zaman ise %33,6 oranıyla karşılaşmaktayız. Buradan vakıflardan borç alan kişilerin çoğunluğunun 25 kuruştan yüksek miktarlarda borca ihtiyaç duyduğu sonucuna ulaşabiliriz. Kişilerin vakıflardan en fazla borç aldıkları işlem miktarı aralığı ise 25-50 kuruş aralığıdır. Bu aralıkta toplam 172 kişi borç almıştır. Bu aralıkta borç alan kişilerin toplam kişi sayısına oranı ise %23,3'tür. 51-100 ve 101 ve üzeri kuruş borç alan kişilerin de bir hayli yüksek olduğu tablodan anlaşılmaktadır. 51 kuruştan yüksek miktarlarda borç alan toplam kişi sayısının 317 olduğu görülmektedir. Yani toplam borç alan kişilerin %43'ü 51 kuruş ve üzeri miktarlarda borç almışlardır.

İncelediğimiz kayıtlarda Kazasker Mahallesinde Vaki Ma-i Cari Çeşme Vakfı'nın mütevellisin 1186/1772 yılında iki adet evi 270 kuruşa, 88 yılında ise bir adet evi 400 kuruşa satın aldığı ifade edilmektedir. Yine Tenbel Hâc Mehmet Mahallesinde Karakadı Alâeddin Mescidi Vakfı 1188/1774 yılında vakfa iki adet menzil satın almıştır. Bu menzillerden birinin fiyatı 145 kuruş, diğerinin ise 80 kuruştur.⁶⁵ Ancak bu evlerin tamamı satın alınıp icâreteyn ile tasarruf hakkı eski sahiplerine sevk edilmiştir. Ödenen bu miktarlar kişinin evinin rakabesini vakfa satıp icâreteyn ile kiralamasına binaen ödeyeceği muaccel bedelin satım akdinden çıkarıldıktan sonra vakfın ödediği paralardır. Yani evlerin gerçek fiyatından muaccel bedel çıkarıldıktan sonra kalan aradaki farktır. Yoksa bir evin satım bedeli değildir. Sonuç olarak 80 kuruş üzeri alınan borçların günlük ihtiyaçların giderilmesi için yüksek sayılabilecek bir miktar olduğu söylenebilir.

Vakıfların sermayelerini işletme yöntemlerini ele aldığımız tabloda vakıfların sermayelerinin büyük kısmını yaklaşık %60 oranında istiğlal yöntemiyle işlettikleri gözükmektedir. Yani istiğlal işlemiyle alınan borçlarda daha yüksek miktarlar söz konusudur. Mesela 10 numaralı vakıf Çutuk Oğlu İsmail'e 842 kuruşu⁶⁶, 37 numaralı vakıf da 550 kuruşu Mustafa Bey'e istiğlal ile borç vermiştir. Bunun istisnaları olsa da⁶⁷

⁶⁵ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 82a-2

⁶⁶ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 49a-2

⁶⁷ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 2b-1, Vakıf nakit sermayesinin 500 kuruşunu Mevali-i İzamdan Raşidzade Seyyid İbrahim Ethem Efendi' ye muamele-i şer'iyye ile borç vermiştir. 9b-1, 29 numaralı vakıf asl-i malı olan 495,5 kuruşun tamamını vakfın mütevellisinin kardeşi olan Osman Çelebiye muamele-i şer'iyye ile borç vermiştir.

bir genelleme yapacak olursak durum bu şekildedir. İstiğlal ile verilen borç miktarının işlem başına 100 kuruş olduğunu daha önce ifade etmiştik. Öyleyse 100 kuruş ve üzeri yapılan borç işlemlerinin çoğunun be'y bi'l-istiğlal olduğunu söylemek mümkündür. İstiğlal işleminde, miktarın nisbeten daha yüksek olmasının sebebi borç alacak olan kişilerin mülklerini vakfa geri alacakları zamana kadar satmaları olabilir. Ancak incelediğimiz kayıtlarda birçok kişinin çok düşük miktarlarla da istiğlal yöntemiyle borç aldıkları tespit edilmiştir. Yani istiğlal işlemi gerçekleşirken vakfa satılan mülkün gerçek değeri üzerinden işlem yapılmadığı ihtimali de hatıra gelmektedir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz üzere arada bir satım işlemi olduğu için ortalamanın daha yüksek çıkmış olması imkân dâhilindedir. Sonuç olarak kişilerin muamele-i şer'iyeye veya istiğlal ile istedikleri miktarda borç almalarının önünde bir engel yoktur. Fakat genelde yüksek miktarda borç almak isteyen kişilerin veya yüksek miktarda borç vermek isteyen mütevellilerin istiğlal yöntemini tercih ettikleri söylenebilir.

1.6. Vakıfların Uyguladıkları Ribh Oranları ve Kârlılıkları

Vakıfların yaptıkları işlemlerdeki en önemli sınırlama ribh oranları meselesindedir. Devlet muamele oranına bir üst sınır getirmiştir. Çeşitli kitaplarda bu konuda bir üst sınırın belirlendiği ifade edilmektedir. Nitekim Yavuz Sultan Selim, Kanuni ve III. Murad kanunnamelerinde ona on bir oranından daha yüksek bir oranda muamele yapılmaması istenmektedir.⁶⁸ Bazı fermanlarda “...*Lakin ferman-ı şerif sadır olmuştur ki: onu on bir buçuktan ziyadeye muâmele-i şer'iyeye olunmasun. İmdi, onunu on bir buçuktan ziyade etmemek gerekir.*”⁶⁹ şeklinde açıklamalar yer almaktadır. Değişik tarihlerde değişik oranların tespit edildiği gözükmemektedir. Bu üst sınır dönemin şartlarına göre devlet tarafından belirlenmiş ve bu oranlara uymayanların cezalandırılacağı söylenmiştir. Pek çok fetvada muamele oranının %15'den fazla olamayacağı, bu orandan fazla bir oranla işlem yapmanın haram olduğu, kadıların %15 üzeri muameleleri kabul etmemeleri gerektiği belirtilmektedir. Ribh oranı üst sınırı için %15 oranının belirlenmesi ribahorların en düşük bu oranla borç verdikleri şeklinde yorumlanabilir. Bu sebeple devlette vatandaşı ribahorların elinden kurtarmak aynı zamanda vakıfların karlı işlem yapabilmeleri için bu oranı tercih ettiğini söylemek

⁶⁸ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri III**, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, s.93; **IV**, s.303,323; **VIII**, İstanbul: OSAV Yayınları, s.115.

⁶⁹ Hasan Sıdkı, **Risale Bey' ve Şira**, Ebuuzziya Matbaası, İstanbul, 1308, s. 35.

imkân dâhilindedir. Ebussuud Efendi'nin muamele oranı hususundaki fetvalarından bazıları şöyledir:

*“Onu on bir buçuktan ziyadeye muamele olunan akçenin ziyadesi hükm olunur mu? Alınmış olsa istircâ’ olunur mu? El-Cevap: hükümden kudat selas ve erbain huzurunda nehy olunmuşlardır. Amma terazi ile eda olunan istirdad olunmaz. Ebussuud.”*⁷⁰ Bu fetvada %15 üzeri uygulanan ribh oranından elde edilen ziyadenin alınamayacağı belirtilmektedir. Yani anlaşma daha fazla bir oranla olsa bile %15'in üzerinde kâr almak yasaklanmıştır.

“Onun on ikiye muamele ile akçe akçe vermek helal midir? El-Cevap: Men’i külli ile memnu’dur, hâkim ta’zir eder.” Bu fetvada da görüldüğü üzere %20 ribh oranıyla muamele yapmanın haram olduğunu, birisinin bu oranla muamele yaptığını hâkim tespit ederse tazir cezası uygulaması gerektiğini Ebussuud Efendi bu fetvasında ifade etmiştir. Diğer bir fetvasında ise %15'den fazla bir oranla elde edilen kârın helal olmayacağını söylemektedir: *“Onun on bir buçuktan ziyadeye muamele olunan malın ribhi helal olur mu? El-Cevap: Memnu’dur, eden ta’zir olunur.”*⁷¹

Devlet muamele oranına bir üst sınır belirlemiş ancak her hangi bir alt sınır belirlememiştir. Vakıfların uyguladıkları ribh oranı genelde vakfiyelerde vakıf kurucusu tarafından bildirilmiştir.⁷² Mütevellilerin vakıf bu oranla zarar etmediği müddetçe keyfi olarak ribh oranında değişikliğe gitmeleri caiz değildir.⁷³ Ancak incelediğimiz bazı vakıflarda ribh oranının değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir.⁷⁴ Öyleyse bazı mütevellilerin vakfiyede bu konuda esneklik varsa vakfın maslahatı gereği %15'i geçmemek üzere ribh oranında değişiklik yapmışlardır. Mütevellilerin vakfın maslahatı gereği ribh oranında hâkim kararıyla değişiklik yapabileceği fetvalarda da yer

⁷⁰ Ebussuud Efendi, **Fetava**, SK, İsmihan Sultan, nr. 223, v.141b.

⁷¹ Ebussuud Efendi, **Fetava**, SK, İsmihan Sultan, nr. 223, v.139b.

⁷² Eyüp Mahkemesi 19, vr. 1b-1, Behram Bey b. Abdülmennân'ın para vakfının vakfiyesinde vâkıfın "...ona on bir ve çeyrek ribh üzere ve rehn-i kavî ve kefil-i melî alınarak istirbâh edilmesini şart ettim." İfadesi yer almaktadır.

⁷³ “Onu on bir hesabı üzere istirbâh olunması meşrut olan vakıf nükûdun mütevellisi Zeyd nükûd-i mezbûreyi min gayri ihtiyacın hilaf-i şart-ı vâkıf onu on bir buçuk hesabı üzere istirbâha kâdir olur mu? Cevap: Olmaz”, Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c.1, s. 452.

⁷⁴ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 84a-1, Örneğin, Valide Atik Camii Müezzinleri Vakfı 1185/1771 yılında %12,5 oranıyla işlem yapmışken 1187/1773 ve 1188/1774 yıllarında iki ayrı ribh oranıyla işlem yapmıştır. Vakfın muhasebesinin bulunduğu kayıta vakfın asl-i malının bir kısmının %15, bir kısmının da %12,5 oranıyla işletildiği bilgisi yer almaktadır. Yine Hacı Hesna Hatun Mescidi Vakfı 1184,85/1770,71 yıllarında %12,5 oranıyla borç verirken geri kalan üç yılda iki ayrı oranla (%12,5-15) oranlarıyla borç vermiştir. Vakfın 1186/1772 senesi kaydı incelendiği zaman 12,5 ribh oranıyla elde ettiği paranın 9900, %15 ribh oranıyla elde ettiği paranın ise 150 akçe olduğu görülmektedir Ancak her iki vakfın da kimlere hangi oran ile borç verdiği bilgisi kayıta yer almamaktadır. Buradan vakfın iki ayrı ribh uygulamasının önünde bir engel bulunmadığı da anlaşılabilir.

almaktadır.⁷⁵ 1184-88/1770-74 yılları arasında Üsküdar'da faaliyet gösteren para vakıflarının muhasebe kayıtlarında nakit sermayelerini yüzde kaç oranıyla işlettikleri belirtilmiştir. İster muâmele-i şer'iyeye olsun ister istiğlal olsun kişilere borç verilirken bu oran değişmemektedir. Yani genelde bütün işlemler vakfın belirlediği ortak bir oranla yapılmaktadır. Ancak bu durumun istisnaları mevcuttur. Bazı vakıfların birden çok muamele oranıyla borç verdiği incelediğimiz kayıtlarda yer almaktadır. 25 numaralı vakıf 12,5%-15 oranlarıyla⁷⁶, 58 numaralı vakıf ise 10%-15 oranlarıyla⁷⁷ işlem yapmıştır.

Genelleme yapacak olursak borç alan kişiler arasında da fark olmadığı, bütün vakıfların borç verirken ilmiye, askeriye, reaya, zimmi, Müslüman, erkek, kadın gibi farkları gözetmeden aynı oranı kullandığı gözükmektedir. İncelediğimiz vakıfların işlettikleri nakit sermayeleri ve uyguladıkları ribh oranlarıyla ilgili oluşturduğumuz tablo şöyledir:

Tablo 11: Vakıf Bazlı Ribh Oranları

Ribh Oranı	Vakıf Sayısı	Oran	Toplam Miktar (Kuruş)	Oran
15%	42	57,5%	25.582	50,3%
12,5%	14	19,2%	14.801	29,1%
10%	11	15,1%	5.875	11,5%
Diğer	2	2,7%	1.799	3,5%
Birden fazla oran	2	2,7%	2.486	4,9%
Belli olmayan	2	2,7%	332	0,7%
Toplam	73	100%	50.873	100%

Tablo oluşturulurken 1184/1770 yılı muhasebe kayıtlarındaki bilgiler esas alınmakla birlikte bu tablodaki toplam miktar ile Şekil 1 deki toplam miktar arasında fark olmasının sebebi, nakit sermayesini ne şekilde işlettiği belli olmayan vakıfların Şekil 1 de yer almamasına karşın bu tabloda yer almasıdır. Böyle olunca Vakıf bazlı Ribh Oranları tablosunda vakıfların nakit sermayeleri toplamı daha yüksek çıkmıştır. Kişi bazlı ribh oranları tablosu oluşturulurken de bu esaslar göz önünde bulundurulmuştur.

⁷⁵ “Onu on bire istirbâhi meşrut olan nükûd-i mevkûfenin mütevellisi Zeyd vakfa zaaf târi olmağla re'yi hâkimle onu on bir buçuk hesabı üzere istirbâha kâdir olur mu? Olur”, Numân Ef., **Fetâva'n-Nûmâniyye**, vr. 341a.

⁷⁶ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 8a-1

⁷⁷ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 18a-1

Tabloda da görüldüğü üzere vakıfların yarısından fazlası %15 oranıyla işlem yapmışlardır. %12,5 oranıyla işlem yapan vakıfların oranı da diğer oranlara göre bir hayli fazla olduğu gözükmektedir.

Tabloda iki vakfın iki ayrı ribh oranı uyguladığı gözükmektedir. Tenbel Hâc Mehmet Mahallesi Karakadı Alâeddin Mescidi Vakfı 5 yıl boyunca iki ayrı ribh oranıyla işlem yapmıştır. Vakfın muhasebesinin yer aldığı kayıta, vakfın murabaha geliri olan 1.560 akçenin onu on bir buçuk yani %15 oranıyla, 31.995 akçenin de onu on bir ve rubu' yani %12,5 oranıyla elde edildiği yazmaktadır.⁷⁸ Arakiyeci Hâc Mehmed Mahallesi Mescidi Şerif Vakfı da 4 yıl boyunca iki ayrı ribh oranıyla işlem yapmıştır. Vakfın murabaha geliri olan 360 akçenin %11 hesabından, 5.769 akçenin ise %15 hesabından elde edildiği vakfın muhasebe kaydında bildirilmektedir.⁷⁹ Ancak her iki vakfın kayıtlarında da kimlere hangi oranla borç verildiği bilgisi yer almamaktadır.

Tabloda diğer kısmına kaydettiğimiz 2 vakıf vardır. Bu vakıflardan biri Kadı Karyesi Ali Paşanın Ma-i Cari Çeşmesi Vakfı'dır. Vakfın muhasebesinin tutulduğu kayda "*Asl-i malı vakfı mezburun ba'de'l i'lam hâsıl olan murabahası 9.495 akçedir.*" şeklinde bir not düşülmüştür. Bu nottan da anlaşıldığı üzere bir mahkeme kararı sonrası zikredilen vakıf muamele oranı olarak %5 oranını kullanmıştır. 1185/1771 yılı kaydında da aynı not bulunmaktadır. Ancak 1186 ve 87/1772 ve 73 yılları kayıtlarına baktığımız zaman zikrettiğimiz not bulunmamakla beraber vakfın muamele oranının onu on bir yani %10 olduğu ve elde ettiği yıllık gelirin 7.920 akçe olduğu belirtilmiştir. Ancak vakfın asl-i malı olan 1.891 kuruşun %10 ribh oranıyla işletilmesinden 7.920 akçe murabaha elde edilebilmesi için ribh oranının %10 değil %3,5 gibi bir oran olması gerekmektedir. Kayıtlarda vakfın gayr-i merbuhu olup olmadığı hakkında da her hangi bir bilgi gözükmemektedir. Vakfın asl-i malının bir kısmının gayr-i merbuh olup kayıtlarda belirtilmemiş olması ihtimal dâhilindedir. Yani burada iki ihtimal söz konusudur. Birinci ihtimal kayıtlarda ribh oranı yanlış yazılmıştır. İkinci ihtimal ise kayıtlarda belirtilmemiş olmasına rağmen vakfın asl-i malının bir kısmı gayr-i merbuhtur.⁸⁰

Tabloda diğer kısmına kaydettiğimiz ikinci vakıf ise Hamza Fakih Mahallesi Saime Hatun Avârız Vakfı'dır. Bu vakfın muhasebe kaydı 1185/1771 yılında iki yıllık olarak

⁷⁸ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 8a-1

⁷⁹ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 18a-1

⁸⁰ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 7b-1, 35b-1, 52b-1, 62a-1

tutulmuş diğer 3 yılda ise müstakil olarak her yıl düzenli bir şekilde kaydedilmiştir. Vakıf 5 yıl boyunca vakfiyesinde belirtildiği üzere %12 oranıyla borç vermiştir.⁸¹ İncelediğimiz vakıflardan sadece bu vakfın %12 oranıyla işlem yaptığı tespit edilmiştir. Mütevellinin bu oran üzerinden borç vermesinin ve bu oranı değiştirmemesinin sebebi vakfiyede vakfın uygulayacağı oranın hayır sahibi yani vakfın kurucusu tarafından belirtilmiş olmasıdır. Ayrıca incelediğimiz vakıflardan sadece bu vakfın kaydında vakfiye gereğince belirtilen ribh oranının uygulandığı ifadesi yer alması dikkat çekicidir. Diğer vakıfların kayıtlarında sadece hangi oranla murabaha elde ettiği bilgisi yer almaktadır.

Vakıfların uyguladıkları muamele oranı ile işlettikleri sermaye arasında bir bağ olmadığı ilgili hüccetler incelendikten sonra anlaşılmıştır. Yani işlettiği nakit sermayesi yüksek olan vakıflar şu oranda, orta olanlar şu oranda veya düşük olanlar şu oranda gibi keskin bir ayırım söz konusu değildir. %15 oranıyla hem 50 kuruş nakit sermayesi bulunan vakfın hem de 3.194,5 kuruş nakit sermayesi bulunan vakfın işlem yaptığı aynı şekilde %12,5 oranıyla hem 50 kuruş nakit sermayesi bulunan vakfın hem de 5.104 kuruş nakit sermayesi bulunan vakfın işlem yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak şöyle bir genelleme yapmak mümkündür; 1.600 kuruş ve üzeri nakit sermayesi bulunan vakıfların hepsi ya %15 ya da %12,5 oranıyla işlem yapmışlardır.

%12,5 oranıyla işlem yapan 14 vakfın her birine düşen ortalama kuruş miktarı 1.057'dir. %15 ile işlem yapan 42 vakfın her birine düşen ortalama kuruş miktarı ise 609'dur. Buradan %12,5 oranıyla işlem yapan vakıfların %15 oranıyla işlem yapan vakıflara nispeten daha büyük sermayeye sahip olan vakıflar olduğunu söyleyebiliriz. *Kaya* da hemen hemen aynı dönemde Üsküdar vakıflardan sermayeleri büyük olanlarının %12,5 oranıyla işlem yaptığı sonucuna ulaşmıştır. *Kaya*'nın ilgili konu hakkında verdiği tablo şöyledir:

⁸¹ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 35a-1, Vakfın muhasebe kaydına ribh oranını ifade etmek için şöyle bir not düşülmüştür: “*Asl-i malı merkumun ber mucibi vakfiye her bini yüz yirmi beş akçe hesabından iki sene de hasil olan murabaha...*”

Tablo 12: Kaya Ribh Oranları (1198/1784)

Ribh Oranı	Vakıf Sayısı	Oran	Toplam Miktar(Kuruş)	Oran
15%	40	57,1%	29.237	47,2%
12,5%	16	22,9%	22.375	36,1%
10%	12	17,1%	8.299	13,4%
Diğer	1	1,4%	210	0,3%
Belli olmayan	1	1,4%	1.800	2,9%
Toplam	70	100%	61.920	100%

Kaynak: Kaya, *XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s. 122.

Kaya'nın 14 yıl sonrası Üsküdar Vakıflarına ait muhasebe kayıtlarında yer alan oranlarla ilgili verdiği tabloda sonuç şu şekildedir: Vakıfların %57,1'inde oran %15, %22,8'inde %12,5, %17,1'inde %10, %1,4'ünde %12 ve %1,4'ünde de oran belli olmayan ribh oranlarıdır. *Kaya'nın* ulaştığı sonuçlara baktığımız zaman bizim ulaştığımız sonuçlar ile çok benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. %15 oranıyla işlem yapan vakıfların oranı neredeyse aynıdır.

Tablo 13: Özcan Ribh Oranları

Ribh Oranı	Kişi Sayısı	Oran
0%	62	5,8%
10%	659	62,1%
11,2%	4	0,3%
12,5%	152	14,3%
15%	105	9,9%
20%	5	0,4%
Diğer	74	6,9%
Toplam	1.061	100%

Kaynak: Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 373-375.

Özcan'ın Kanuni dönemi Üsküdar Vakıflarına ait kayıtlarda yer alan oranlarla ilgili verdiği tabloda ise şu sonuçlara ulaşılmıştır: Vakıfların % 62,1'inde uygulanan ribh oranı % 10, % 14,3'ünde % 12,5, % 9,9'unda % 15'tir. Bu sonuçlara kıyasla 18.

yüzyılın sonlarında vakıfların uyguladıkları ribh oranlarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Fiyat artışlarının çok düşük seyrettiği bir dönemde vakıfların %15 oranıyla büyük kârlar elde ettikleri söylenebilir. Darphanelerin kapatılıp akçenin piyasadan kaybolduğu önceki dönemin tersine 18. yüzyıl, önceki dönemlere nazaran 1780'lerin sonlarına kadar ticâretin geliştiği, iktisadi faaliyetlerin büyüdüğü, istikrarın sağlandığı bir canlanma dönemi olarak ifade edilir.⁸² İstikrarın sağlanıp ticâretin geliştiği bir dönemde enflasyonun çok düşük oranlarda seyrettiği görülür. Ancak 1768–1774 Rus savaşından sonra ağır savaş tazminatı ile karşı karşıya kalan Osmanlı'da tağşişler başlamış, 19 yüzyılın ilk yarsında da bu tağşişler çok fazla uygulanır hale gelmiştir. 1768-1774 tarihine kadar %1'in altında seyreden fiyat artışlarının bu tarihten sonra yapılan tağşişlerin akabinde %2'ın üzerinde seyrettiği görülmektedir.⁸³

Vakıflardan borç alan kişilerin hangi oranlarla borç aldığı ve hangi oran ile borç alan kişilerin sayısının daha fazla olduğunu görmek için ise aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 14: Kişi Bazlı Ribh Oranı

Ribh Oranı	Kişi Sayısı	Oran
15%	384	53,1%
12,5%	209	28,9%
10%	67	9,2%
Diğer	21	2,9%
Birden Fazla Oran	41	5,6%
Toplam	722	100%

Yukarıdaki tabloda nakit sermayesi bulunup bu sermayesini yüzde kaç oranla kullandığı ve kaç kişiye muameleye verdiği muhasebe kayıtlarında belirtilen vakıflara yer verilmiştir. Nakit sermayesi bulunup borç verirken hangi oranı kullandığı tespit edilemeyen ve nakit sermayesini kimlere borç olarak verdiği belli olmayan

⁸² Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, 5. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 176-180.

⁸³ Şevket Pamuk, **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 2000, s. 7-16.

vakıflar, daha sağlıklı bilgi edinilebilmesi için tabloda bulunmamaktadır.⁸⁴ Tabloda görüldüğü üzere 722 kişiden 384'ü yani toplam kişi sayısının %53,1'i %15 oranıyla borç almıştır. %12,5 oranıyla borç alan 209 kişinin toplam kişi sayısına oranı ise 28,9'dur. Yani vakıflardan borç alan kişilerin %82'si ya %15 ya da %12,5 oranıyla borç almıştır. Geri kalan 129 kişi de farklı oranlarla vakıflardan borç almışlardır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere enflasyonun çok düşük olduğu bu dönemde vakıflardan borç alan kişilerin %82'sinin %15 ve %12,5 gibi yüksek oranlarla borç almaları vakıfların bir hayli fazla kar elde ettiklerini göstermektedir. Vakıfların yüksek oranlarla borç vermelerini sağlayan unsurun kredi arzının düşük seyretmesi olduğu söylenebilir. Kredi arzı düşük olunca fiyatlar da tabii olarak yükseklerde seyretmiştir.

1.7. Vakıfların Borç Verirken Aldıkları Teminatlar

Para vakıflarının sermayelerinin işletilmesi konusunda üzerinde durulması gereken noktalardan biri de borç verilirken karşı taraftan istenen teminatlardır. Mütevelliler vakıfların paralarının zayi olmasını engellemek için bir takım tedbirler almışlardır. Bu tedbirlerin başında da borç verirken bir veya birkaç tane teminat alınması gelmektedir.

Muhasebe kayıtlarında yer alan zimem tablolarında yani kişilere verilen borçların kaydedildiği kısımlarda borç verilen kişinin isminden sonra “ba rehin”, “ba kefil”, “ba temessük”, “ba kefil ve ba temessük”, “ba kefil ve ba rehin”, ba rehin ve ba temessük” gibi ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadeler kişilere hangi teminat ile borç verildiğini bildirmektedir. Birçok işlemde teminat olarak alınan “temessük” borç senedi demektir.⁸⁵ Sadece teminat olarak temessük alan vakıflar olduğu gibi temessükle beraber kefil veya rehin alan vakıflar da mevcuttur. Vakıfların aldıkları teminatlarla ilgili oluşturduğumuz tablo şöyledir:

⁸⁴ 66 numaralı vakfın borç verdiği 15 kişi vakfın muhasebe kaydında yer almaktadır. Ancak vakfın ribh oranı belli değildir. 68 numaralı vakfın ise hem ribh oranı hem de kimlere borç verdiği bilinmemektedir. Bu sebeple her iki vakıfla ilgili bilgiler tabloya dâhil edilmemiştir.

⁸⁵ **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, “Temessük”, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s.564.

Tablo 15: Vakıfların Borç Verirken Aldıkları Teminatlar

Teminat Çeşitleri	İşlem Sayısı	İşlem Sayısına Oranı
Kefil	45	6,1%
Rehin	178	24,2%
Temessük	94	12,8%
Kefil+Rehin	3	0,4%
Temessük+Rehin	3	0,4%
Temessük+Kefil	46	6,2%
İstiğlal	292	39,6%
Hiçbiri	76	10,3%
Toplam	737	100%

Tablo oluşturulurken 1184/1770 yılı muhasebe kayıtlarındaki bilgiler esas alınmakla birlikte 1184/1770 yılı kayıtları arasında yer almayan vakıfların bu tarihe en yakın tarihteki ve tam olarak tutulmuş muhasebe kayıtlarındaki bilgiler tabloya dâhil edilmiştir.

İncelediğimiz muhasebe kayıtlarında her hangi bir vakfın mütevellisinin vakıftan borç alırken teminat verdiği tespit edilmemiştir. Vakfın zarar görmesi durumunda bütün sorumluluğun kendisine yükleneceğini bilen mütevellinin vakfa zarar verecek bir davranışta bulunmaktan kaçınacağı tahmin edilebilir. Bu sebeple mütevellilerin vakıftan borç alırken teminat verdiği dair bir bilgi kayıtlarda yer almamaktadır. Yani mütevellilerin teminatı kendileri olmuştur demek mümkündür. Tablo oluşturulurken mütevellilerden her hangi bir teminat alınmadığı için mütevellilerin yaptıkları işlemler “hiçbiri” kısmına dâhil edilmiştir.

Vakıfların muhasebe kayıtlarında yer alan zimem tablolarında istiğlal işlemi açık bir şekilde yazmakta ancak muâmele-i şer’iyye dolaylı yoldan bildirilmektedir. Şöyle ki istiğlal ile işlem yapılan kişilerin kayıtlarında direkt “istiğlal-i menzil, hane, bağ veya bahçe” gibi ifadeler yer almaktadır. Ancak muâmele-i şer’iyye ile işlem yapıldığı alınan teminatlardan anlaşılmaktadır. Bir başka şekilde ifade edecek olursak zimemde istiğlal olarak bildirilen işlemlerin dışındaki işlemlerin hangi işlem olduğu bildirilmiyorsa

muamele-i şer'iyye olarak kabul edilmektedir. Muâmele-i şer'iyye ile yapılan işlemlerin neredeyse tamamında bir teminat alındığı görülmektedir. İstiğlal işleminde ise vakfa geri almak ve kiracı olmak şartıyla satılan mülkün kendisi bir teminattır. Yani vakfın geçici olarak satın aldığı bu mülk rehin hükmündedir. Bu sebeple kayıtlarda genellikle istiğlal işlemlerinde teminat alındığına dair bir bilgi mevcut değildir. Bazı vakıfların zimem kayıtlarında sadece kişinin adı ve ne kadar borç verildiği yazmaktadır. Bu kayıtlarda hem işlemin istiğlal olduğu bildirilmediği gibi hem de her hangi bir teminat alınmadığı için bu işlemler de “hiçbiri” olarak kabul edilmiştir. Biz tabloyu oluştururken hem istiğlal olduğu bildirilmeyip hem de her hangi bir teminat alınmayan bu tür işlemleri teminat tablosunda hiçbiri kısmına dâhil ettik. Ayrıca elindeki borçlar gayr-i merbûh olan⁸⁶ ve i'lam-ı şer'i ile işlem yapılan kişiler de “hiçbiri” kısmına dâhil edilmiştir.

Özet olarak mütevellilerin aldıkları, gayr-i merbûh olanlar, hangi işlem yapıldığı hakkında her hangi bir bilgisi olmayanlar işlemler tablosundaki “hiçbiri” kısmına dâhil edilmiştir. Bütün bu kişiler hiçbiri kısmına eklenince toplam 76 kişiden her hangi bir teminat alınmadığına veya teminat alınsa bile bizim her hangi bir bilgiye ulaşamadığımız kişiler olduğu sonucuna varabiliriz. Bu teminat alınmayan 76 kişinin çoğunun vakıfların mütevellileri olduğu anlaşılmaktadır. 76 kişinin 12'si işlem nev'i belli olmadığı için hangi teminat alındığı bilinmeyenler, 8'i de gayr-i merbûh olanlardır. Geri kalan 50 kişi de vakıflardan borç alan mütevellilerdir. Hiçbiri kısmının toplam işlem sayısına oranının da %10,3 olduğu görülmektedir.

1.7.1. Rehin

Vakfiyelerde borç işlemi yapılırken genellikle teminat alınması şart koşulmaktadır.⁸⁷ Bu sebeple yapılan işlemlerin çoğunda teminat alınmıştır. Bu şart “...*rehn-i kavî ve kefil-i melî ve lede'l-hâce ikisinden biri ile ale'l-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl olunup...*” şeklinde ifade edilir.⁸⁸

⁸⁶ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 28b-1, Gerede Mahallesi Mescidi ve Avârızı Vakfın Merhum İmam Osman Efendi zimmetinde olup gayr-i merbûh olan 76 kuruluş için kendisinden teminat olarak temessük alınmıştır. Gayrı merbuh işlemlerde genellikle teminat alınmadığı tespit edilmiş ancak burada olduğu gibi istisnaların olduğu da gözükmektedir.

⁸⁷ Eyüp Mahkemesi 74, vr. 52a-1, Mâhî Hatun bt. Abdullah'ın evini ve 1000 akçesini vakfettiği vakfiyesinde“...*rehn-i kavî ve kefil-i melî veya haseb-i iktizâ-i hâl birisi ile iktifâ edilerek istiğlâl ve istirbâh edilmesini şart ettim...*” şeklinde borç verilirken rehin veya kefil alınmasının şart koşulduğu bir ifade yer almaktadır.

⁸⁸ Bab Mahkemesi 3, vr.75b-5; Balat Mahkemesi 2, vr. 5a-1; Rumeli Mahkemesi 21, vr. 39a-1.

Borç verilirken verilen kuruş karşılığında borçlunun borcuna denk gelecek kıymette bir mal rehin olarak verilmektedir. Veya vakıflar verecekleri borca denk bir rehin istemektedirler. Böylece vade sonunda borç ödenmezse mütevellî borca karşılık gelen rehini satıp alacağını tahsil edebilme yoluna gitmektedir. Ancak mütevellî “rehn-i kavi” alınması şart koşulduğu halde değeri, verilen borçtan daha düşük bir malı rehin alır ve para zayi olursa zarar mütevellîye tazmin ettirilirdi.⁸⁹ Şayet mütevellî şarta uygun bir “rehn-i kavi” alır ve bu rehin mütevellînin kasıt ve kusuru olmaksızın zayi olursa borç düşer ama mütevellî tazminle yükümlü olmazdı.⁹⁰

Teminat konusunda, incelediğimiz yıllarda vakıfların daha ziyade rehini tercih ettikleri görülmektedir. Bunun sebebi rehinin daha garantili bir teminat olarak görülmesi olabilir. Tablodan anlaşıldığı üzere borç verilirken alınan teminatların %24,2’si rehindir. Toplam 737 kişiden 178’inden teminat olarak rehin alınmıştır. Rehin ile birlikte teminat olarak temessük alınan işlemleri de bu sayıya dâhil edersek toplam işlem sayısı 181’e yükselmektedir. Böylece hem rehin hem de rehinle beraber bir başka teminat alınarak yapılan işlemlerin oranı %24,6’ya yükselmektedir.

Tablo incelendiği zaman 3 kişiden teminat olarak hem rehin hem de kefil alındığı görülmektedir. Vakıfların kendilerini garantiye almak için iki kuvvetli teminat almalarının önünde her hangi bir engel olmadığını bu örneklerden anlayabiliriz. İstisnai bir durum olan kefil ve rehinin birlikte teminat olarak alınmasının sebebi hakkında her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak mütevellîlerin bu kişilerin borçlarını ödeyememe riskini yüksek görüp böyle bir yola başvurmuş olabileceği şeklinde bir yorum yapılabilir.

Özcan, Kanuni Döneminde Üsküdar vakıflarının yaptıkları işlemlerin %11,4’ünde teminat olarak rehin alındığını⁹¹, Kaya da, 18. yüzyılda Üsküdar vakıflarının yaptıkları işlemlerin %52,3’ünde rehin alındığını belirtmektedir.⁹² Zamanla Üsküdar vakıfların

⁸⁹ “Rehn-i kavi ile istirbah olunması meşruta vakıf akçenin mütevellîsi Zeyd mal-ı vakf-ı mezbûrdan Amr’a verdiği şu kadar akçe mukabelesinde Amr’dan kıymeti deynden ekal olan bir harab bağı rehin olup ba’dehu Zeyd ma’zul olup yerine Bekir mütevellî olup meblağ-ı mezbûru dahi Amr’dan tahsil mümkün olmasa halen Bekir Zeyd’e ben rehn-i mezbûru almam deyüp Zeyd’den meblağı mezbûru tazmin ve ahza kadir olur mu? Cevap: Olur”, Abdurrahim Ef., *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, c. 1, s. 486.

⁹⁰ “Rehn-i kavi veya kefil-i mali ile istirbahı meşruta olan vakıf nükudun mütevellîsi Zeyd mal-ı vakıfdan Amr’a muamele ile verdiği akçe için rehn-i kavi olup hıfz üzere iken rehn-i mezbûr bila teaddin vela taksirin harik-i galibde muhterik olmağla deyn sakıt olsa Zeyd’e mal-ı vakfi daman lazım olur mu? Cevap: Olmaz”, Abdurrahim Ef., *Fetâvâyı Abdurrahim*, c. 1, s. 485.

⁹¹ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 303.

⁹² Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari Ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, s. 78.

aldıkları teminatlarda bir hayli değişiklik olduğu anlaşılmaktadır. Ancak teminat konusunda bu değişikliğe neyin sebep olduğu, niçin önceden daha ziyade kefil ile işlem yapılırken sonraki dönemlerde rehin ile işlem yapıldığı hakkında her hangi bir malumata sahip değiliz.

İncelediğimiz kayıtlarda rehin olarak verilen mal hakkında her hangi bir bilgi yer almamaktadır. Bu sebeple ne tür malların rehin verildiğı hususunda bir açıklama yapma imkânına sahip değiliz.

Vade sonunda borç ödenmezse alınan rehinin satılması hususunda her hangi bir problemin çıkmaması için işlem yapılırken borçlu kişiden bir söz, yetki alınmış olması muhtemeldir. Aksi takdirde kişi evin sahibi olduğu için vakfın evini satmasına rıza göstermeyebilir ve taraflar arasında nizaya yol açabilir. Bu tür problemleri aşmak için vakıfların kendilerini sağlama aldıkları tahmin edilebilir.

1.7.2. Kefil

Vakıfların borç verirken aldıkları bir diğer teminat usulü de kefiledir. Kefiller verilen borç paranın “aslına ve fer’ine kefil bi’l-mal” olmaktadır. Yani hem verilen borcun aslına hem de bu borçtan elde edilecek olan ribhine kefil olmaktadır. Şer’iyye sicillerindeki ilgili hüccetlerde kefalet işleminde genellikle “kefil bi’l mal oldum”⁹³ veya “zarar-ı mala kefil oldum”⁹⁴ gibi ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Asıl borçlunun borcunu ödemediğı veya ödeyemediğı durumlarda hem borç hem de ribh kefil olan kişiden tahsil edilmektedir.

Kefillerin kimlerden oluştuğu incelendiğinde genellikle akrabalık bağı olan kişilerin birbirlerine kefil oldukları görülmektedir. Hüccetlerde birinci dereceden akrabalık bağı bulunan kişilerin de borç işlemlerinde birbirlerine kefillik yaptıkları; çocukların anne babalarına, karı kocaların birbirlerine kefil oldukları pek çok hüccette yer almaktadır.⁹⁵

⁹³ Üsküdar Mahkemesi 1, vr. 97b-1, “Fasl Vech-i tezkiretü’l-hurûf oldur ki Nikola b. Mihal karye-i Kuzguncuk ve karye-i Maltepe’den Dimitri b. Voyvoda zimmetinde Emir b. Mustafa’nın yedi yüz rayici akçesi olup zikr olan meblağa kefil bi’l-mâl oldum...”

⁹⁴ Üsküdar Mahkemesi 1, vr. 69a-2, “Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki Nefs-i Üsküdar’ın ze’âmeti mukâta’asına ibtidâ-i târihinden bin akçe ziyâde ile altmış iki bin akçeye kabûl edip zarâr-ı mâla İsa b. İsa kefil olduktan sonra deftere sebt olundu...”

⁹⁵ Üsküdar Mahkemesi 1, vr. 62b-1, “Sebeb-i tahrîr-i kitâb budur ki Yahûdiler tâifesinden Avraham b. Yusuf Kosta b. Balaban’ı bin yedi yüz akçe için muhzıra göster[di]kde bin akçesin muhzıra teslim edicek yedi yüz akçesine oğlu Yani kefil oldu...” 10b-2, “...Ferahnâz’ın verdiğı akçeye zevc[i] olan Ahmed b. Hoşkadem kefil bi’l-mâl olduğı...”

Vakıflardan borç alacak kişilerin birbirlerine kefil oldukları da sıkça görülen bir durumdur. Şöyle ki borca ihtiyacı olan iki kişi vakfından borç talep eder. Mütevellî de her iki kişiden kefil talebinde bulunur. Bu iki kişi birbirine kefillik yapmak suretiyle mütevellînin talebini yerine getirmiş olurlar.⁹⁶

Kefalet konusunda yaygın olarak kullanılan bir usul vardır ki bu usul borcun asıl borçludan tahsil edilemediği durumda kefil adına borcun tescil edilmesidir. Yani kefile yeni bir işlem yapılarak vade uzatılmakta ve bu vade neticesinde ribh tahakkuk ettirilmektedir. Böylece kefil, kefil olduğu borç kendisinden talep edildiği vakit ödeme gücüne sahip değilse yeni bir vadeyle borcu ödeme yoluna gitmektedir.

Yukarıda teminatlar için oluşturduğumuz tabloda 45 işlemde kefil talep edildiği, 46 işlemde kefile birlikte temessük istendiği görülmektedir. Böylece teminat olarak kefilin içinde bulunduğu toplam 91 işlem yapıldığı anlaşılmaktadır. Yalnız kefil ile yapılan işlem miktarının toplam işlem miktarına oranı %6,1 gibi düşük bir orandır. Kefil ile birlikte teminat olarak temessük istenen işlemleri de dâhil ettiğimizde oran %12,3'e yükselmektedir.

Kaya, Üsküdar vakıflarına dair yaptığı çalışmasında toplam 411 işlemin sadece 35'inin kefil ile yapılan işlemler olduğunu belirtmektedir.⁹⁷ *Özcan* ise Kanuni Dönemi Üsküdar vakıflarına dair yaptığı çalışmasında toplam 1.061 işlemin 661'inin kefil ile yapılan işlemler olduğunu bildirmektedir.⁹⁸ Bu verilerden de anlaşıldığı üzere *Kaya*'nın ulaştığı sonuçlar ile bizim ulaştığımız sonuçlar hemen hemen aynı çıkmaktadır. Buradan Kanuni dönemi Üsküdar Vakıflarının aldığı teminatlar ile 18. yüzyıl Üsküdar Vakıflarının aldığı teminatlarda önemli bir değişiklik olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Kanuni döneminde vakıflar %62,3 oranında teminat olarak kefil alırken 18. Yüzyılda vakıfların %6 ile %8 arasında bir oranla teminat olarak kefil aldıkları görülmektedir.

1.7.3. Temessük

Temessük, Arapça'da tutunma, yapışma gibi anlamlara gelmektedir. Diplomatik dilde ise “*borç verilmesi, borcun ödenmesi, bir şeyin teslim edilmesi veya teslim alınması gibi*

⁹⁶ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 303.

⁹⁷ *Kaya*, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, s.78.

⁹⁸ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 374.

durumlarda karşı tarafa verilen belgeyi” ifade eder.⁹⁹ Kısaca ifade edecek olursak temessük borç senedi demektir. Bu belgelerde borçlunun kim olduğu, borcun ne kadar olduğu, ne zaman ve ne şekilde ödeneceği gibi bilgiler yer almaktadır. Vakıfların her hangi bir rehin veya kefil almadan temessük ile de borç verdikleri hücetlerden anlaşılmaktadır. Ancak burada temessük yani borç senetlerinde, borca kefil olan kişilerin isimlerinin yazılmış olması ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Yani bu senetlerde borçlunun ismi, kaç kuruş borç aldığı, borcunu ne zaman ödeyeceği gibi bilgilerinin yanında bu işleme kimin kefil olduğu bilgisinin de yazılmış olması ihtimali yüksektir. Borç senedinde kefilin ismi yazıldığı için tekrara düşmemek maksadıyla “ba temessük” denmekle yetinilmiş, kefilin adı zikredilmemiş olabilir.

Vakıflar alacaklarını tahsil edemediği durumlarda ellerindeki temessüğe binaen borçluyu mahkemeye verebilmekte ve alacaklarını temin edebilmektedirler. Eğer kişinin ödeyeceği parası yoksa hâkimin kararına göre kişinin her hangi bir mülkü varsa o mülk satılarak vakıf alacağını tahsil etme yoluna gittiği tahmin edilebilir.

Tabloda da görüldüğü üzere toplam 737 işlemde 94’ünde teminat olarak temessük alınmıştır. 3 işlemde temessüğün yanında kefil, 3 işlemde ise temessüğün yanında rehin alındığı tablodan anlaşılmaktadır. Ancak biz bu işlemleri kefil ve rehin altında zikretmeyi daha uygun gördük.

1.7.4. İstiğlal

Tabloda istiğlalin de teminat olarak gösterildiği görülmektedir. Bunun sebebi istiğlalin başlı başına kendisinin bir teminat olmasıdır. Vakıfların nakit sermayelerini işletme yöntemlerinden olan bey’ bi’l-istiğlal ve ferâğ bi’l istiğlal işlemlerine konu olan gayrimenkullerin de rehin hükmünde olduğu kabul edilebilir. İstiğlal işlemi yapılırken vakıfların ayrıca bir teminat almaları çok istisnai bir durumdur. İncelediğimiz kayıtlarda istiğlal ile işlem yapıp teminat alan vakıf birkaç taneyi geçmemektedir.¹⁰⁰ Bunun nedeni zaten borç alan kişilerin mülk veya mülklerini geçici bir süreliğine vakıflara satmalarıdır. Yani vakıfların ellerinde bu mülkler ifade ettiğimiz üzere bir nev’i rehin

⁹⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, “Temessük” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. 40, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, s. 413-414.

¹⁰⁰ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 65b-2, Bulgurlu Mahallesi Mescidi Şerif ve Avarız Vakfı, İsmail Ağa adlı bir kişiye 1187/1773 ve 1188/1774 yıllarında istiğlal ile 150 kuruş borç vermiş ve teminat olarak kefil istemiştir. İsmail Ağa’ya Mahmud adlı bir şahıs kefil olmuştur. 76b-2 numaralı hüccette yer alan Kefeci Mahallesi Avârız Vakfı İbrahim Efendi’ye istiğlal ile 15 kuruş vermiş ve teminat olarak kefil istemiştir.

durumundadır. Eğer vakıf alacağını borçludan temin edemezse borçluya ait olup bir nev'i rehin olarak elinde bulunan mülkü veya mülkleri satıp alacağını tahsil edebilme imkânına sahipti. Durum böyle olunca vakıf ekstra bir teminata ihtiyaç duymamıştır. Bu sebeple biz tabloyu oluştururken istiğlali bir teminat olarak kabul ettik. Ferâğ bi'l istiğlal işlemleri hemen hemen istiğlal hükümlerine tabi olduğu için bu işlemler de tabloda istiğlal kısmına dâhil edilmiştir.

Muâmele-i şer'iyye işleminde vakıfların teminat alma hususunda birkaç alternatiflerinin olduğunu belirtmiştik. Bu sebeple en fazla işlem yapılan usul muâmele-i şer'iyye iken tabloda teminat olarak istiğlalin oranının en yüksek olduğu görülmektedir. Çünkü istiğlal işleminde ayrıca bir teminata ihtiyaç duyulmamakta ve bütün istiğlal işlemlerinde tek bir teminat alınmaktadır. Bu da istiğlalin oranın yüksek olmasına yol açmıştır. 737 işlemde 292'sinde teminat olarak istiğlal alındığı ve bu sayının toplam işlem sayısına oranının %39,6 olduğu sonucuna tablodaki veriler ışığında ulaşılabilmektedir.

1.8. Vakıfların İşlem Yaptıkları Kişiler

Vakfiyelerde borç verilecek kişilerin borçlarını zamanında geri ödeyebilecek mali iktidara sahip olması ve borcunu ödeyemediği takdirde borcuna kefil olabilecek veya borcunu karşılayabilecek kıymete sahip olan bir rehin karşılığı işlem yapılması istenmektedir. Buna ilaveten borç verilecek kişilerin emin ve müstakim, borcuna sadık, vadesi geldiğinde borcunu ödemekten imtina' etmeyen, toplum içinde hüsn-i muamelesiyle şöhret bulmuş, mülk sahibi ve zengin, ticâret ve sanat ehli olması hayır sahipleri tarafından vakfiyelerde belirtilmektedir.¹⁰¹ Bazı vakıfların vakfiyelerinde seyyahlara, denizcilere, işsiz-güçsüz olanlara, hileli işler yapanlara özellikle borç verilmemesi tembih edilmiştir.¹⁰²

Bu sayılan maddi imkân ve manevi özellikler dışında kişilerin sosyal statüsü, cinsiyeti, dini meslekleri gibi durumlar borç verilirken göz önünde bulundurulmamıştır. İncelediğimiz vakıflardan hiçbirinde bu şekilde bir sınırlama yapıldığına rastlanmamıştır. Nitekim para vakıflarının muhasebe kayıtlarında yer alan işlem

¹⁰¹ Rumeli Mahkemesi 1, vr. 1b-1.

¹⁰² Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 300.

tablolarında reaya, askeri zümre, devlet görevlisi, bayan, erkek, Müslim, gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın herkese borç verildiği görülmektedir.

Aşağıdaki cinsiyet açısından borçlular ve borçluların mensup oldukları dinler tabloları oluşturulurken 1184/1770 yılı muhasebe kayıtlarındaki bilgiler esas alınmakla birlikte 1184/1770 yılı kayıtları arasında yer almayan vakıfların bu tarihe en yakın tarihteki ve tam olarak tutulmuş muhasebe kayıtlarındaki bilgiler tabloya dâhil edilmiştir.

1.8.1. Cinsiyet Açısından Borçlular

Vakıflar borç verirken kişiler arasında cinsiyet ayrımı veya sınırlaması yapmamışlardır. Böyle bir sınırlama ve ayırım olduğuna dair her hangi bir kayda rastlanmamaktadır. Dolayısıyla kadınların da erkekler gibi ihtiyaç duydukları borçları vakıflardan alabilmeleri imkân dâhilindedir.

Tablo 16: Cinsiyet Açısından Borçlular

Cinsiyet	İşlem Sayısı	Aldıkları Kuruşlar	Kişi Başına Düşen Ortalama Kuruş
Erkek	569	40.402	71
Kadın	157	8.697,5	55
Erkek+Bayan	9	1.341	149
Cinsiyeti Tespit Edilemeyenler	2	307	154
Toplam	737	50.748	69

Tabloda 67 vakıf yer almakta ve bu 67 vakfından 23'ünün sadece erkeklere borç verdiği¹⁰³, 1'inin de sadece kadınlara borç verdiği¹⁰⁴, geri kalan 43 vakfın ise hem kadın hem de erkeklere borç verdiği tespit edilmiştir. Ancak buradan bazı vakıfların erkeklerden başka kimseye bazılarının da kadınlardan başka kimseye borç vermediği sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü 1184/1770 yılında sadece erkelere borç veren 2 numaralı vakıf 1185/1771 yılında bayanlara da borç vermiştir. Aynı şekilde 1184/1770 yılında sadece bayanlara borç veren 35 numaralı vakıf 1185/1771 yılında erkeklere de borç vermiştir. Yani prensip olarak her vakıf hem bayan hem de erkeklere borç verebilmektedir. Bunun önünde her hangi bir engel bulunmamaktadır. Fakat müteveli

¹⁰³ 1, 2, 4, 5, 7, 11, 15, 16, 17, 18, 29, 30, 44, 45, 52, 53, 55, 56, 65, 69, 70, 71, 81 numaralı vakıflar sadece erkeklere borç vermişlerdir. Ancak bu vakıfların diğer yıllarda bayanlara da borç vermiş olma ihtimali yüksektir.

¹⁰⁴ 35 numaralı vakıf, 1184/1770 yılında sadece bayanlara borç vermiştir.

sadece bayanlara vermeyi tercih etmiş olabilir. Bunu da engelleyen her hangi bir sınırlamanın olmadığı anlaşılmaktadır.

Bayanların vakıf kurucuları arasında önemli bir oran teşkil etmelerinin yanında vakıflardan borç alan bayanların da bir hayli fazla olduğu tablolar incelendikten sonra daha iyi anlaşılmaktadır. Muhasebe kayıtlarını incelediğimiz 81 vakfın 12'sinin kurucusu bayandır.¹⁰⁵ Vakıflardan borç alan toplam 737 kişinin 157'sinin ise bayan olduğu görülmektedir. Yani vakıftan borç alan bayanların toplam borç alan kişilere oranı %21'dir. Bu bayanlar arasında gayrimüslim bayanlar da dâhildir. Ancak çoğunun Müslüman bayanlar olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki vakıftan borç alan Müslüman bayanların aldıkları kuruş miktarı 6.853,5 iken gayri müslim bayanların aldıkları kuruş miktarı 1.844'tür. Bu sonuçtan da vakıflardan borç alan bayanların çoğunun Müslüman bayanlar olduğunu anlaşılmaktadır.

Bayanların ister Müslim ister gayrimüslim olsunlar ortalama kişi başına aldıkları borç miktarı yaklaşık 55,5 kuruştur. Bazı bayanların ortalama olarak verdiğimiz bu rakamdan çok daha fazla miktarda borç aldıkları da vakidir. Mesela 32 numaralı vakıf Aişe Hatun'a muâmele-i şer'iyye ile rehin alarak 300 kuruş borç vermiştir. Yine 37 numaralı vakıf istiğlal ile Şerife Hatun'a 250 kuruş, Hatice Hatun'a ise muamele-i şer'iyye ile rehin alarak 193 kuruş borç vermiştir. Gayrimüslim bayanların da vakıflardan nispeten yüksek miktarda borç aldıkları muhasebe kayıtlarında yer almaktadır. Mesela 43 numaralı vakıf Zeble? adlı nasrani bir kadına istiğlal ile 300 kuruş, 8 numaralı vakıf da Maltepelî Yanelî'ye 265 kuruş istiğlal ile borç vermiştir.

Vakıfların mütevellileri arasında bayanların da olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. 46 ve 51 numaralı vakıfların mütevellileri bayandır. Ancak bu iki vakfın da nakit sermayeleri olmamakla birlikte sahip oldukları gayrimenkullerden elde ettikleri gelirleri vardır. 68 numaralı vakfın da mütevellisi bayandır. Bu vakfın nakit sermayesi mevcut fakat bu sermayesini kimlere borç verdiği hakkında her hangi bir bilgi mevcut değildir.

Bütün bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere pek çok bayan vakıflardan borç almıştır. Vakıflarla borç ilişkisine giren bayanlardan yüksek sayılabilecek miktarlarda borç alanlar da bulunmaktadır. Bu bayanların aldıkları borçlarla ev, bahçe gibi gayrimenkul

¹⁰⁵ 2,19, 33, 35, 40, 46, 55, 64, 69, 76, 77 ve 81 numaralı vakıfların muhasebe kayıtlarında, bu vakıfları bayanların kurdukları yazmaktadır.

almış olabilecekleri hatıra gelmektedir. Ancak kayıtlarda vakıflardan niçin borç alındığına dair bilgiler bulunmamaktadır.

Üsküdar Vakıflardan borç alan kadınların sayısının Kanuni Döneminde çok düşük olduğu Özcan'ın çalışmasındaki ilgili tablolara bakıldığında anlaşılmaktadır.¹⁰⁶ 18. Yüzyılda ise bu sayının arttığı görülmektedir. O zaman 18 yüzyılda ister Müslim ister gayrimüslim olsun pek çok bayanın ticâri hayatta kendine bir yer bulduğu ve ekonomi çarklarının arasına dâhil olduğu sonucuna varabiliriz.

Ticâri hayatın temel taşı olan erkeklerin vakıflardan bayanlara oranla daha fazla ve daha yüksek miktarlarda borç alması çok tabidir. Vakıfların işlem yaptıkları kişilerden 568'inin erkeklerden oluştuğu tablo incelendiğinde görülmektedir. Oran olarak bakacak olursak %77 gibi bir oranla karşılaşılmaktadır. Para vakıflarından borç alan erkekler arasında küçümsenmeyecek kadar gayrimüslimin bulunduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Vakıflardan borç alan Müslüman erkeklerin aldıkları toplam kuruş miktarı 32.694, gayrimüslim erkeklerin aldıkları kuruş miktarı ise 7.708,5'dir. Müslüman erkeklerin aldıkları toplam kuruş miktarı gayrimüslim erkeklerin aldıkları toplam miktardan yaklaşık 5 kat daha fazla olduğu görülmektedir. Erkeklerin ister Müslim ister gayrimüslim olsun kişi başına düşen kuruş miktarı ise 71 kuruştur. Buradan erkeklerin bayanlara göre daha yüksek miktarlarda borç aldıkları anlaşılmaktadır.

Kayıtlarda borç işlemi yapan bazı kişilerin cinsiyeti hakkında malumat bulunmamaktadır. İki işlemde vakfın verdiği borcun cinsiyeti hakkında her hangi bir bilgi yazmamaktadır. 9 numaralı vakfın zimem tablosunda "*i'lam-ı şer'i gayr-i merbûh 207 kuruş*" şeklinde bir borç işlemi yer almaktadır. Burada kimin elinde vakfın parasının zayı' olduğu hakkında her hangi bir bilgi olmadığı için bu işlemi cinsiyeti belli olmayan kısmına ekledik. Bir diğer işlem ise 47 numaralı vakfın zimem tablosunda bulunana işlemdir. Bu işlemde karye reayası adı altında 100 kuruş borç verilmiştir. Ancak karye reayasının kim veya kimler olduğu hakkında her hangi bir bilgiye sahip olmadığımız için bu işlemi de cinsiyeti belli olmayan kısmına ekledik. Cinsiyeti belli olmayan kısmında bulunan bu iki işlem toplam 307 kuruştur.

¹⁰⁶ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 378-381.

Erkek ve bayanların ortaklaşa vakıflardan borç aldıkları da vakidir. 9 vakfin zimem kayıtlarında erkek ve bayanın birleşerek vakıftan borç aldıkları görülmektedir.¹⁰⁷ Erkek ve bayanların ortaklaşa bir şekilde vakıftan borç aldıkları toplam miktar 1.341 kuruştur. Bu 1.341 kuruşun 627 kuruşunu gayrimüslim erkek+bayanlar, geri kalan 714 kuruşunu ise Müslüman erkek+bayanlar borç almışlardır. Ortalamaya vurduğumuz zaman da her erkek+bayanın aldığı borç miktarı 149 kuruş çıkmaktadır. Burada ortalamanın yüksek çıkmasının iki kişinin ortaklaşa borç almasından kaynaklanmış olma ihtimali düşünülebilir. Ancak erkek ve bayanların ortaklaşa düşük miktarda borç aldıkları da vakidir.

Genelde erkek ve bayanın vakıflardan ortaklaşa borç almaları durumunda bu kişilerin karı-koca, ana-oğul, baba-kız veya abi-kardeş gibi akraba oldukları muhasebe kayıtlarında anlaşılmaktadır. Örnek verecek olursak; 10 numaralı vakıf, ...kızı Amine ve oğlu Mustafa'ya 21 kuruş, 25 numaralı vakıf Fatıma ve eşine 40 kuruş, 48-49 numaralı vakıf Hammal İsmail ve Validesi Aişe'ye 128 kuruş, 54 numaralı vakıf ise Emrullah ve kız kardeşleri Hanife ve Rabia Hanım'a 400 kuruş borç vermiştir. 54 numaralı vakıfta bir borcu ortaklaşa 3 kişinin aldığını görmekteyiz. Bu şekilde birleşerek borç almanın önünde her hangi bir engel olmadığını bu örnekten anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerde de ortaklaşa borç alan erkek ve bayanların genellikle akraba oldukları anlaşılmaktadır. 77 numaralı vakıf İstifan ve zevcesine 202 kuruş, 76 numaralı vakıf Maruke ve zevcesi Gül'e 400 kuruş borç vermiştir.

Sonuç olarak vakıfların borç verirken cinsiyet ayırımına veya sınırlamasına gitmedikleri, kendilerinden borç isteyen herkesin erkek, bayan veya her ikisi ortaklaşa olsun ihtiyaçlarını giderdikleri anlaşılmaktadır.

1.8.2. Vakıflardan Borç Alan Kişilerin Mensup Oldukları Dinler

Para vakıflarının borç veya kredi verdikleri kişiler arasında dini açıdan bir ayırım ve sınırlama söz konusu değildir. Vakfiyelerde buna dair her hangi bir açıklama mevcut değildir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere vakfiyelerde kişinin borcuna sadık ve borcunu ödeyebilecek durumda olmasına değinilmiş dini açıdan her hangi bir ayırım yapılmamıştır. Vakıfların zimem tablolarında yani işlem tablolarında borçlular arasında gayrimüslim erkek ve bayanların da yer aldığı görülmektedir. Para vakıflarının

¹⁰⁷ 10, 25, 48-49, 54, 74, 76 ve 77 numaralı vakıflar (erkek + bayanlara) borç vermişlerdir.

muhasebelerinin tutulduğu hüccetlerdeki işlem tablolarında borçlular hakkında bazı bilgilerin yer aldığını ifade etmiştik. Gayrimüslim kişileri ifade etmek için “Zimmi”, “Nasranî”, “Yehud”, “Ermeni” veya “Kıpti” gibi terimlerin kullanıldığını görmekteyiz. Bu terimlerden en çok kullanılan ise İslam ülkesinde Müslümanlarla beraber yaşayan başka din mensuplarına verilen ad olan “zimmi” dir.¹⁰⁸ Zimmilerin yaygın bir şekilde para vakıflarından borç almaları Osmanlı devletinin İslam dini prensiplerine uygun olarak bu kimselere toplumun bir parçası olarak hoşgörülü davrandıklarının bir göstergesidir.

Aşağıdaki tabloda vakıflardan borç alan kişilerin ne kadarının Müslüman ne kadarının gayrimüslim olduğu, Müslüman ve gayrimüslim kişilere ortalama kaç kuruş düştüğü bilgileri yer almaktadır.

Tablo 17: Borçluların Mensup Oldukları Dinler

Din	Müslim	Gayrimüslim	Belirsiz	Toplam
İşlem Sayısı	634	101	2	737
Aldıkları Kuruşlar	40.261,5	10.179	307	50.748
Kişi Başına Düşen Ortalama Kuruş	64	101	154	69

Osmanlı toplumunun kozmopolit bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Pek çok milletten insan Osmanlı topraklarında hayatlarına devam etmekteydi. Bu sebeple Müslüman olmayan kişilerin de hayatlarını devam ettirebilmeleri ve maişetlerini temin etmeleri için ticârî hayatta yer almaları gerekmektedir. Elbette ki insanların çoğunun Müslüman olduğu bir toplumda Müslümanların ticârî hayatta dahi aktif olmaları gerekmektedir. Nitekim incelediğimiz vakıflardan borç alan kişilerin %86’sının Müslüman olduğu bunu kanıtlamaktadır. Şöyle ki vakıfların işlem yaptıkları 737 kişiden 634’ü Müslümandır.

Vakıflardan borç alan Gayrimüslimlerin sayısı ise 101’dir. Görüldüğü üzere vakıfların işlem yaptıkları Müslümanların sayısı gayrimüslimlerin sayısından altı kat daha fazladır. Ancak vakıflardan borç alan Müslümanların sayılarının gayrimüslimlerden bir hayli fazla olmasına rağmen gayrimüslimlerin kişi başına düşen ortalama kuruş miktarı

¹⁰⁸ Mustafa Fayda, “Zimmi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 44, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, s. 428-434.

Müslümanların kişi başına düşen ortalama kuruş miktarından fazladır. Müslümanlara kişi başına düşen kuruş miktarı 64 iken, gayrimüslimlere kişi başına düşen kuruş miktarı 101 kuruştur. Yani vakıflardan gayrimüslimler daha yüksek miktarlarda borç almışlardır.

Müslümanların kişi başına düşen kuruş miktarının gayrimüslimlere nispeten düşük olmasının sebepleri arasında vakıflardan borç alan Müslüman bayanların sayısının gayrimüslim bayarlardan çok daha fazla olması sayılabilir. Bayanların genellikle erkeklere oranla daha düşük miktarlarda borç almış olduğu göz önünde bulundurulursa Müslüman kişilere düşen kuruş miktarının düşük olması daha iyi anlaşılabilir. Vakıflardan 0-10 kuruş arası borç alan kişilerinin çoğunun Müslüman bayanlar olduğunu söyleyebiliriz. Örnek verecek olursak 26 numaralı vakfın işlem yaptığı 7 bayanın aldığı toplam borç miktarı 52 kuruştur. Ortalamaya vuracak olursak kişi başına yaklaşık 7,5 kuruş gibi düşük bir miktar düşmektedir. Gayrimüslim bayanlar da genellikle düşük miktarlarda borç almış olsalar bile gayrimüslim bayanların sayılarının bir hayli düşük olması gayrimüslim kişilere düşen kuruş miktarını pek düşürememiş demek ihtimal dâhilindedir.

Tabloda belirsiz kısmına eklenen iki işlemin hangi din mensubu tarafından yapıldığı hakkında her hangi bir bilgi mevcut değildir. Bu işlemlerin yer aldığı işlem tablolarının birinde sadece i'lam-ı şer'i 100 kuruş yazmakta diğerinde ise karye reayası gayr-i merbûh 207 kuruş yazmaktadır. Bu sebeple de bu iki işlem belirsiz kısmına eklenmiştir.

1.8.3. Mesleki ve Sosyal Açıdan Borçlular

Para vakıflarından borç alan kişilerin veya para vakıflarının borç verdikleri kişilerin hangi oranda hangi zümreye veya mesleğe ait oldukları hakkında bir değerlendirme yapmak pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü para vakıflarının muhasebelerinin tutulduğu hüccetlerde bütün borçluların mesleki ve sosyal durumları hakkında malumat bulunmamaktadır. Genellikle borçluların adları ve hangi mahalle veya köyde oturduklarına dair bilgiler yer almaktadır. Ancak bazı hüccetlerde kişilerin lakapları, meslekleri ve sıfatları hakkında bilgiler yer almaktadır. Fakat bu tür bilgilerin yer aldığı hüccetlerin sayısı fazla değildir. İlgili hüccetlerde borçlu olan kişilerin arasında gerek reaya gerek askeri zümre mensubu olmak üzere her kesimden insanların bulunduğu görülmektedir. Aynı şekilde çeşitli meslek sahiplerinin de para vakıflarından borç

aldıkları bunların arasında devlet görevlilerinin de bulunduğu bilgisi aynı hüccetlerde yer almaktadır.

Muhasebe kayıtlarında kişiler için zikredilen sıfatlar genellikle, hâce, çelevi, hacı, halife, hoca, seyyid, bey, usta, efendi, molla, beşe, ağa, çavuş, hafızdır. Bu sıfatlardan çelevi, halife, molla, hafız, hoca, hâce, efendi gibi sıfatlar kişilerin ilim ile meşgul olduklarını, çavuş, bey, ağa gibi sıfatlar kişilerin idare ile meşgul olduklarını göstermektedir. Pek çok hüccette yer alan usta sıfatı kişilerin zanaat ehli olduklarını, seyyid sıfatı ise Hz. Peygamber soyundan geldiklerini gösterir.¹⁰⁹

Aşağıdaki tabloda devletin belli kademelerinde ve vakıflarda görev yapıp vakıflardan borç aldığını tespit ettiğimiz kişilerin mesleklerine yer verilmiştir. Ayrıca bu sınıflardan hiçbirine dâhil olmayan papaz da diğer kısmına eklenmiştir.

Tablo 18: Vakıflardan Borç Alan Kişilerin Meslekleri (Yönetici Sınıf, Vakıf Görevlileri ve Diğer)

Meslekler					
Yönetici Sınıf	Sayı	Vakıfla İlişkili Meslekler	Sayı	Diğer	Sayı
Kadı	6	Mütevelli	63	Papaz	1
Çûkadâr	2	Hoca	5		
Zaim	3	Müezzin	11		
Baltacı	1	İmam	18		
Saray Bekçisi	1	Cabi	1		
Mübaşir	1	Hatip	1		
Çavuş	1	Türbedar	1		
Müderriş	1	Kayyumbaşı	1		
Sancakbaşı	1	Kayyum	1		
Paşa	1	Kâtip	1		
Subaşı	1				
Genel Toplam		123			

Aşağıdaki tabloda ise “Tüccar ve Zanaatkâr” olarak adlandırdığımız halkın her türlü ihtiyacını temin eden ve hizmet sunan mesleklere yer verilmiştir.

Tablo 19: Vakıflardan Borç Alan Kişilerin Meslekleri (Tüccar ve Zanaatkârlar)

¹⁰⁹ Özcan, *Üsküdar Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 301-302.

Tüccar ve Zanaatkârlar					
Meslek Adı	Sayı	Meslek Adı	Sayı	Meslek Adı	Sayı
Kuyumcu	4	Abacı	1	Kaşıkcı	1
Boyacı	2	Dülger	1	Sahaf	3
Kumcu	1	Sarraı	1	Keresteci	1
Kürekçi	5	Helvacı	1	Kalaycı	3
Samancı	1	Arakiyyeci	2	Sepetçi	1
Yemenici	2	Kavukçu	4	Terlikçi	1
Usta	7	Tülbentçi	1	Döşemeci	1
Hancı	6	Tuğlacı	1	Ebe	1
Kahveci	13	Kasap	4	Arpacı	5
Nalbant	3	Köseci	1	Sütçü	2
Şerbetçi	1	Debbağ	3	Kayıkçı	9
Tellal	1	Leblebici	1	Dellal	1
Meyhaneci	2	Avcı	1	Attar	5
Berber	10	Sucu	2	Yağcı	3
Çorbacı	5	Dökmeci	1	Mismarcı	1
Bahçivan	19	Hamamcı	2	Mücellid	1
Ekmekçi	2	Münadi	1	Taşçı	1
Mezarıcı	2	Keçeci	1	Yastıkçı	5
Bostancı	20	Marangoz	1	Haffaf	1
Muhallebici	1	Börekçi	1	Semerci	1
Pazarbaşı	2	Kethüda	1	Arabacı	1
Bakkal	17	Dolapçı	1	Yoğurtçu	1
Terzi	8	Kebeci	1	Merkepçi	1
Hammal	4	Nakkaş	1	Çiçekçi	1
Genel Toplam			224		

Tablolar oluşturulurken çalışmamızı yaptığımız 1184-88/1770-74 yılları arasındaki muhasebe kayıtlarından tespit edebildiğimiz bütün meslekler tablolara dâhil edilmiştir. Yani bir vakfın 1184/1770 yılı muhasebe kayıtlarında yer almayan bir meslek sonraki yıllarda yer alıyorsa o meslek de tablolara dâhil edilmiştir. Ancak her hangi bir meslek sahibi beş yıl boyunca vakıftan borç almışsa bu kişinin mesleği sadece bir defa sayılmıştır.

Vakıflardan borç alıp da meslekleri hakkında bilgi edinebildiğimiz borçluların meslekleri 4 sınıfa ayrılarak incelenmiştir. Ancak “Tüccar ve Zanaatkâr” grubuna dâhil olan meslek sayıları çok fazla olduğu için bu gruba ayrı bir tablo hazırlanmıştır.

“Yönetici” grubunda muhasebe kayıtlarında tespit edebildiğimiz yöneticilere ait olan mesleklere yer verilmiştir.

“Vakıflarla İlişkili Meslekler” grubunda adından da anlaşıldığı gibi vakıf ve mülhakatlarında görev yapan müteveli, cabi, kâtip gibi meslek sahiplerine yer verilmiştir. Bu vakıf bir cami vakfı ise camide görev yapan imam, müezzin, hatip, kayyum gibi görevliler, mektep vakfı ise bu mektepte hocalık yapan görevlilere yer verilmiştir.

“Tüccar ve Zanaatkâr” grubunda ise vatandaşın her türlü ihtiyacını gideren esnaflar, çarşı pazarda görev yapan, halka hizmet sunan meslek sahiplerine yer verilmiştir. Zanaat sermayeden çok nitelikli emeğe dayalı; öğrenimin yanı sıra el becerisi ve ustalık gerektiren mesleğe verilen addır. Bu tür mesleklerin erbabına zanaatkâr denir. Osmanlı da zanaatkârların bir kısmının bilfiil üretim ile bir kısmının ise hizmet ile topluma katkı sağladıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple bugün hizmet sektörü diye adlandırdığımız meslekler bu grup altına dâhil edilmiştir.

Meslek çeşitleri için oluşturduğumuz bu tablolara bakarak hangi meslek sahiplerinin para vakıflarından daha çok sayıda borç aldıkları hakkında çok sağlıklı bilgiler elde etmek mümkün değildir. Çünkü muhasebe kayıtlarında kişilerin çoğunluğunun meslekleri hakkında her hangi bir bilgi yer almamaktadır. Mesleği hakkında her hangi bir bilgi verilmeyen bu kişilerin de bir meslek sahibi oldukları aşikârdır. Ancak para vakıflarından borç alan kişilerin meslekleri hakkında genel bir bilgi edinmek amacıyla bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür.

Tablolarda da görüldüğü üzere para vakıflarının borç verdikleri kişiler arasında hemen hemen toplumun her kesiminden kişiler bulunmaktadır. Buradan para vakıflarının, kişileri mensup oldukları zümreye veya mesleğe göre her hangi bir ayrıma tabi tutmadıkları ve hizmet ettikleri kitlenin çok geniş bir kitle olduğunu söyleyebiliriz. Para vakıflarının ortaya çıkmasındaki asıl gaye halkın ihtiyaç duyduğu borcu/krediyi faize ve tefecilerin elinde düşmeden temin etmektir. Nitekim para vakıflarının hizmet ettiği

kitlenin çok geniş olması bu kurumların halkın ihtiyaçlarına cevap verdiğinin ve teveccühünü kazandığının bir göstergesidir.

Tabloda, “Yönetici” grubunda yer alan kişi sayısının 19, bu sınıfta yer alan kişi sayısının diğer meslek gruplarında yer alan toplam kişi sayısına oranının ise %5,5 olduğu gözükmektedir. Para vakıflarında borç alan kişiler arasında paşa, çavuş, çûkadâr, zaim, kadı, subaşı, müderris, baltacı, mübaşir, sancakbaşı gibi yönetici ve askeriye sınıfına dâhil olan önemli kişilerin bulunması dikkat çekicidir. Buradan para vakıflarının üst düzey yönetici veya askeriye mensubu kişilere de kredi sağladıkları, bu kişilerle işlem yapmanın önünde her hangi bir engelin bulunmadığı sonucuna ulaşmak mümkün gözükmektedir. Ancak vakıflardan borç temin eden, saydığımız bu meslek sahiplerinin sayısının az olması bu durumun istisnai olduğunu göstermektedir. Bu grup içerisinde toplam 6 kişi ile en fazla borç alan mesleğin kadılık sonra da 3 kişi ile zaimlik olduğu diğer mesleklere mensup olan kişilerin ise birer ikişer kişi oldukları gözükmektedir.

“Tüccar ve zanaatkâr” sınıfında yer alıp para vakıflarından borç alan kişilerin meslekleri üzerinde genel bir değerlendirme yapacak olursak bu grupta yer alan kişilerin sayısının diğer gruplara nazaran bir hayli fazla olduğu gözükmektedir. Bu grupta yer alan ve para vakıflarından borç alan kişi sayısı 224 olup %64,5 gibi yüksek bir orana sahiptir. Bunun sebebi bu grubu oluştururken sınırlarını geniş tutmamızdır. Nitekim her türlü ticârî faaliyetle uğraşan, esnafılık yapan, tarımla iştiğal eden, hizmet sunan meslek sahipleri ve zanaatkârlar bu gruba dâhil edilmiştir. Tabloda tüccar ve zanaatkâr gruba dâhil olup nispeten yüksek sayıda mensubu olan meslekler şöyledir: En fazla sayıda borç alan meslek sahipleri zirai faaliyetlerle uğraşan bostancılar ve bahçıvanlardır. 20 adet bostancı ve 19 adet bahçıvan para vakıflarından borç almışlardır. Esnafılık yapan kişiler arasında en fazla sayıda vakıflardan borç alan meslek sahiplerinin 17 kişiyle bakkalların, 13 kişiyle kahvecilerin, 9 kişiyle kayıkçıların, 8 kişiyle de terzilerin olduğu görülmektedir. Bakkalcılık ve terzilik yapan kişilerin yarısından fazlasının gayrimüslimlerden oluştuğu ilgili kayıtlarda belirtilmiştir. Buradan bakkalcılık ve terziliğin gayrimüslimlerin genelde tercih ettikleri meslekler olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Para vakıflarından bir gayrimüslim meyhanecinin borç aldığı tablodan anlaşılmaktadır. Para vakıflarının bu tür faaliyetleri finanse etmeleri ilginçtir. Bu kişilerin vakıflardan aldıkları bu paraları işleri haricinde bir alanda kullanmış olma

ihtimalleri yüksektir. Aksi takdirde İslami esaslara uyması zorunlu olan ve devlet tarafından denetlenen para vakıflarının böyle gayrimeşru bir işi finanse etmesi mümkün gözükmemektedir.

Meslekleri hakkında bilgi elde edebildiğimiz kişiler arasında 4 kuyumcu ve 1 sarraf bulunmaktadır. Osmanlı da yüksek gelir elde eden kişiler olan ve genelde kişilere borç veren kuyumcu ve sarrafların da para vakıflarından borç almış olmaları dikkat çekicidir.

Tablodaki meslek gruplarına bakıldığı zaman genelde esnafın ve zanaatkârların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Para vakıflarından borç alanlar arasında esnafın önemli bir yer tutması küçük çaplı da olsa üretimin de finanse edildiğine bir işaret olabilir. Ancak esnaf olarak kaydettiğimiz kişilere verilen borcun/kredinin genelde düşük miktarlarda olması esnafın da üretimden ziyade küçük çaplı işlerini yürütmek için bir nevi tüketim için borç aldıkları şeklinde yorumlanabilir.

Vakıflarla ilişkili görevlerde çalışıp para vakıflarından borç alan kişilerin sayısı 103 olup %29,7'lik bir orana sahiptir. Bu meslek grubu üzerinde genel bir değerlendirme yapacak olursak şunları söyleyebiliriz: Para vakıflarından en fazla sayıda borç alan meslek sahipleri vakıfların yöneticileri olan mütevellilerdir. Mesleği hakkında bilgi edinebildiğimiz 347 kişiden 63'ü vakıfların mütevellileridir. Bu mütevellilerin hemen hemen hepsi kendilerinin görevli oldukları vakıflardan borç almışlardır. Mütevellilerin dışında toplam 18 imamın, 11 müezzinin, 6 kadının, 6 hocanın, 1'er cabi, hatip, kayyum, kayyumbaşı, kâtip ve türbedarın 5 yıl içerisinde para vakıfları ile işlem yaptıkları tespit edilmiştir.

Genelde vakıflar ve mülhakatları bünyesinde çalışan meslek sahiplerinin diğer meslek sahiplerine nispeten daha fazla sayıda para vakıflarından borç aldıklarını görmekteyiz. İmam, müezzin, hoca, halife, hatip, kayyum, kayyumbaşı gibi ilmi ve dini faaliyetler yürüten kişilerin de para vakıflarından borç alması insanların bu kurumlara olan güvenlerini gösterebilir. Tabloda bir papazın da görülmesi dikkate şayandır. Borca ihtiyacı olan herkese hizmet sunan para vakıflarının kapısının herkese açık olduğunun en güzel en güzel örneklerinden biri olarak bir papazın para vakıflarında borç alması gösterilebilir. Böyle bir işlemin önünde dini, hukuki veya örfi her hangi bir engel bulunmamaktadır.

Tablo 20: Her Meslek Grubunda Görev Yapan Kişi Sayısı ve Oranı

Meslek Grubu	Sayı	Oran
Yönetici Sınıf	19	5,5%
Vakıflar İlişkili Meslekler	103	29,7%
Diğer	1	0,3%
Tüccar ve Zanaatkâr	224	64,6%
Toplam	347	100%

Tablodan 5 yıl içerisinde vakıflardan borç alıp da mesleklerini tespit edebildiğimiz 347 kişinin 94 ayrı meslekte çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu da vakıfların ayırım yapmadan toplumun her kesimine borç verdiklerini göstermektedir. Tabloda yer alan 4 grupta yer alan mesleklerin sayılarına bakacak olursak durum şöyledir: Yönetici grubunda 11 ayrı meslek, vakıflarla ilişkili meslekler grubunda 10 ayrı meslek, tüccar ve zanaatkârlar grubunda 72 ayrı meslek ve diğer grubunda da 1 meslek bulunmaktadır.

Sonuç olarak vakıflardan borç alan kişilerin %65 oranıyla tüccar ve zanaatkâr olduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu grubun sınırlarının çok geniş tutulmasıdır. Tüccar ve zanaatkârların oranının diğerlerine nispeten yüksek çıkması yani para vakıflarından borç alan kişilerin arasında tüccar ve zanaatkârların bulunması para vakıflarının küçük çaplı da olsa üretimi finanse ettiğini söylemememize imkân sağlamaktadır. Vakıfların çeşitli hizmetlerini yerine getiren kişilerin de vakıflardan %30 oranıyla borç aldığını görmekteyiz. Vakıflarda görev yapıp da borç alan kişilerin başında mütevelliler sonra imamlar sonra da müezzinler gelmektedir. Para vakıflarında borç alan kişiler arasında dini faaliyetleri yerine getiren görevlilerin bulunması sistemin toplum nezdinde ne kadar güvenilir olduğunun göstergesidir.

2. BÖLÜM: VAKIFLARIN GAYRİMENKULLERİ VE BU GAYRİMENKULLERDEN ELDE ETTİKLERİ GELİRLERİ

Vakıfların önemli gelir kaynaklarından biri de şüphesiz kira gelirleridir. Vakıflar sahip oldukları gayrimenkullerini icâre-i vahide, icâreteyn ve mukâtaa gibi usullerle kiraya verip gelir elde etme yoluna gitmişlerdir. Vakıfların kira geliri elde ettikleri mülklerin genelde menzil, hane, dükkân ve arsa olduğu görülmektedir. Üsküdar vakıflarının bir yılda elde ettikleri toplam gelir olan 1.192.026 akçenin 237.616 akçesi yani vakıfların toplam gelirinin %20'sinin kira gelirleri olduğu yapılan incelemeler sonucunda tespit edilmiştir. Vakıfların gelirlerinin beşte birlik kısmının kira gelirlerinden oluşması üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu sebeple çalışmamızın ikinci bölümünde vakıfların kira gelirleri, kira geliri elde ettikleri mülkleri, bu mülklerin kiralama usulleri ve vakıf mülkleri kiralayan kişiler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

2.1. Vakıf Mülklerin Kiralanma Usulleri

Mütevelliler vakıflara ait gayrimenkulleri kiraya verirken icâre-i vahide, icâreteyn ve mukâtaa olarak adlandırılan usullerle kiraya vermişlerdir. Aşağıda bu kira usulleri ayrı başlıklar halinde açıklanmaktadır.

2.1.1. İcâre-i Vahide

Sözlükte “*bir defaya mahsus kiralama*”¹¹⁰ demek olan icâre-i vahide, vakıf hukukunda ise çatılı veya çatısız vakıf gayrimenkullerinin ay veya yıl gibi belli bir süre belirlenerek mütevelliler tarafından kiraya verilmesi anlamına gelmektedir. Bu yöntemle kiraya verilen vakıf mallar, icâre-i vahideli vakıflardır. Yani adından da anlaşıldığı üzere sadece belirlenen periyotlarda tek bir kira geliri elde edilen bunun dışında başka herhangi bir kira talep edilmeyen kira akdine icâre-i vahide denmektedir. Vakıf mallar işletilmeleri itibariyle üç ana bölüme ayrılmaktadırlar. İcâreteyn ve mukâtaalı vakıf mallar uzun süreli kira akdiyle, icâre-i vahideli vakıflar ise kısa süreli kira akdiyle işletilen vakıf mallardır.¹¹¹

¹¹⁰ Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, “İcâre-i Vahide”, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 224.

¹¹¹ Ahmet Akgündüz, “İcâre-i Vahide”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 21, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000 s. 388-389.

İcâre-i vahideyi diğer kira akitlerinden ayıran en önemli özellik, kira müddetinin belirlenmiş ve kısa süreli olmasıdır. Diğer iki kiralama usulünde ise kira müddeti bu kira akdinde olduğu gibi belirli ve kısa süreli değildir.

İcâre-i vahide akdinin sona ermesi için iki durumun gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi kira akdinin sona ermesi diğeri ise kiracının vefat etmesidir. Kira süresi sona ermeden mütevellinin akdi feshetme yetkisi bulunmamaktadır.¹¹² Zira kira akdi yapılırken kira süresi belirlenmiş, her iki taraf da akdi bu minval üzere gerçekleştirmiştir. Akit sahih bir şekilde meydana geldikten sonra İslam hukukuna göre tek taraflı olarak feshedilememekte, ancak karşılıklı rıza ile sonlandırılabilir.¹¹³ Bu sebeple mütevelliyeye akit süresi sona ermeden akdi tek taraflı olarak feshetme yetkisi verilmemiştir. İcâre-i vahide ile vakıf mülkü kiralayan kişinin bu mülkte ömür boyu tasarruf etme veya vefatından sonra evlatlarına intikal ettirme gibi hakları mevcut değildir. Kira müddeti bittikten sonra müteveli istediği kişiye ilgili gayrimenkulü kiraya verebilir. Bu konuda önceki kiracının öncelik hakkı bulunmamaktadır.¹¹⁴ Burada kira müddeti bittikten sonra bütün yetkinin mütevelliyeye verilmesiyle vakfın çıkarlarının gözetildiği anlaşılmaktadır. Belli bir süre belirtilmeden ayda şu kadar veya yılda şu kadar şeklinde bir akit yapılmışsa mütevellinin ay sonunda yahut yılsonunda kiracıyı çıkarma ve bir başkasına kiralama hakkı vardır. Çünkü bu akitte kesin bir tarih belirlenmemiştir.¹¹⁵

İslam hukukçuları icâre-i vahideli vakıf mülklerin kirasının ecr-i misilden daha düşük olamayacağı hususunda görüş birliği içerisindeyler. Hanefi hukukçular da vakıf malların kirası noksan-ı fahiş veya ecr-i misilden düşükse akit fasit olur demişlerdir. Müteveli böyle bir durumla karşılaştığı vakit kiracıya bedeli ecr-i misle çıkartmasını teklif eder. Kiracı teklifi kabul ederse belirlenen müddet boyu ecr-i misil kira bedeliyle kiracı olmaya devam eder. Eğer kiracı bedeli yükseltmeye yanaşmazsa akit

¹¹² “Müteveli vakfi icâre-i sahiha ile îcar ve teslim eylese kable tamamî'l-müdde icâreyi feshe kâdir olmaz”, Şerifzâde, **Revâiyihü'z-zekiyye**, s. 194. Aktaran: Süleyman Kaya, **XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları**, Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Cilt.15, Sayı.29 (2010), s.105-106.

¹¹³ Ali Bardakoğlu, “Fesih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. 12, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995 s. 427-436.

¹¹⁴ “Zeyd mütevellisi olduğu vakıf hamamı müddet-i malume tamamına dek Amr'a îcar ve teslim edip Amr dahi müddet tamamına dek zabt ve tasarruf ettikten sonra Zeyd hamamı Amr'dan alıp bir sene tamamına dek ecr-i misliyle Bekir'e îcar ve teslim eylese Amr mücerred ben mukaddema müste'cirin olmakla îcara evlayım öyle olunca hamamı Bekir'den alıp bana îcar eyle deyu Zeyd'e cebre kâdir olur mu? Cevap: Olmaz”, Feyzullah Efendi, **Fetâvâ-yı Feyziyye**, s. 449.

¹¹⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslamiye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, Cilt.5, s.17-19

feshedilmekte ve mütevellî mülkü bir başkasına kiraya verebilmektedir.¹¹⁶ Eğer vakıf mülkün kira ücreti, kira akdinden sonra, her hangi bir sebepten ötürü düşerse akit bozulmamakta, önceden anlaşıldığı miktar üzere devam etmektedir.¹¹⁷ Burada yine vakfın çıkarları doğrultusunda hareket edildiği gözükmektedir. Osmanlılar da prensip olarak vakıfların aldanan taraf olması mümkün değildir. Bu sebeple vakıfların zarar görme ihtimalinin söz konusu olduğu takdirde vakfın çıkarlarının ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır.

İcâre-i vahideli vakıfların kira müddetinin bir sınırı olduğu anlaşılmaktadır. Yani bu tür vakıflar kiralanırken uzun müddetli kira akdi yapılamamaktadır. Bu konuda İbn Abidin, vâkıf kira müddeti için üst bir sınır belirlememişse veya her hangi bir şart koşmamışsa arazi, çiftlik gibi vakıf mülklerin en fazla 3 yıl, bunların dışındaki gayrimenkullerin ise 1 yıldan fazla müddetle kiraya verilemeyeceğini, aynı durumun yetim malları için de geçerli olacağını ifade etmiştir. Vakıf mülklerin ve yetim mallarının kiralanmasında bir üst sınır belirlenmesinin sebebinin ise uzun müddet kiracı olan kişinin zamanla bu mülkler üzerinde mülkiyet iddia etmesini engellemek olduğunu söylemiştir.¹¹⁸ Sonuç olarak müteahhirîn Hanefî uleması genel olarak vakıf mülklerin uzun süreli olarak kiraya verilmesini, vakıf malın zamanla vakıf alameti yok olup kiracı tarafından mülk edinilmesi ihtimali sebebiyle caiz görmemişlerdir.¹¹⁹ Ancak kadının izniyle vakıf mülkler 1 yıldan daha fazla süreyle kiraya verilebilmekteydiler. Nitekim kadının, vakfın çıkarlarını neticede de toplumun menfaatini gözetmesi gerekmektedir. Eğer vakıf mülkü 1 yıllık olarak kiralayacak kimse bulunamazsa kadı, vakıf mülkün toplum ve vakıf menfaati için 1 yıldan uzun süre ile kiraya verilmesine izin verebilmektedir.¹²⁰

İcâre-i vahideli vakıflarda ferâğ veya intikal hakları söz konusu değildir. Yani kiracı bu menfaat hakkını bir başkasına devredemez. Ya akit müddetince vakıf mülkte tasarrufta bulunur ya da karşılıklı rıza ile akdi fesheder. Aynı şekilde icâre-i vahide de sadece tek bir kira bedeli bulunduğu için bu tür icâre-i vahideli vakıfların mahlûl olması gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak bu vakıfların uygun görülmesi durumunda

¹¹⁶ İstanbul Şer'iyeye Sicilleri Arşivi, Evkaf-ı Hümayun, nr. 2, s.204-205. Aktaran: Ahmed Akgündüz, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c.21, s.388.

¹¹⁷ Molla Hüsrev, Dureru'l-Hükkam fî Şerhi Gurer'il-Ahkâm, c.2, s.139.

¹¹⁸ İbn Abidin, **Reddu'l-muhtar ale'd-Durri'l-muhtar**, Ahmed Davudoğlu (çev.), c. 9, s. 318.

¹¹⁹ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el- Mavsîlî, **El-İhtiyar Li-Ta'lîf'l-Muhtar**, İstanbul: Ümit Yayınları: c.2, s.405-408.

¹²⁰ Molla Hüsrev, Dureru'l-Hükkam fî Şerhi Gurer'il-Ahkâm, c.2, s.138.

icâreteynli veya mukâtaalı vakıf olmaları mümkündür. Fakat vakfiyede bu konuda esneklik bulunması ve vakfın çıkarlarının da bu doğrultuda olması gerekmektedir. Aksi takdirde müteveli keyfi olarak icâre-i vahideli vakıfları icâreteynli veya mukâtaalı vakıf haline getirememektedir.¹²¹

2.1.2. İcâreteyn

İcâreteyn¹²² sözlükte “*muaccel ve müeccel olarak alınan çifte kira bedeli*”¹²³ anlamına gelmektedir. Vakıf hukukunda ise vakfın, sahip olduğu bir akarını gerçek fiyatına yakın veya eşit, peşin kira bedeli ve buna ek olarak her ay sonu veya her yılsonunda ödenecek olan vadeli kira bedeliyle kiralınmasına icâreteyn denmektedir.¹²⁴ Peşin ödenen kira bedeli “muaccel bedel”, vadeli ödenen kira bedeli ise “müeccel bedel” dir. Bu şekilde kiraya verilen vakıf mallara da “icâreteynli vakıf” mallar denir.¹²⁵ İcâreteyn akdiyle kiralanan vakıf mülklerin rakabesi yani çıplak mülkiyeti vakfa, bu mülklerin tasarruf hakkı ise kiracıya aittir. Tasarruf hakkını elinde bulunduran kişiye de “mutasarrıf” adı verilmektedir.¹²⁶

Vakıf mülkleri veya arsalar icâreteyn akdi ile kiralınmaları halinde kiracıdan, biri “icâre-i muaccele” diye adlandırılan peşin, diğeri “icâre-i müeccele” diye adlandırılan vadeli olmak üzere iki farklı kira bedeli alınmaktadır. Vakıfların uzun süreli kiralınmalarını sağlayan bu akitte icâre-i muaccele yüksek miktarlarda, icâre-i müeccele ise çok daha düşük miktarlarda alınan kira bedelidir.

İcâreteynli vakıf mülkleri, mahlûl olmaları yani tasarruf hakkını elinde bulunduran kimselerin inkıraza uğramaları (soylarının kesilmesi) durumunda vakıflara geri dönmektedir. Zira vakıfların bu akdi tercih etmelerindeki en büyük etkenlerden biri de bu mülklerin mahlûl kalmaları durumunda vakfa geri dönmeleridir. Nitekim mahlûl olan vakıf mülkleri yeniden icâreteyn ile bir başkasına kiraya verildiği vakit kiracıdan, “icâre-i muaccele” diye adlandırılan yüksek ve peşin kira bedeli alınmaktadır. Buna ilaveten belli periyotlarda da çok daha düşük miktarlarda olan “icâre-i müeccele” bedeli alınmaktadır.

¹²¹ Akgündüz, “İcâre-i Vahide”, s. 388-389.

¹²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Kaya, “Osmanlı Hukukunda İcâreteyn”.

¹²³ **Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, “İcâre-i Vahide”, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 223.

¹²⁴ Metin içerisinde icâre-i müeccele ile icâreteyn akdinde müeccel olarak alınan kira bedeli kastedilmiştir.

¹²⁵ Akgündüz, “İcâreteyn”, s. 389.

¹²⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslamiye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, Cilt.5, s.21-23.

İcâreteyn akdinin tarihi serencamı hakkında Ömer Hilmi Efendi'nin verdiği bilgiler şöyle özetlenebilir: Kanuni dönemine kadar vakıflar mülklerini genellikle icâre-i vahide ile kiraya vermişlerdir. Ancak Kanuni döneminde büyük şehirlerde meydana gelen yangınlarda ve afetlerde vakıfların sahip oldukları ve gelir elde ettikleri dükkânlar, evler, hanlar gibi gayrimenkuller harap olmuş, vakıfların da bu gayrimenkulleri tamir edecek gelirleri kalmamıştır. İcâre-i vahide ile alınan kiralalar bu gayrimenkullerin tamirine kifayet etmemekteydi. Halk da kısa süreli olması hasebiyle icâre-i vahideli gayrimenkulleri kiralamayı tercih etmemekteydiler. Bu probleme çare olarak İslam hukukçuları; “*Hacet hususi olsun umumi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur.*”¹²⁷ ve “*Zaruretler memnu’ olan şeyleri mübah kılar.*”¹²⁸ kaideleri gereğince, süre konusunda genel kurala aykırı olarak icâre-i tavileye izin vermişler ve icâreteyn denen yeni bir kiralama usulü ortaya koymuşturlar. Bu usule göre kiracılar harap olmuş vakıf malların veya arsanın gerçek değerine yakın bir meblağı “icâre-i muaccele” olarak vakfa verecek vakıf da bu muaccel kira bedeliyle ilgili vakıf malı tamir/inşa ettirecek. Veya kiracı bu muaccel bedeli vakfa vermek yerine ilgili vakıf malı kendisi tamir/inşa ettirecek. Ayrıca kiracı her yılsonunda cüz’i bir miktar olan “icâre-i müeccele” adı verilen kirayı ödeyecek. Bu usulle kiralanan vakıf malların tamir ve bakım giderleri kiracıya ait olacak. Kiracının hem muaccel hem müeccel kira ödemesi hem de vakıf malın bakım ve tamir giderlerini üstlenmesi karşılığında bu vakıf malda ömür boyu tasarruf etme ve bu hakkını başkasına devretme (ferâğ) imkânını elde edecekti. Ayrıca kendisi vefat edince bu vakıf maldaki tasarruf hakkı erkek ve kız çocuklarına intikal edecektir.¹²⁹

İcâreteyn usulü hakkında risale kaleme alan Kınalızade Ali Çelebi de, Hanefi hukukçuların görüşlerine dayanarak vakıf mülklerin icâre-i tavile ile kiraya verilmesi konusunda yetkinin hâkime ve müftüye verilmesini eğer bu usulde vakıf için yarar görürlerse müsaade etmelerini söylemektedir.¹³⁰

Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere icâreteyn ile vakıf mülklerin kiralanması usulü, vakıfların varlıklarını devam ettirebilmesi için gereklidi. Yangın, sel, deprem gibi

¹²⁷ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye. Md.32.

¹²⁸ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye. Md.21.

¹²⁹ Ömer Hilmi, **İthafu'l-ahlaf**, s. 85-87.

¹³⁰ Kınalızade, Ali Çelebi, Risaletün Teteallaku bi Badi Ahkami'l Vakıf, 1565, s.29. (Süleymaniye, Şehit Ali Paşa nr.785)

afetler karşısında yok olmakla karşı karşıya kalan vakıflar icâreteyn usulüyle yeniden hayat bulmuşlar¹³¹ ve uzun müddet hayatlarını devam ettirebilmişlerdir.

Vakıf mallar uzun müddet kiraya verilemezken bu uygulamada kiracıya ömür boyu vakıf mallarda tasarruf etme ve vefat ettikten sonra da sadece erkek ve kız çocuklarına¹³² eşit bir şekilde¹³³ intikal ettirme hakkı verilmiştir. Buradaki intikal normal miras şeklinde olmamaktadır. Vakıf mal sadece kiracının çocuklarına kalmaktadır. Böylece ömür boyu tasarruf hakkını elinde bulunduran ve çocuklarına miras bırakma hakkına sahip olan kiracı vakıf mala en iyi şekilde bakmış, vakıf malın uzun müddet sağlam bir şekilde kalmasını sağlamıştır. Bu usul vakıflar için dezavantaj gibi gözükse de vakıfların da bu uygulamada bazı avantajları vardır. Mesela kiracı vefat ederken kız veya erkek çocuk bırakmamışsa ve ödediği kira bedeline tekabül edecek müddet vakıf malda mutasarrıf olmuşsa vakıf mal mahlûl olarak vakfa geri dönmektedir. Mütevellî, mahlûl olan vakıf malı bir başkasına icâreteyn ile kiraya verip yüksek bir meblağ olan muaccel kira bedeli elde etmektedir. Bunun yanında vakfın mütevellisi vakıf malı icâreteyn ile kiraya verirken çocuklara intikal etmemek şartıyla da verebilme imkânına sahiptir. Böylece kiracı vefat edince mütevellî mahlûl olan vakıf mala el koyar ve bir başkasına ya icâreteyn ya da icâre-i vahide ile kiraya verebilirdi.¹³⁴

¹³¹ Bab Mahkemesi 46, vr. 90b-2-91a, Mihrimah Hatun bt. Abdurrahman Vakfı'na ait menzilin icâreteynli vakfa dönüştürülme gerekçesi ve işlemin yapılaş şekli şer'iyeye sicillerinde şöyle anlatılmaktadır: “el-Hâc Ömer Beşe b. Abdullah mahzarında bast-ı merâm ve takrîr-i kelâm edip mahalle-i mezbûrda vâki' mütevellisi olduğum işbu bir taraftan mezbûr el-Hâc Ömer Beşe mülkü ve bir taraftan tarîk-i hâs ve bir taraftan tarîk-i âm ile mahdûd hükm-i nukzda iki bâb fevkânî harâb odaları müştemil menzilin vech-i meşrûh üzere meşrûtün-lehi olan işbu hâzir bi'l-meclis Ömer karye-i mezbûrda sâkin olmağla menzil-i mezbûrân on üç seneden mütecâviz hâli ve mu'attal kalıp ebniye-i mevcûdesi bi'l-küllîye harâb ve mâil-i türâb olup cânib-i vakıfla imâret ve meremmetine mu'ayyen bir habbe olmayıp ve vakfiye-i ma'mûlün-bihâdan tasarrufu meşrûta olduğu mastûr ve mukayyed olmağın icâreteyn-i ma'hûdeteyn ile icâr olunmak cânib-i vakfa her vechile evlâ olunmasını iltimâs etmekle menzil-i mahdûd-ı mezkûru sûk-ı sultânide ba'de'l-müzâyede ve gibbe'l-inkitâ'î'r-rağbe icâre-i mu'accele-i ma'lûme ve ecr-i misli olan beher şehr on akçe ecr-i müeccele ile mezbûr el-Hâc Ömer Beşe'ye tevliyyetim hasebiyle bi'l-izni's-şer'î icâr ve yedinde zabt ve tasarrufiçün temessük vermişdim el-hâletü hâzihî mezbûr el-Hâc Ömer Beşe menzil-i mevkûf-ı mezbûru icâr mu'accesine mahsûb olmak üzere nukzuyla mahlûl kendi malıyla imâret ve meremmet etmek murâd etmekle ben dahi vech-i meşrûh üzere imâret ve meremmete izin verdim hâlâ menzil-i mahdûd-ı mezkûrûn arsası mesâha ve nukz-ı mevcûdu tahmîn ve takvîm olunmak matlûbumdur dedikde gibbe't-tasdîki'l-mu'teber mi'mâr-ı mezbûr menzil-i mezkûrûn arsasını mesâha edip tûlen on beş buçuk ve arzen altı buçuk bi hesâb-ı terbî'î yüz bir zirâ' arsa üzerine hükm-i nukzuyla olan kırk zirâ' ebniye ve seksen dört zirâ' taş duvarın kıymeti min haysi'l-mecmû' iki bin sekiz yüz seksen akçe olduğuna mi'mâr-ı mezbûr ve sâir sikât-ı makbûletü'l-kelimât ehl-i vukûf icmâ' ve ittifâk etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâmin min Şa'bâni'l-mu'azzam li sene seb'a ve tis'in ve elf.”

¹³² Feyzullah Efendi, **Fetâvâ-yı Feyziyye**, s. 226.

¹³³ “İcâre-i muaccele ve müeccele ile bir vakıf akara mutasarrıf olan Zeyd muaccesini istîfa ettikten sonra fevt olup oğlu Amr ile kızı Hind'i terk ettikde mezburlar intikal-i adiyeye binaen ne vecihle tasarruf ederler? Cevap: Beraber”, Abdullah Ef., **Behcetü'l-fetâvâ**, s. 271; Numân Ef., **Fetâva'n-Nûmâniyye**, vr. 350a.

¹³⁴ Hind mütevellisi olduğu vakıf dükkânı Amr'ın vefatından sonra evladına intikal etmeyip vakfa kalmak şartıyla Amr'a icâre-i muaccele ve müeccele ile icar ve teslim ve muaccesini olan şu kadar bin akçeyi Amr'dan aldıktan sonra Amr verdiği akçeyi dükkânı tasarrufu ile istîfa etmeden fevt olsa halen Hind Amr'ın istîfa etmediği miktarı Amr'ın hasran varisleri olan oğulları Bekir ve Beşir'e verip dükkân-i mezbûru alıp zabta kâdire olur mu? Cevap: Olur”, Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 528.

İcâreteynli bir vakıf mülkte mutasarrıf olan kişi, borçlu olarak vefat etse alacaklılar vakıftan her hangi bir talepte bulunamamaktadırlar. Yani mutasarrıfın borcu icâreteynli vakıf mülkle ödenememektedir. Eğer mutasarrıfın çocukları varsa mülkün tasarruf hakkı çocuklarına intikal etmektedir. Alacaklılar mutasarrıfın çocuklarından da bir şey isteyememektedirler.¹³⁵ Çünkü icâreteynli vakıf mülklerde mutasarrıfın tasarruf hakkı bulunmakta, mülkiyet hakkı bulunmamaktadır. Bu sebeple alacaklılar mutasarrıfın mülkiyetinde olmayan bir mülkten hak talep edememektedirler. Ancak mutasarrıfın mirasından alacaklarını tahsil edebilme imkânları vardır.

İcâreteyn akdi, ilgili vakıf mülkün yanması, yıkılması veya kullanılamaz hale gelmesiyle feshedilmektedir. Çünkü mutasarrıfın tasarruf edeceği bir menfaat kalmamıştır. Her hangi bir sebepten ötürü mutasarrıfın vakıf mülkte tasarruf imkânı kalmamışsa mülkü vakfa iade etmektedir. Eğer verdiği muaccelle miktarına tekabül edecek müddet kadar tasarrufta bulunmamışsa, tasarruf edemediği miktarı mütevelliden geri alma hakkına sahiptir.¹³⁶

Mutasarrıfın tasarruf edemediği miktarı geri alma hakkı, ölümüyle birlikte yukarıda bahsettiğimiz üzere kız ve erkek çocuklarına intikal etmektedir. Ancak mutasarrıf çocuk bırakmadan vefat etmişse ilgili mülk vakfa dönmekte, tasarruf edemediği muaccelle bedelini alma hakkı ise sair varislerine geçmektedir. Çünkü muaccelle bedelinden geri kalan miktar kiracının mülkü hükmünde olup mutasarrıfın sair terekesi gibi mirasçılara intikal etmektedir.¹³⁷ Fakat mutasarrıf muaccelle bedeline denk gelecek müddet tasarrufta bulunmuş ve çocuk bırakmadan vefat etmişse ilgili mülk mahlûl olarak vakfa dönmekte, hiçbir şekilde mirasçılara intikal etmemektedir.

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere vakıf mülklerin mahlûl olmaları, vakfın muaccelle geliri elde etmesi açısından vakıf mütevellileri tarafından istenilen bir durumdur. Bu sebeple daha önce de işaret ettiğimiz üzere mütevellilerin vakıf mülkleri icâreteyn ile kiraya verecekleri vakit, çocuğu olmayan kişileri tercih ettikleri veya

¹³⁵ “Düyûnu terekesinde ezyed olduğu halde fevt olan Zeyd’in ücret-i muaccelle ve müeccele ile tasarrufunda olup oğlu Amr ile kızı Hind’e intikal eden vakıf menzili Amr ve Hind bir miktar bedel mukabelesinde izn-i mütevelliyile Bekir’e ferâğ ve tefvîz ve bedel-i mezbûru kabz etmiş olsalar halen erbab-i düyûn bedel-i mezbûrdan deynlerini istifaya kâdir olurlar mı? Cevap: Olmazlar”, Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 542; Akifzâde, **Mecelletü’l-mehâkim**, vr. 133a.

¹³⁶ Süleyman Kaya, **Osmanlı Hukukunda İcâreteyn**, 1. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014, s. 179.

¹³⁷ Zekeriyazade, **Fetava-yı Yahya Efendi**, vr. 127b, 130b; Meşrebzade (der.), **Camîu’l-İcâreteyn**, s. 248.

kiracılara çocuklarına intikal etmemek şartıyla¹³⁸ bu mülkleri kiraladıkları söylenebilir. Vakıf hukukunun vakıfların aldanan taraf olmasına müsaade etmemesi ve vakıf mütevellilerinin kendilerini gabn ve tağiriden ibra etmesi¹³⁹ için kiracıları zorlama haklarının bulunması bu iddiayı destekler mahiyettedir.

İcâreteyn akdinin, hem vakıflar için hem de mutasarrıflar için cazip bir akit olduğu anlaşılmaktadır. İcâreteyn akdini bu kadar cazip kılan sebeplerin daha iyi anlaşılması için her iki tarafın da yani vakıf mütevellisinin ve mutasarrıfın haklarını açıklamak uygun olacaktır. *Süleyman Kaya*'nın bu konuda verdiği bilgileri şöyle özetlemek mümkündür;

Vakfi temsil eden mütevellinin icâreteyn akdindeki hakları;

- Mütevellinin, mutasarrıftan vakıf mülkte tasarrufta bulunmasına karşılık muaccel ve müeccele bedelini tahsil etmesi: İcâreteyn akdinde kiracının, adından da anlaşıldığı üzere muaccel bedeli peşin bir şekilde ödemesi, müeccel bedeli ise belli periyotlarda ödemesi gerekmektedir.
- Mütevellinin icâreteynli vakıf mülk mahlûl kalınca istediği kişiye vakıf mülkü yeniden kiraya verebilmesi: Yukarıda da açıkladığımız üzere icâreteynli vakıf mülkün mahlûl olması için mutasarrıfın çocuk bırakmadan ölmesi gerekmektedir. Bu şart meydana gelmişse müteveli vakıf mülkü ecr-i misilden az olmamak kaydıyla istediği kişiye kiraya verebilme hakkına sahiptir. İster yine icâreteyn ile ister icâre-i vahide ile vakıf mülkü kiralama yetkisine sahiptir.
- Vakıf mülkün tamir ve bakımlarını mutasarrıfın üstlenmesi: İcâreteynli vakıf mülkün rakabe mülkiyeti müteveliye menfaati ise mutasarrıfa aittir. İslam hukukuna göre damân sorumluluğu mülk sahibi olan kişidedir. Prensip olarak icâreteyn akdinde de damân sorumluluğu müteveliye aittir. Ancak mütevellinin vakıf mülk harap olup kullanılmaz hale geldiği vakit bu mülkünde istediği gibi tasarrufta bulunma hakkı vardır. Yani müteveli bu mülkü tamir veya inşa etme mecburiyetinde değildir. Mutasarrıf isterse akdi feshedip mülkü iade eder ancak müteveliye bu konuda her hangi bir baskı yapamaz. Zira kimse kendi mülkiyeti

¹³⁸ “Hindi mütevellisi olduğu vakıf dükkânı Amr’ın vefatından sonra evladına intikal etmeyüp vakfa kalmak şartıyla Amr’a icâre-i muaccel ve müeccele ile icâr ve teslim eylese...” Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 528.

¹³⁹ “... menzil-i mahdud-i mezkûrun gabn ve tağirine ... müteallika amme-i deâviden ...ibra-i âm ile ibra ve ıskat eyledim ...” Kaya, *XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s. 125.

altında bulunan bir mülkü tamir veya inşa etmeye zorlanamaz. Mutasarrıf ya vakıf mülkü tamir/inşa eder ya da akdi fesheder. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur: Ömür boyunca mutasarrıfın vakıf mülkte tasarruf edebilmesi için bu mülke en iyi şekilde bakması gerekmektedir. Aksi takdirde vakıf mülk kullanılmaz hale geldiğinde kendisi tamir etmek durumunda kalacaktır. Bu sebeple mutasarrıflar icâreteynli vakıf mülklere kendi mülkleriymiş gibi bakım yapmışlardır.

- Mütevellilerin sahip oldukları bir diğer hak ise bazı arızı durumlarda icâreteyn akdini feshetme yetkisine sahip olmalarıdır. Mesela mutasarrıf kira bedelini ödememesi veya mütevellinin vakıf mülkü icârateynle kiralanmaması gereken durumda icâreteyn ile kiralaması yani icâreteyn akdinin sahih bir şekilde meydana gelmediği durumlarda mütevellinin akdi feshetme yetkisi vardır. Bunların dışında hiçbir şekilde müteveli akdi feshetme yetkisine sahip değildir. Mutasarrıf ömür boyunca vakıf mülkte tasarrufta bulunma hakkına sahiptir.
- Vakıf mülke ait menfaati tazmin ettirme hakkı: Hanefî fihhına göre menfaat mal kabul edilmediği için tazmin ettirilmesi söz konusu değildir. Ancak vakıf ve yetim malları hakkında istisna getirildiği, bu malların telef edilmesi veya gasbedilmesi durumunda tazmin ettirilebileceği yönünde fetvalar verildiği bilinmektedir. Her hangi bir vakıf mülk icâreteyn ile bir kişinin tasarrufundayken bile üçüncü bir şahıs ilgili mülkte haksız bir şekilde tasarrufta bulunursa müteveli bu şahıstan rayiç bedel alma hakkına sahiptir.
- İcâreteynli vakıf araziden çıkan madenlerin vakfa ait olması: Müteveli vakıf araziden çıkan madenleri mutasarrıfa kullanılmayıp vakıf adına kendisi alma yetkisine sahiptir. Mutasarrıf kazarak çıkarsa bile bu madenler vakfa aittir.

Mutasarrıfın Hakları:

- İcâreteynli vakıf mülkün tasarrufunu hayat boyu elinde bulundurması: İcâreteyn akdini diğer kira akitlerinden ayıran en önemli özellik mutasarrıfın kayd-ı hayat şartıyla vakıf mülkün tasarrufuna sahip olmasıdır. Bu akitte mutasarrıf ölene kadar tasarrufta bulunma hakkına sahip olmakta hatta daha önce zikredildiği gibi vefat etmesi durumunda da erkek ve kız çocuklarına intikal etmektedir.
- Mutasarrıf ödediği muaccel bedele denk gelecek müddet kadar vakıf mülkte tasarrufta bulunmamış ve her hangi bir sebepten ötürü vakıf mülk kullanılmaz

hale gelmişse, tasarruf edemediği miktarı mütevelliden geri alma hakkına sahiptir.

- Mutasarrıfın vefat etmesiyle erkek ve kız çocuklarına, ilgili vakıf mülkün tasarruf hakkı ve eğer ödediği muaccel bedel kadar tasarruf edememişse muaccel bedel intikal etmektedir.
- İcâreteyn akdi mutasarrıfa, genel anlamıyla tasarruf hakkının bedelli veya bedelsiz bir başkasına devredilmesi anlamına gelen ferâğ hakkı, imkânı vermektedir. İsterse icâreteynli vakıf mülkte tasarruf hakkı bulunan bir kişi bu hakkını başkasına devredebilme imkânına sahiptir.
- Mutasarrıf vakıf mülkü mütevellinin izni ile bir başkasına kiraya verebilmektedir. Hanefî hukukunda kiracı olan bir kişinin bu hakkını başkasına devretmesi yani kiracı olduğu mülkü bir başkasına kiralaması mümkündür.
- Mutasarrıfın bir diğer hakkı ise borçlarının icâreteynli vakıf mülkle ödenememesidir. Çünkü bu vakıf mülklerin rakabesi vakfa aittir. Mutasarrıfın sadece tasarruf hakkı bulunmaktadır. Bu sebeple alacaklılar mutasarrıfın tasarruf hakkı bulunan icâreteynli vakıf mülkle borçlarını tahsil etme imkânına sahip değildirler. Aksi takdirde vakıflar ellerindeki mülkleri kaybetme riskiyle karşı karşıya kalırlardı. Vakıfların aldanan taraf olması mümkün olmadığı için böyle bir kuralın konulduğu anlaşılabilir.¹⁴⁰

2.1.2.1. Şahıslar İçin Finansman Kaynağı Olarak İcâreteyn

Yukarıda açıkladığımız üzere vakıflar harap olan mülklerini tamir veya inşa ettirmek için icâreteyn akdini kullanmışlardır. Yani vakıflar ihtiyaçlarını finanse etmek için bu usulü tercih etmişlerdir. Ancak icâreteyn akdini şahıslar da finansman temin etmek için kullanma imkânına sahiptirler. Şöyle ki; finansmana ihtiyacı olan şahıs sahip olduğu herhangi bir akarını vakfa satar. Vakıf da aynı akarın tasarruf hakkını icâreteyn ile bu kişiye devreder. Satıcının icâreteyn akdi gereği ödemesi gereken muaccel bedel akarın satım fiyatından düşülür. Vakıf, satım bedelinden muaccel bedel düşüldükten sonra kalan miktarı şahsa öder. Böylece satıcı, sahip olduğu akarın rakabesini yani çıplak mülkiyetini vakfa devretmiş, bunun karşılığında ise muaccel bedel düşüldükten sonra

¹⁴⁰ Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, s.143-243.

satım bedelinden geri kalan miktarla finansman ihtiyacını temin etmiş ve müeccel kira ödemeyi de kabul etmiştir.¹⁴¹

Burada iki soru akla gelebilir. Birincisi; vakıf, satım akdi gereği ödeyeceği nakit parayı muamele-i şer'iyeye ile yıllık azami %15 oranıyla işletip çok daha fazla gelir elde etme imkânına sahipken niçin cüz'i bir miktar olan müeccel bedeli almayı kabul etmiştir? Burada vakıfların bu mülklerin mahlûl olması durumunda yüksek miktarlarda muaccel bedeli elde edeceği düşüncesinin olduğu söylenebilir.

Vakıf hukuku vakıfların aldanan taraf olmasına müsaade etmemektedir. İcâreteyn akitlerinin yer aldığı hüccetlerde şahıslar vakfın veya mütevellinin zimmetini her türlü aldanma veya aldatmadan ibra ettikleri görülmektedir.¹⁴² Yani şahıs icâreteyn akdini yaparken baştan aldanan taraf olmayı kabul etmiştir. Öyleyse vakıfların icâreteyn akdi yaparken çocukları olmayan şahısları tercih ettikleri veya çocuğu olsa bile onlara intikal etmeme şartıyla bu akdi yaptıkları hatıra gelmektedir. Böylece o kişinin vefat etmesiyle ilgili mülk vakfa kalacak. Vakıf da bu mülkü bir başkasına icâreteyn ile kiralayıp yüksek miktarlarda muaccel bedeli elde edecektir.

Akla gelen diğer soru ise şudur; Şahıslar niçin mülklerinin rakabesini gerçek değerinden bir hayli düşük miktarlarla vakıflara devrederler? Burada birkaç ihtimal söz konusudur. İlk aklan gelen bu kişinin varislerini mirastan mahrum etme isteğidir. Özellikle çocuğu olmayan kişiler vefat ettikten sonra mülklerinin vakfa kalmasını varislerine kalmasına tercih etmiş olabilirler. Diğer ihtimalin ise alacaklılarının ilgili mülküne el koymasını engellemek olabileceği akla gelmektedir. Zira daha önce açıkladığımız üzere icâreteynli vakıf mülkle borç ödenememektedir. Kişi finansman ihtiyacını niçin mülkünü satıp temin etmek yerine vakıfla icâreteyn akdi yapıyor diye de düşünülebilir. Burada kişinin mülkünü ev kabul edersek evini sattıktan sonra yüklü bir miktar para eline geçmektedir. Ancak kişi bu paradan ihtiyaçlarını giderecek kadar harcadıktan sonra elinde kalan para bir başka ev almaya yetmeyebilir. Öyleyse bu kişi ömür boyunca icâreteyn akdindeki müeccel bedelden kat kat yüksek olan icâre-i vahide ödemeye mahkûm olacaktır. Bu sebeple kişiler icâreteyn ile finansman temin etme yoluna gitmişlerdir diyebiliriz.

¹⁴¹ Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, s.88.

¹⁴² Kaya, *XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s.125.

Böylece kişi hem mülkünde ömür boyu tasarruf etme hakkını elinde bulundurmuş hem de belli bir miktar para elde ederek ihtiyaçlarını gidermiştir.¹⁴³

Sonuç olarak icâreteyn usulü ile kiralama, vakıfların ve şahısların ihtiyaçlarını gidermek için ortaya çıkarılmıştır. İcâreteyn akdi, zaman içerisinde harap olan, yıkılmaya yüz tutan veya kullanılmaz hale gelen vakıf mülklerin ayakta kalmasına veya yeniden inşa edilmesine böylece şehirlerin de daha mamur hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca şahısların finansmana ihtiyaçları oldukları vakit ellerinde bulunan mülkleri kaybetmelerini, ömür boyu yüksek miktarlarda kira ödemeye mahkûm olmalarını engellemiş bir kiralama sistemi olarak temayüz etmiştir. Her ne kadar meşruiyeti hakkında ihtilaflar¹⁴⁴ olsa da genelde toplumun özelde de vakıfların maslahatı gereği cevazına hükmedilmiş ve çok yaygın bir şekilde uygulanmıştır.

2.1.3. Mukâtaa

Mukâtaa teriminin birden çok tanımı bulunmaktadır. Ancak bu tanımlardan bizim konumuzla alakalı olanı şöyledir: “*Vakıf arsaların veya arazilerin çoğunlukla üzerine bina yapmak veya ağaç dikmek için şahıslara kiralınması*” demektir. Ödenen kirayı ifade etmek için “icâre-i zemin”, “mukâtaa-i zemin” veya kısaca “mukâtaa” gibi ifadeler kullanılmıştır.¹⁴⁵ Mukâtaa akdi de icâreteyn akdinde olduğu gibi uzun müddetli kira akitlerindedir. Vakıf malların kısa süreli olarak ve icâre-i vahide ile kiraya verilmesi esas iken vakıf malların yangın, deprem gibi afetler sonrasında büyük hasara uğramaları ve vakıfların bütçelerinin bu malların tamirine veya inşasına gücünün yetmemesi, bu malların uzun süreli kiralınmasının cevazına hükmedilmesine vesile olmuştur. Böylece vakıf mallar, icâreteyn akdi ile kiralınmasının bir sonucu olarak uzun yıllar mamur bir şekilde kalmışlardır. Ancak icâreteyn akdinin de uygulanamadığı yerlerde yine uzun süreli kiralama yöntemi olan mukâtaa akdi kullanılmıştır.¹⁴⁶

Bir vakıf arazinin mukâtaalı vakfa dönüştürülebilmesi mümkündür. Ancak bu işlemin gerçekleştirilebilmesi için bazı şartların meydana gelmesi gerekmektedir. Bu şartlar; vakıf mülkün kullanılması mümkün olmayacak şekilde harap olması, yeniden inşası için

¹⁴³ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s. 125.

¹⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkn. Süleyman Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

¹⁴⁵ Mehmet Genç, “Mukâtaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 129.

¹⁴⁶ Nazif Öztürk, “Mukâtaalı Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 132.

vakfın yeterli gelirinin olmaması, müzaraa ve müsakat gibi akitlerle gelir elde edilememesi, karz-ı hasen bulunamaması, icâreteyn akdi yapılacak bir kişinin olmaması veya bir başka mülk ile takasının mümkün olmadığı durumlarda vakıf mülk mukâtaalı vakfa dönüştürülebilmekteydi.¹⁴⁷

Mukâtaa ile kiraya verilen vakıf arazide kiracı mütevellinin izni ile mülkiyeti kendine ait olmak üzere bina inşa etse veya ağaç dikse ecr-i misil olan müeccel kira bedelini vermeye devam ettiği müddette mütevellinin vakıf araziye bir başkasına kiraya vermeye hakkı yoktur.¹⁴⁸ Kişi mukâtaalı vakıf arazi üzerinde hiçbir tasarrufta bulunmasa, araziye atıl bıraksa bile yıllık icâre-i zemini ödediği müddetçe mukâtaalı arazinin elinden alınması da mümkün değildir.¹⁴⁹ Fakat arsa üzerinde binadan veya ağaçtan eser kalmaz harap bir şekilde durur ve icâre-i zemin de ödenmezse müteveli akdi feshedip araziye uygun bir şekilde ihya edecek bir başkasına kiraya verme yetkisine sahiptir.¹⁵⁰ Nitekim şer’iyye sicillerinde yer alan vakıfların arazilerini mukâtaa ile kiralamalarıyla ilgili kayıtlarda da “*mutasarrıf icâre-i zemini ödediği müddetçe kimse mani olmasın ve sıkıntı çıkarmasın*” denmektedir.¹⁵¹ Ayrıca kişi mütevelliden izin almadan arazi üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunmuşsa bina inşa etmiş veya ağaç dikmişse mütevellinin bunları yıktırma yetkisi vardır.¹⁵²

Mukâtaa akdinin tarihi seyrine baktığımız zaman bir takım değişikliklere uğradığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki ilk zamanlarda mukâtaalı vakıf uygulaması, vakıf arazinin

¹⁴⁷ Bülent Köprülü, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcâreteynli Vakıflar", **İ.Ü Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 17, Sayı. 3-4, (1951), s. 685-716.

¹⁴⁸ “Gallesi bir cihete meşrûta vakıf menzil harikde muhterik olduktan sonra vakıfta binaya müsaade olmayıp muaccesine mahsub olmak üzere binaya dahi rağbet eder kimesne olmayıp bir müddet muattal kalıp ba'dehu müteveli arsasını senede ecr-i misle muadil mukâtaa takdiri ile Amr'a verip üzerine mülkiyet üzere binaya izin verdikten sonra Amr vech-i muharrer üzere bina eylese hala müteveli olan Bekir mukâtaa-i mislini almaya kanaat etmeyip ol menzili binası ile muacceleyle bağlarım demeye kâdir olur mu? Cevap: Olmaz”, Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 465.

¹⁴⁹ “Zeyd icâre-i muaccele ve senede şu kadar akçe mukâtaa ile tasarrufunda olan vakıf arsa üzerinde bir dükkan bina edip mürûr-i eyyâm ile ol dükkanın binası münhedim olduktan sonra Zeyd kasr-i yed etmeyip mukâtaa-i mislini müteveli-i vakfa verirken müteveli Zeyd'den ol arsayı alıp âhara icara kâdir olur mu? Cevap: Olmaz”, Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 516.

¹⁵⁰ “Arsası mukâtaalı vakıf ve binası Zeyd'in mülkü dükkân muhterik olup arsa-i sarfa kaldıkda Zeyd âhar diyara gidip birkaç sene mukâtaası verilmese müteveli âhara icara kâdir olur”; Ömer Hilmi, **Ahkamü'l-evkaf**, s. 143.

¹⁵¹ Üsküdar Mahkemesi 84, vr. 86b-1, Vech-i tahrîr-i sicil budur ki Üsküdar mahallâtından Keçe Mahallesi mescidi imâmı olan Mehmed Halife b. () mahfil-i kazâda bâ'isü'l-kitâb Hüdaverdi b. Ramazan mahzarında takrîr-i merâm ve ta'bîr-i kelâm edip bir tarafı kendi mülküm ve bir tarafı Hızır Hacı havlusuyla ve bir tarafı tarîk-i âm ile mahdûd olan arz-ı hâliyyeyi vakfa enfâ' olmağın vakıf için icâre-i mu'accele altı yüz akçe alıp her sene üçer akçe mukâta'a ile merküm Hüdaverdi'ye verdim her sene vakıf için ta'yîn olunan üçer akçeyi edâ eyledikten sonra merküm Hüdaverdi'nin tasarrufuna kimesne mâni' ve müzâhim olmaya dedikde mukîr-ı mezbûr vech-i meşrûh üzere vâki' olan ikrârımı mezbûr Hüdaverdi vicâhen ve şifâhen tasdik ettikten sonra mâ vaka'a bi't-taleb kayd olundu.

¹⁵² “Zeyd taht-i icâresinde olan vakıf arsada müteveli izninsiz kendi malıyla nefsi için bina ihdâs eylese ol bina Zeyd'in mülkü olur mu? Cevap: Olur lakin müstahakku'l-kal' olur”, Feyzullah Efendi, **Fetâvâ-yı Feyziyye**, s. 223; Akifzâde, **Mecelletü'l-mehâkim**, vr. 128b, 129a.

üzerine bina inşa etmek veya ağaç dikmek esasına dayanan bir tür kiralama akdiydi. Vakıf kiracıdan ecr-i misilden aşağı olmamak kaydıyla sadece “mukâtaa-i zemin” adı verilen kira bedeli alıyordu.¹⁵³ Akdin müddeti ise arazinin üzerine inşa edilen mülkün veya dikilen ağaçların zeval olduğu zamana kadar devam ediyordu. Daha sonraları ise akit daha da geliştirilerek ilk kiralama esnasında arsanın gerçek kıymetine yakın bir bedel olan “muaccele” ve her sene “mukâtaa-i zemin” denilen müeccel kira bedeli alınır hale gelmiştir.¹⁵⁴ Böylece mukâtaalı kira akdi icâreteynli kira akdine benzerlik arz etmiştir.¹⁵⁵

Mukâtaa akdi her ne kadar icâreteyn akdine benzese de aralarında bazı önemli farklar bulunmaktadır. İcâreteynli vakıflarda mutasarrıftan peşin olarak alınan muaccele bedel veya bu bedel ile ihya/inşa edilen mülk vakfa ait olmaktadır. Mutasarrıfın icâreteynli vakıf mülke yaptığı her artı değer yine vakfa ait olmaktadır. Bir başka deyişle icâreteyn akdinde vakıf malın hem kendisi hem de rakabe mülkiyeti vakfa ait olup, kiracının sadece vakıf mülk üzerinde kayd-ı hayat tasarruf yetkisi bulunmaktadır. Kiracının vakıf mülkte veya mülkün zemininde hiçbir mülkiyet hakkı bulunmamaktadır. Buna karşılık mukâtaa akdinde muaccele bedeli vakfın gelirleri arasına eklenmekte, yani vakfın sabit giderlerine harcanmakta, mutasarrıfın inşa ettiği binaya veya diktiği ağaçlara harcanmamaktadır. Mutasarrıf, vakıf zemini üzerinde yaptığı bütün işlemleri muaccele bedel haricinde kendi imkânlarıyla yaptığı için yaptığı bu şeylerde mülkiyet hakkı olmaktadır. Vakfın ise sadece bu şeylerin zemininde mülkiyet hakkı bulunmaktadır.¹⁵⁶ Kısaca ifade edecek olursak icâreteyn akdinde vakıf mülkün hem zemini hem de mülkün kendisi vakfa ait, mukâtaada ise vakıf sadece mülkün zeminine sahiptir. Mukâtaa akdi gereği mutasarrıfın vakfa ait zeminde, kendi imkânlarıyla yaptığı her şey kendi mülkiyeti altındadır.

¹⁵³ “Zeyd mütevellisi olduğu vakıf arsayı muaccesiz ancak senede şu kadar akçe mukâtaa takdiri ile Hind’e icar edip lakin mukâtaa-i mezbûre ecr-i mislinden noksan-i fahişle nâkıs olsa hala mütevellî-i vakıf ol arsayı Hind’den almağa kâdir olur mu? Cevap: Olur”, Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 500.

¹⁵⁴ “Tevliyet ve gallesi vâkıfın atikâtına meşruta vakıf olan arsa-i hâliyeyi atikâtdan Hind icâre-i muaccele ve senede ecr-i misli şu kadar akçe mukâtaa ile Zeyd’e icar ve teslim ettikten sonra mutasarrıf iken Zeyd bi la veled fevt olmakla mütevellî arsa-i mezbureyi Zeydin mahlûlünden vakıf için icâre murad ettikte verese arsa-i mezbure mukâtaalı olmakla mülk hükmünde olup arsa bize intikal eder deyup mütevelliyi men’ idüp kendileri zabta kadir olurlar mı? Cevap: Olmazlar.”, Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 480.

¹⁵⁵ Köprülü, s. 685-716.

¹⁵⁶ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara: 1995, s. 257.

İcâreteyn akdi kayd-ı hayat şartı ile yapılmakta ve kişi vefat ettikten sonra bu tasarruf hakkı sadece kız ve erkek çocuklarına¹⁵⁷ eşit bir şekilde intikal¹⁵⁸ etmektedir. Yani icâreteyn akdinde şer'i miras kaideleri geçerli olmamaktadır. Ayrıca mutasarrıfın icâreteynli vakıf mülkte mülkiyet hakkı bulunmadığı için kişinin borcu bu vakıf mülklerle ödenememektedir. Çift kirası olan mukâtaalı vakıf arazi üzerinde mutasarrıf her hangi bir tasarrufta bulunmuşsa yani bina inşa etmiş veya ağaç dikmişse bunlar mutasarrıfın vefatıyla birlikte şer'i miras kaidelerine göre varislerine intikal etmektedir.¹⁵⁹ Mutasarrıf bu tasarrufları kendi malıyla yaptığı için bunların mülkiyet hakkına sahiptir. Bu sebeple kişinin kendi mülkiyetinde bulunan malları şer'i hukuka göre varislerine intikal etmekte ve eğer borcu varsa bu mülkle borcu da ödenmektedir. Ancak mutasarrıf mukâtaalı vakıf arazide her hangi bir tasarrufta bulunmamışsa yani vefat ettiğinde çıplak bir arazi bırakmışsa bu arazinin tasarruf hakkı sadece kız ve erkek çocuklarına intikal etmektedirler.¹⁶⁰ Eğer vefat eden mutasarrıfın borcu varsa alacaklılar her hangi bir hak talep edememektedirler.¹⁶¹ Çünkü mutasarrıfın boş olan bir vakıf arazi üzerinde sadece menfaat hakkı vardır. Bu hak da şer'i miras olarak varislere intikal etmeye ve borç ödemeye uygun değildir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir husus da mukâtaalı vakıf arazinin çift kira bedeliyle yani muaccel ve müeccel bedel ile kiralanmış olması gerektiğidir. Zira icâre-i vahide ile yapılan kira akitleri mutasarrıfın vefat etmesiyle son bulmaktadır.¹⁶² Bu kaide sebebiyle mukâtaalı vakıf arazi tek bir kira ile kiralanmışsa mutasarrıfın vefatıyla birlikte ilgili vakıf mal vakfa geri dönmektedir.¹⁶³

Mukâtaalı vakıf arazide tasarrufta bulunan mutasarrıf, vakıf arazi üzerindeki mülkünü istediği kişiye mütevelliden izin almaksızın satabilir. Çünkü kaide olarak kişi mülkünde dilediği şekilde tasarruf edebilir.¹⁶⁴ Mutasarrıfın varislerinin de bu mukâtaalı vakıf arazi üzerindeki mülkleri mütevellinin izin olmadan, istedikleri kişilere satma yetkileri

¹⁵⁷ Feyzullah Efendi, **Fetâvâ-yı Fezziyye**, s. 226.

¹⁵⁸ Abdullah Ef., **Behcetü'l-fetâvâ**, s. 271; Numân Ef., **Fetâva'n-Nûmâniyye**, vr. 350a.

¹⁵⁹ “Zeyd arsası mukâtaalı vakıf ve binası mülk olan dükkâna mutasarrıf iken fevt olup kızı Hind'i ve li ebeveyn kız karındaşı Zeyneb'i terk ettikde kable'l-kısme ol dükkânı Hind tegallüben müstakilleten kabzeylese Zeyneb dükkândan hissesini zabta kâdire olur mu? Cevap: Olur”, Feyzullah Efendi, **Fetâvâ-yı Fezziyye**, s. 223; Meşrepzâde, **Câmiu'l-icâreteyn**, s. 133.

¹⁶⁰ “Zeyd fevt olup oğlu Amr'ı ve kızı Hind'i terk eyledikde Zeyd'in mukâtaa-i kadime ile vakıf arsa mezbûrlara ne vecihle intikal eder? Cevap: Muaccele var ise ale's-seviyye”, Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 479.

¹⁶¹ Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 480.

¹⁶² Akgündüz, “İcâre-i Vahide”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 2000, c. 21, s.389.

¹⁶³ “Zeyd bir miktar vakıf arsa-i haliyeyi muaccesiz ancak senede şu kadar akçe mukâtaa ile Amr'a verip Amr dahi menzili avlusuna ilhak edip ba'dehu Amr fevt oldukda oğlu Bekir zabt eylese halen mütevellî-i vakıf ol arsayı vakıf için zabt murad eyledikde Bekir babamın mukâtaa ile tasarrufunda olmağla mülk hükmünde olup bana intikal eder deyip mütevelliyi men'a kâdir olur mu? Cevap: Olmaz”, Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 543.

¹⁶⁴ Mecelle, md. 1192

vardır.¹⁶⁵ Yine mukâtaalı vakıf arazi üzerinde mutasarrıf, inşa ettiği binayı veya diktiği ağaçları bir başka cihete vakfetmesi imkân dâhilindedir.¹⁶⁶ Eğer mutasarrıf bu mallarını aynı vakfa vakfetmişse, mukâtaa-i zemin bedelinin ödenmesine gerek yoktur. Ancak bir başka vakfa vakfetmişse, zemin üzerindeki mülklerin yeni sahibi olan vakfın mukâtaa-i zemin bedelini arazi sahibi olan vakfa ödemesi gerekmektedir.¹⁶⁷

Son olarak mukâtaalı vakıf arazinin mukatatası, icâre-i vahide ve icâreteynde de olduğu üzere ecr-i misilden düşük olmamalıdır. Mukâtaa ecr-i misilden düşükse kiracıya ya mukâtaayı ecr-i misil seviyesine yükseltmesi ya da akdi feshetmesi söylenir. Eğer kiracı yükseltmeyi kabul ederse akit devam eder. Aksi takdirde müteveli akdi fesheder. Zamanın geçmesiyle ecr-i misilde artış meydana geldiğinde müteveli mukâtaayı ecr-i misile çıkarma yetkisine sahiptir.¹⁶⁸ Vakıf malların hiçbir zaman ecr-i misilden düşük olmamasının sebebi daha önce de ifade ettiğimiz gibi vakıf hukukunun vakıfların aldanmasına müsaade etmemesidir. Nitekim vakıflar topluma hizmet sunan, toplumun her türlü ihtiyacına cevap vermeye çalışan kurumlardır. Bu tür kurumları aldatmak topluma yapılacak olan hizmetlerin azalması, sekteye uğraması ve zamanla yok olması demektir. Bu sebeple vakıf devleti olan Osmanlı yöneticileri ve âlimleri, vakıfların aldatılmasına engel olmaya çalışmışlardır. Şayet vakıf aldatılmışsa müteveliye bu akdi feshetme yetkisi verilmiştir. Böylece vakfın aldatılma ihtimali de ortadan kaldırılmıştır.

2.1.4. Vakıfların Kira Geliri Elde Ettikleri Mülkler ve Kira Türleri (Genel Değerlendirme)

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere vakıflar sahip oldukları gayrimenkulleri kiralamaktan, nakit paralarını işletmekten ve mahlûl-ü muaccelerden gelir elde etmektedirler. Aşağıdaki tabloda Üsküdar Vakıflarının sahip oldukları gayrimenkullerini hangi usuller ile kiraya verdikleri ve bu usullerin her biriyle ne kadar kira geliri elde ettikleri bilgisi yer almaktadır. Tabloda vakıfların elde ettikleri mahlûl-ü muacceler gelirlerine yer verilmemiştir. Nitekim bu gelirler diğer kiralar gibi belli

¹⁶⁵ “Arsası mukâtaalı vakıf ve binası mülk olan menzile Zeyd mutasarrıf iken fevt olup veresi ol menzilin binasını bey’ eder olduklarında mütevelliden izne muhtaç mıdır? Cevap: Değildir”, Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 479.

¹⁶⁶ “Zeyd mukâtaa ile tasarrufunda olan vakıf arsa üzerine izn-i müteveli ve kendi malıyla nefsi için garsettiği eşcârı cihet-i uhraya vakfeylese vakf-i mezbûr sahih olur mu? Cevap: Hüküm-i hâkimle olur”, Feyzullah Efendi, **Fetâvâ-yı Feyziyye**, s. 183; Meşrepzâde, **Câmiu'l-icâreteyn**, s. 134.

¹⁶⁷ Ömer Hilmi, **İthafu'l-Ahlafe fi Ahkamü'l-Evkaf**, s. 140.

¹⁶⁸ “Arsasının bir vakfa senevî şu kadar akçe mukâtaası olup binası mülk olan dükkânların arsalarının mukâtaa-i misli rağabât-i nâs ile ziyade olsa halen müteveli ol arsanın ecr-i mislini tekmlil ettirip vakıf için almağa kâdir olur mu? Cevap: Olur”, Abdurrahim Ef., **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, c. 1, s. 504.

periyotlarda, sabit olarak vakıfların elde ettiği gelirler değildirler. Vakıf mülklerin mahlûl kalmaları durumunda muaccelle geliri elde edildiği için tabloda mahlûl-u muaccelle gelirlerine yer verilmemiş olup müstakil olarak ayrı bir tabloda verişmiştir.

Tablo 21: Vakıf Mülklerin Kiralanma Usulleri ve Her bir Usulden Elde Ettikleri Toplam Kira Miktarları (1184/1770)

Kira Türü	Toplam Miktar(Akçe)	Yüzde	Mülk Sayısı	Yüzde
İcâre-i Vahide	54.720	23%	8	2,3%
İcâreteyn	109.630	46,1%	317	92,4%
Mukâtaa	6.610	2,7%	18	5,2%
İcârat ve Mukâtaat	66.656	28%	-	-
Toplam	237.616	100%	343	100%

Tablo oluşturulurken 1184/1770 yılı esas alınmıştır. Ancak muhasebe defterinin 84 yılı kayıtlarında olmayıp daha sonraki yıllarda muhasebesi tutulmuş olan vakıfların, 84 yılına en yakın tarihte tutulmuş olan muhasebe kaydı göz önünde bulundurularak tablo oluşturulmuştur. Ancak 84 yılında her hangi bir gayrimenkulü olmayıp sonraki senelerde olan vakıflar da 84 yılı esas alındığı için tabloya dâhil edilmemiştir. Ayrıca mahlûl-ü muacceleden elde edilen gelirler tabloda yer alan kiralar gibi düzenli bir şekilde alınmadığı için tabloya dâhil edilmemiştir. Aşağıda yer alan vakıfların kira geliri elde ettikleri mülkler ve kira türleriyle ilgili diğer tablolar da bu esaslar göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Vakıf muhasebelerinin yer aldığı varak numaraları Ek-1'deki tabloda yer almaktadır.

Genelde muhasebe kayıtlarında vakıf mülklerin; kimlere, hangi yöntemle, kaç akçeye kiraya verildikleri bilgileri yer almakta yani ayrıntılı bir şekilde kira gelirleri açıklanmaktadır. Ancak bazı vakıfların muhasebe kayıtlarında ise sadece “icârât” veya “icârât ve mukâtaat” adı altında toplam kira geliri yazılmakta, vakıf mülklerin; kimlere, hangi yöntemle, kaç kuruşa kiraya verildiği bilgisi yer almamaktadır. Bu tür, hangi yöntemle kira geliri elde ettiği bilgisi olmayıp toplu rakamın verildiği kira gelirleri icârât ve mukâtaat başlığı altında gösterilmiştir.

Muhasebe kayıtlarını incelediğimiz 81 vakıftan 42'si çeşitli yöntemlerle -icâre-i vahide, icâreteyn ve mukâtaa olmak üzere- kira geliri elde etmektedirler. Bu 42 vakıftan da

7'sinin sadece sahip oldukları gayrimenkullerden elde ettikleri gelirleri bulunmaktadır. Geri kalan 35 vakfın ise hem kira gelirleri hem de nakit sermayelerini işletmekten elde ettikleri gelirleri vardır.

2.1.4.1. İcâre-i Vahideli Vakıf Mülkler ve Kira Gelirleri

Aşağıdaki tabloda icâre-i vahide ile kiralanan vakıf mülkler ve vakıfların bu kiralama usulü ile elde ettikleri yıllık kira miktarları yer almaktadır.

Tablo 22: İcâre-i Vahide İle Kiralanan Mülkler ve Elde Edilen Gelirler

Vakıf Numarası	Kira Geliri(Akçe)	Dükkân	Bahçe	Mahzen	Kayıkhaneye
15	8.400	2			
22	4.800		1		
52	3.600				1
59	3.000	1			
73	34.920	2		1	
Toplam	54.720	5	1	1	1

İncelediğimiz 42 vakıftan 5'inin 8 farklı mülkten icâre-i vahide geliri elde etmesine¹⁶⁹ karşılık toplam kira gelirleri arasında icâre-i vahidenin payı %23 gibi yüksek sayılabilecek bir orana sahiptir. Sadece icâre-i vahide ile gelir elde eden vakıf sayısı 2'dir. Bu 2 vakıf, bütün mülklerini icâre-i vahide ile kiraya vermişlerdir.¹⁷⁰ İcâre-i vahidenin toplam kira gelirleri arasındaki payının yüksek çıkmasının sebebi 73 numaralı vakfın, bir senede sahip olduğu mülklerden 34.920 akçe kira geliri elde etmesidir.¹⁷¹ Nitekim icâre-i vahide ile elde edilen toplam kira bedeli 54.720 akçe iken 73 numaralı vakfın bir yılda elde ettiği icâre-i vahide geliri 34.920 akçedir. Şöyle ki; Mehmet Paşa Mahallesi'nde bulunan bir mahzenden 17.280 akçe, İstanbul Bahçekapı'sı haricinde bulunan bakkal dükkânından 11.880 akçe, yine aynı mahalde bulunan bir bab berber dükkânından 5.760 akçe. İcâre-i vahide ile kiraya verilen diğer vakıflara ait mülkler ve bu mülklerden elde edilen gelirler ise şu şekildedir; Bakkal dükkânından 6.600 akçe

¹⁶⁹ 4, 15, 22, 25, 52, 53, 73 numaralı vakıfların icâre-i vahide gelirleri vardır.

¹⁷⁰ 15 ve 73 numaralı vakıflar mülklerini sadece icâre-i vahide ile kiraya vermeyi tercih etmişlerdir.

¹⁷¹ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 54a-1, Bu vakfın muhasebe kaydı iki yıllık olarak tutulmuştur. Ancak biz bir yıllık kira gelirini tespit etmek için bu kira gelirini ikiye bölerek tabloya dâhil ettik.

aynı vakfa ait kasap dükkânından 1.800 akçe¹⁷², bahçeden 4.800 akçe¹⁷³, kayıkhaneden 3.600 akçe¹⁷⁴, fırından 3.000 akçe¹⁷⁵ vakıflar gelir elde etmişlerdir. Bu verilere binaen ev veya dükkân gibi gayrimenkullerin ortalama kirası hakkında bir çıkarımda bulunmak mümkün gözükmemektedir. Hem verilerin azlığı hem de dükkân veya evlerinin konumlarının farklılığı böyle bir çıkarıma imkân vermemektedir. Nitekim günümüzde de dükkân veya ev gibi gayrimenkullerin kirasını belirleyen en önemli unsur konumdur. Gayrimenkul küçük bile olsa konumundan ötürü çok yüksek kira bedeli olabilmektedir. Bu sebeple burada sadece ilgili verileri vermekle yetindik.

Ayrıca bazı icâre-i vahide ile kiraya verilen mülklerin gelirlerinin, muhasebe kayıtlarında yer almadığı görülmektedir. Mesela Evliya Hâce Mahallesi Vakfi muhasebe kaydında vakfin sahip olduğu menzillerden dördünün gelirinin vakfin imamına, dördünün gelirinin vakfin müezzinine, birinin gelirinin de vakfin mütevellisine şart kılındığı ifade edilmektedir. Bu menzillerden elde edilen kira gelirleri, şarta uygun olarak belirtilen kişilere ait olmaktadır. Bu sebeple elde edilen bu kira gelirleri hiçbir şekilde muhasebeye dâhil edilmemektedir.¹⁷⁶ Bu örnekte olduğu gibi başka vakıfların da vakıf görevlilerine tahsis edilmiş olan mülkleri muhasebeye dâhil etmemiş olması muhtemeldir. Böylece icâre-i vahide ile kiraya verilen mülk sayısının daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 14 yıl sonra Üsküdar Para Vakıflarının gelirlerini inceleyen Kaya'nın çalışmasında da bu vakfin bulunduğu ve vakfa ait bu menzillerin aynı şekilde muhasebeye dâhil edilmediği görülmektedir.¹⁷⁷

2.1.4.2. İcâreteynli Vakıf Mülkler ve Gelirleri

Aşağıdaki tabloda icâreteyn ile kiralanan vakıf mülkler ve vakıfların bu mülklerden elde ettikleri yıllık müeccele miktarları yer almaktadır.

¹⁷² Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 5b-1

¹⁷³ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 7a-1

¹⁷⁴ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 16a-1

¹⁷⁵ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 18a-2

¹⁷⁶ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 9a-2

¹⁷⁷ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s.119-120.

Tablo 23: İcâreteyn İle Kiralanan Vakıf Mülkler ve Elde Edilen Yıllık Müeccele Gelirleri (Akçe)

Vakıf N.	Kira Geliri	Hane	Menzil	Dükkân	Oda	Bahçe	Mahzen
2	2.880	7					
3	2.040	6					
4	1.440			1			
9	720			5			
11	4.140		14				
12	4.320				12		
20	4.440	14					
21	3.840	8					
22	3.780		9				
24	180		1				
25	5.904		10	4			
28	540		3			1	
29	360			2			
30	1.080		3				
31	1.440						2
32	3.240		9				
33	1.080		3				
37	4.560			10			
39	720	1		1			
40	360	1					
41	600		3				
46	14.400		39				
50	16.440			6	42		
51	11.580	15	17				
52	3.600		11				
53	2.880	2	13				
56	3.300		15				
57	360		1				
59	1.440			1			
63	360		1				
68	3240		6	5			
71	240		1				
74	4.126		11				1
Toplam	109.630	54	170	35	54	1	3

Muhasebe kayıtlarında vakıfların müeccele gelirleri bazen ayrıntısı olmadan toplam miktar olarak verilmektedir.¹⁷⁸ Bazı kayıtlarda ise şu kadar mülkten toplam şu kadar kira şeklinde bilgiler yer almaktadır.¹⁷⁹ Ancak genel olarak muhasebe kayıtlarında vakfın kaç adet gayrimenkulü bulunduğu, bunların ne tür mülkler olduğu, her birinden ne kadar kira alındığı, bu mülklerin kimlere kiralandığı bilgileri yer almaktadır.

Tabloda da görüldüğü üzere 33 vakfın bir yılda elde ettikleri toplam müeccele kira bedeli 109.630 akçe olup toplam kira gelirleri arasında %46,1'lik bir paya sahiptir. İcâreteyn ile kiraya verilen toplam mülk sayısı ise 317'dir. Buna mukabil 5 vakfın 1 yılda icâre-i vahide ile elde ettiği kira bedeli 54.720 akçe olup toplam kira gelirleri arasında %23'lük bir paya sahiptir. İcâre-i vahide ile gelir getiren mülklerin sayısı ise 8'dir. İcâreteyn ile kiraya verilen mülk sayısının 317 olmasına nazaran vakıfların gayrimenkullerini kiralarken büyük ölçüde icâreteyn usulünü tercih ettiklerini söyleyebiliriz. Nitekim icâreteyn ile kiralanan vakıf mülklerin daha uzun müddet varlıklarını devam ettirdiklerinden ve mahlûl olmaları durumunda vakıflara yüklü miktarlarda gelir getirdiklerinden bahsetmiştik. Bu sebeple vakıflar maslahatları gereği icâre-i vahide yerine icâreteyn usulü ile gayrimenkullerini kiralamayı tercih etmişlerdir. Burada tekrara düşmemek için bu kadar açıklamayla yetiniyoruz.

İcâre-i vahide ile kiraya verilen mülk sayısının 8 gibi düşük sayıda, icâreteyn ile kiraya verilen mülk sayısının da 317 gibi yüksek sayıda olmasından hareketle vakıfların mülklerinin çoğunun menfaatini icâreteyn ile başkalarına devrettiği sonucunu çıkarmak pek isabetli olmayabilir.¹⁸⁰ Nitekim daha önce de açıkladığımız üzere icâreteyn akdi ile vakıflarda mülk sahibi olabilmektedirler. Şöyle ki finansmana ihtiyacı olan kişiler kendilerine ait olan özel mülklerinin rakabesini vakfa satıp icâreteyn ile aynı mülkü kiralarlar. İcâreteyn akdi gereği mutasarrıfın ödemesi gereken muaccel bedel mülkün satım bedelinin bir kısmıyla takas edilir, müteveli satım akdi ile muaccel bedel arasındaki farkı mutasarrıfa öder. Böylece vakıf, normalde yüklü miktarda para ödemesi

¹⁷⁸ Mesela 62 numaralı vakfın muhasebe kaydında, vakfın gelirlerinin bulunduğu bölüme şöyle bir not düşülmüştür: "Sicli mahfuzda mukayyed vakfı mezbur müsekkafatından hâsıl olan icâre-i müeccele beher yevm 100 akçe bir yılda müetemia olan icârat 36.000 akçedir." Bu nota binaen bu vakfın kira gelirleri "icârat ve mukâtaat" başlığı altına değil "icâre-i müeccele" başlığı altına yazılmıştır.

¹⁷⁹ 32 numaralı vakfın muhasebe kaydında bir yılda 9 bab vakıf menazilden 3.240 akçe elde edildiği bilgisi yer almaktadır. Bu toplam geliri menzil sayısına böldüğümüz zaman her bir menzile 360 akçe kira düşmektedir.

¹⁸⁰ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s. 120.

gerekirken bunun yerine çok daha düşük bir miktar para ödeyip ilgili mülkün rakabe mülkiyetine sahip olur. Bunun karşılığında da kiracı ömür boyu bu mülkte tasarruf edebilme yetkisini elinde bulundurur, vefatı halinde ise çocuklarına intikal ettirme hakkına sahiptir. Anlaşıldığı üzere vakıflar genelde sahip oldukları mülkleri özelleştirmemekte aksine özel mülkleri vakıflaştırmaktadırlar.

İncelediğimiz vakıflardan bazıları, gelir fazlalarıyla gayrimenkul alacakları zaman bir mülkü tamamen yani hem rakabesini hem de tasarruf hakkını satın almak yerine - finansmana ihtiyacı olup icâreteyn ile mülklerinin rakabesini satın mutasarrıf olmak isteyen kişilerden- icâreteyn ile ilgili mülklerin rakabe mülkiyetlerini satın almayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu şekilde icâreteyn ile özel mülkleri vakıflaştıran, her hangi bir mülk satın alıp ödediği para ve yıllık aldığı müeccele bedeli kayıtlarda yer alan vakıflarla ilgili bilgiler şöyledir; 10 numaralı vakıf 26.400 akçe ödeyip satın aldığı evden yıllık 720 akçe, 6.000 akçe ödeyip satın aldığı evden yıllık 660 akçe, 48.000 akçe ödeyip satın aldığı evden yıllık 360 akçe, 25 numaralı vakıf 11.400 akçe ödeyip satın aldığı evden yıllık 180 akçe, 17.400 akçe ödeyip satın aldığı evden de yıllık 180 akçe, 33 numaralı vakıf 15.720 akçe ödeyip satın aldığı iki bab evden yıllık 480 akçe, 67 numaralı vakıf 15.480 akçe ödeyip satın aldığı evden yıllık 240 akçe, müeccele geliri elde etmiştir.

4 vakfın 140.400 akçeye satın aldıkları 8 mülkten elde ettikleri toplam yıllık kira miktarı 2.820 akçe olup mülk başına ortalama 352 akçe kira bedeli düşmektedir. Ayrıca 8 mülkten alınan yıllık toplam kira bedeli olan 2.820 akçe, 8 mülkün toplam fiyatı olan 140.400 akçenin %2,01'ine tekabül etmektedir. Bu mülklere ödenen satım bedeli ve yıllık alınan kira bedelinin miktarlarının çok düşük olmasından hareketle zikredilen vakıfların bu evleri icâreteyn ile satın aldıklarını söylemek mümkündür.

Muhasebe kayıtlarında vakıfların gayrimenkulleri icâreteyn usulüyle satın aldıkları hakkında her hangi bir bilgi yer almamaktadır. Kayıtlarda sadece vakfın satın aldığı mülke ne kadar para ödediği ve bu mülkten yıllık ne kadar kira aldığı yazmaktadır.

Yukarıdaki tabloyu incelediğimiz vakit vakıfların aldıkları bu kiralardan da icâre-i müeccele olduğu anlaşılır. Nitekim icâre-i vahidenin bu kadar düşük miktarlarda olması mümkün değildir.¹⁸¹ Ayrıca zikredilen 8 eve ödenen toplam miktar 140.400 akçe olup ev başına ortalama 17.550 akçe düşmektedir ki bu da o dönemde ki ev fiyatlarından düşük bir miktardır. Nitekim *Kaya*, hemen hemen aynı dönemde Rumeli Kazaskerliği ve İstanbul Mahkemesi Şer‘iye Sicillerinde yer alan kayıtlarda 28 eve ödenen ortalama muaccele bedelinin 25.414 akçe olduğunu ifade etmektedir.¹⁸²

Vakıflar icâreteynle mülk satın alarak kişilerin finansman ihtiyaçlarını gidermelerinin karşılığında bu kişilere ait olan mülklerin rakabesine sahip olmuşlardır. Her ne kadar vakıflar, icâreteyn usulüyle satın aldıkları mülklerden çok düşük miktarlarda icâre-i müeccele geliri elde etseler de bu mülklerin mahlûl olmaları durumunda yüklü bir muaccele bedeli elde etme imkânları bulunmaktadır. Vakıfların bu usule başvurularının en büyük sebeplerinden birinin bu muaccele bedelini elde etmek olduğu söylenebilir. Burada vakıf mütevellilerinin muaccele bedeli daha erken vakitte elde etmek için icâreteyn usulüyle mülk satın alacakları esnada çocuğu olmayan kişileri tercih etmiş olmaları veya çocuğu olsa bile onlara intikal etmemek şartıyla bu akdi kabul etmiş olma ihtimallerinin olduğunu ifade etmiştik.

Son olarak, 18.yüzyılın son çeyreğinde Üsküdar Para Vakıflarının çok yüksek bir oranla, düşük miktarlarda kira getirisi olup uzun süreli kiralama akdi olan icâreteyn ile mülklerini kiraya verdikleri, daha yüksek kira getirisi olup kısa süreli olan icâre-i vahide ile ise çok az oranla mülklerini kiraya verdiklerini söylemek mümkündür. Bizim çalışmamızda 343 kira işleminden 317’sinin icâreteyn olması, *Kaya*’nın çalışmasında da 480 mülkün yaklaşık 450’sinin icâreteyn ile kiraya verilmesi¹⁸³, yani icâreteynle kiralanan mülklerin oranının diğerlerine oranla çok daha yüksek olması 18. yüzyılın son çeyreğinde icâreteyn akdinin çok yaygın olarak kullanıldığının göstergesidir.

İcareteyn ile kiraya verilen vakıf mülklerin mahlûl kalmaları halinde yeniden icâreteyn ile kiraya verilmesinden muaccele geliri elde edilmektedir. Bu gelirlerinin vakıfların en

¹⁸¹ Kayıtlarda kira gelirlerinin, icâreteyn mi veya vahide mi olduğu hakkında her hangi bir bilgi yer almamaktadır. Biz icâre-i vahidenin alt sınırı, icâreteynin ise üst sınırı olarak 1.440 akçeyi esas aldık. Bütün çalışma boyunca bu kıstas göz önünde bulundurulmuştur.

¹⁸² *Kaya, XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s.121.

¹⁸³ *Kaya, XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s.120.

önemli gelir kaynaklarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda icâre-i muaccele ile ilgili gerekli açıklamalar yapılmış olup burada her bir vakfın müsakkafatından mahlûl olanlardan elde ettikleri gelirler açıklanmaktadır. Aşağıdaki tabloda Üsküdar Para Vakıflarının 1184-1188/1770-74 yılları arasındaki muhasebe kayıtlarında yer alan muaccele gelirlerinin hepsi yer almaktadır.

Tablo 24: 1184-88/1770-74 Yılları Arasında Vakıfların Elde Ettikleri Toplam Muaccele Gelirleri

Vakıf N.	Yıl	M.S.	Menzil	B. O	T.G. (Akçe)
12	1184/1770	1		1	14.640
28	1184/1770	2	2		18.000
32	1184/1770	1		1	26.760
48	1184/1770	1	1		1.440
62	1184/1770	4	2	2	102.000
Ara Toplam		9	5	4	162.840
50	1185/1771	1		1	5.280
Ara Toplam		1		1	5.280
51	1186/1772	1		1	26.400
Ara Toplam		1		1	26.400
20	1187/1773	1	1		3.240
55	1187/1773	1		1	10.800
Ara Toplam		2	1	1	14.040
10	1188/1774	1		1	21.840
28	1188/1774	1	1		1.920
37	1188/1774	1		1	26.400
Ara Toplam		3	1	2	50.160
Genel toplam		16	7	9	258.720
M.S: Mülk Sayısı, B.O: Belli Olmayan, T.G: Toplam Gelir					

11 vakfın 5 yılda toplam 16 mülkünün mahlûl kaldığı ve bu mülklerin bir başkasına icâreteyn ile kiraya verilip muaccele geliri elde edildiği anlaşılmaktadır. Mahlûl olan 16 mülkten 4'ü bütün bir menzil, 2'si nısf-ı menzil ve 1'i de 1 menzilin dörtte birlik

kısımdır. Geri kalan mülklerin ise türlerinin ne olduğu hakkında her hangi bir bilgi bulunamamaktadır. Şöyle ki:

20 numaralı vakıf 1187/1773 yılında Arap Halime Hatun'un nısf-ı menziline mahlûlünden 3.240 akçe, 28 numaralı vakıf 1188/1774 yılında Bostani Hüseyin uhdesinde olan menzilin dörtte birlik hissesinin mahlûlünden 1.920 akçe ve 62 numaralı vakıf da 1184/1770 yılında Seyyid Süleyman'ın nısfı menziline mahlûlünden 2.400 akçe gelir elde etmiştir. Bu durum şöyle ortaya çıkmaktadır: Mutasarrıf vefat ettiğinde icâreteynli mülk çocuklarına intikal etmektedir. Mutasarrıfın çocuklarından biri de çocuk sahibi olmadan vefat ettiğinde bu mülk mahlûl kalarak vakfa dönmektedir. Böylece o çocuğun hissesi (2 kardeşlerse nısfı, 4 kardeşlerse dörtte biri) icâreteyn ile yeniden kiraya verilmektedir.

Tabloya baktığımız zaman 11 vakfın, 5 yılda 16 adet mülkten toplam 258.720 akçe icâre-i muaccele geliri elde ettikleri görülmektedir. Bu 16 mülkün 4'ü müstakil menzil olup bu menzillerinden elde edilen muaccele bedeli 37.440 akçedir. Menzil başına düşen muaccel bedel ise 9.360 akçedir. Menzil başına düşen miktarın düşük olmasının sebebi 48 numaralı vakfın 1.440 akçe muaccele geliri elde etmesidir. Tablodan 2 adet menzilin yarı hissesinin toplam muaccel bedelinin 5.640 akçe, bir menzilin dörtte birlik hissesinin ise 1.920 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Yarı hisseli olan menzillerin muaccele bedelleri ikiyle, dörtte bir hisseli olan menzilin muaccele bedeli ise dörtle çarpıldığı zaman her bir menzilden kaç akçe muaccel bedel elde edilebildiği ortaya çıkmaktadır. Bu hesaba göre üç menzilden toplam 18.960 akçe muaccel kira bedeli elde edilmiştir. Böylece 8 menzilden elde edilen toplam muaccele bedeli 56.400 akçe olup menzil başına ortalama 8.057 akçe düşmektedir. Yani ortalama bir menzilden elde edilen muaccel bedel 8.057 akçedir. Ancak bu rakama bakarak bir çıkarımda bulunmak çok sağlıklı değildir. Zira hangi mülk olduğu belli olmayan mülklerin de menzil olma ihtimali yüksektir.

Tablodan hangi mülk olduğu belli olmayan 9 adet mülkten toplam 213.720 akçe icâre-i muaccele geliri elde edildiği anlaşılmaktadır. Kayıtlarda bu mülklerin ayrıntısı hakkında her hangi bir bilgi verilmemiş olup “*mahlûl-ü muaccelede şu kadar akçe*” denilmekle yetinilmiştir. Ayrıntısı hakkında her hangi bir bilgi edinemediğimiz bu mülklerin her birine ortalama 23.746 akçe düşmektedir.

Vakıfların hangi yıllarda kaç akçe muaccele geliri elde ettiklerine bakacak olursak durum şu şekildedir:

Tablodan da anlaşıldığı üzere 1184/1770 yılında, 9 adet mülkten toplam 162.840 akçe muaccele geliri elde edilmiştir. Araştırmamızı yaptığımız 5 yıl içerisinde en fazla muaccele geliri elde edilen yıl 1184/1770 yılıdır. 1185/1771 yılında 1 mülkten 5.280 akçe, 1186/1772 yılında 1 mülkten 26.400 akçe, 1187/1773 yılında 2 mülkten 14.040 akçe ve 1188/1774 yılında 3 mülkten 50.163 akçe muaccele geliri elde edilmiştir.

Vakıfların zaman zaman elde ettikleri muaccele gelirlerinin icâre-i müeccele gelirinden çok yüksek miktarlarda olduğunu daha iyi anlayabilmek ve vakıfların yıllık kira gelirleri (müeccele, mukâtaa ve vahide) ile muaccele bedellerini karşılaştırabilmek için aşağıdaki tabloda her bir vakfın 5 yıl boyunca kaç akçe yıllık kira geliri elde ettikleri bilgisine yer verilmiştir.

Tablo 25: 1184-88/1770-74 Yılları Arasında Kira Geliri Elde Eden Vakıflar ve Elde Ettikleri Toplam Kira Miktarları

Vakıf No	1184/1770 Yılı Kira Geliri (Akçe)	1185/1771 Yılı Kira Geliri (Akçe)	1186/1772 Yılı Kira Geliri (Akçe)	1187/1773 Yılı Kira Geliri (Akçe)	1188/1774 Yılı Kira Geliri (Akçe)
2	2.880	2.880	2.880	2.880	2.880
3	2.040	2.040	2.040	2.040	2.040
4	1.440	1.440	1.440	1.440	1.440
6	11.160	11.160	11.160	11.160	11.160
8	10.306	10.306	10.306	10.306	-
9	3.635	3.635	3.635	3.635	3.635
10	-	-	1.380	1.380	3.728
11	5.700	5.700	5.700	5.700	5.700
12	4.320	4.320	4.320	4.320	4.320
15	8.400	1.800	1.800	1.800	-
20	4.440	4.440	4.440	4.440	4.440
21	3.840	3.840	3.840	3.840	3.840
22	8.580	8.580	8.580	8.580	8.580
24	180	180	180	180	180
25	5.919	6.099	6.099	6.099	6.279

28	540	540	540	540	540
29	360	360	360	360	360
30	1.080	1.080	1.080	1.080	1.080
31	1.440	1.440	1.440	1.440	-
32	3.240	3.240	3.240	3.240	3.240
33	1.080	1.080	1.080	1.200	1.320
37	4.560	4.560	4.560	4.560	4.560
39	1.080	1.080	1.080	-	-
40	360	360	360	360	360
41	600	600	600	600	600
42	240	240	240	-	240
46	14.400	14.400	14.400	14.400	14.400
50	16.450	16.450	16.450	16.450	-
51	11.580	11.580	11.580	11.580	-
52	7.200	7.200	7.200	7.920	-
53	2.980	2.980	2.980	-	2.980
54	5.640	5.580	5.580	5.580	5.580
55	3.550	3.550	3.550	3.550	3.550
56	3.300	3.300	3.300	3.300	3.300
57	360	360	360	360	-
59	4.440	-	4.440	4.440	4.440
62	36.000	-	-	-	-
63	360	360	-	360	360
64	360	360	-	-	360
68	3.240	3.240	-	-	-
71	-	-	240	240	240
73	-	-	34.920	34.920	-
74	-	-	5.176	-	-
Toplam	197.280	150.360	192.556	184.280	105.732

Tabloda 1184-88/1770-74 yılları arasında her bir vakfın yıllık elde ettiği müeccele, vahide ve mukataadan elde edilen kira gelirleri yer almaktadır. Tabloda “-“ işareti ile gösterilen yerler vakfın o yıl muhasebesinin tutulmadığını göstermektedir. Bunun sebebi her vakfın muhasebe kaydının yıllık olarak düzenli bir şekilde tutulmamış olmasıdır. Bazı vakıfların her sene düzenli olarak muhasebeleri tutulurken bazılarının

muhasabeleri birkaç senelik olarak tutulmuştur. Mesela 62 numaralı vakfın muhasebesi 1184/1770 yılında 3 yıllık olarak tutulmuştur.

Vakıfların kira gelirleri çoğu zaman değişiklik göstermemiştir. Ancak bazı vakıfların kira gelirlerinde değişiklikler olmuştur. Bunun sebebi bütün vakıfların muhasabelerinin düzenli olarak tutulmaması¹⁸⁴, vakıfların yeni mülkler satın alması¹⁸⁵ veya vakıflara ait mülklerden çeşitli nedenlerden dolayı kira alınmamasıdır.¹⁸⁶

1184/1770 yılında 343 adet mülkten elde edilen toplam kira geliri 237.616 akçe iken aynı yılda 9 adet mülkten elde edilen muaccelle geliri 162.840 akçedir. Ancak bu sonuca bakarak yorum yapmak pek isabetli olmayabilir. Nitekim 1184/1770 yılında muaccelle gelirleri fazla olmuş ertesi yıl ise hiç muaccelle geliri elde edilmemiş olabilir. 5 yıl boyunca vakıfların elde ettikleri toplam muaccelle bedeli olan 258.720 akçenin 5'e bölünmesiyle ortaya çıkan 51.744 akçe, yıllık ortalama muaccelle bedelidir. Kıyaslamayı bu ortalama rakama göre yapmak daha isabetli gözükmemektedir. Öyleyse 1 yılda muaccelleden elde edilen ortalama gelir, 1 yılda icâre-i vahide, müeccele ve mukâtaâ usulleri ile elde edilen kira gelirlerinin beşte birine denk gelmektedir. 5 yıllık kısa bir sürede böyle bir sonuç ortaya çıkmıştır. Ancak 20-30 yıllık bir muhasebe kaydı incelendiğinde çok daha farklı bir sonucun ortaya çıkması yüksek ihtimallidir. Bütün bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere vakıfların en fazla gelir elde ettikleri kaynak muaccelle gelirleridir. Yani vakıf mülklerin mahlûl kalmaları durumunda bir başkasına icâreteyn veya çift kiralı mukâtaâ ile kiraya verilmesinden icâre-i muaccelle geliri elde edilmesidir. Bütün bu veriler vakıf mülklerin %92,5 oranında icâreteyn ile kiraya verilmesinin sebebini de açıklamaktadır.

2.1.4.3. Mukâtaah Vakıf Mülkleri ve Gelirleri

Aşağıdaki tabloda hangi vakıfların, kaç adet mülklerini mukâtaâ usulü ile kiraya verdikleri ve ilgili vakıfların 1 yılda mukâtaadan toplam kaç akçe gelir elde ettikleri bilgileri yer almaktadır.

¹⁸⁴ 59 numaralı vakfın muhasebesi 1185/1771 yılı hariç diğer dört yılda düzenli olarak tutulmuştur.

¹⁸⁵ 10 numaralı vakfın 1184-85/1770-71 yıllarında her hangi bir mülkü bulunmamaktadır. Ancak vakfın diğer 3 yıl kira geliri elde ettiği muhasebe kayıtlarında yer almaktadır.

¹⁸⁶ 15 numaralı vakfın 1184/1770 yılında 8.400 akçe kira geliri varken vakfın diğer seneler 1.800 akçe kir geliri elde ettiği anlaşılmaktadır. Vakfa ait mülkün harap olması veya bu mülkten kira tahsil edilememesi ihtimal dâhilindedir.

Tablo 26: Mukâtaalı Vakıf Mülkleri ve Bu Mülklerden Bir Yılda Elde Edilen Toplam Gelir

Vakıf N.	Kira Geliri (Akçe)	Zemin	Zemin-i Menzil	Zemin-i Dükkân	Zemin-i Duvar
9	2.915	5			
11	1.560	1	2		
25	15		1		
39	360			1	
42	240		1		
50	10				1
53	100		2		
64	360	1			
74	1.050	1	2		
Toplam	6.610	8	8	1	1

Tabloda 9 vakfın, 18 adet mukâtaalı vakıf mülkten bir yılda 6.610 akçe gelir elde edildiği görülmektedir. Toplam kira gelirleri arasında mukâtaanın payı yaklaşık %2,8'e tekabül etmektedir. Mukâtaa gelirlerinin büyük bir kısmı 9 ve 11 numaralı vakıflara aittir. Bu iki vakfın toplam mukâtaa gelirleri 4.475 akçedir. Diğer vakıfların mukâtaa gelirleri ise bir hayli azdır.

Tabloda da görüldüğü üzere mukâtaa ile mülklerin üzerinde bulunduğu zemin kastedilmektedir. Yani mukâtaa-i menzil, dükkân veya duvar derken bu mülklerin kendilerinden değil zeminlerinden vakıf kira almaktadır.

İncelediğimiz tarihte Üsküdar Vakıflarının yıllık mukâtaa gelirleri 15 ile 1.800 akçe arası olup, kayıtlarda mukâtaa geliri olarak belirtilen mülkler ve elde edilen bir yıllık gelirler şöyledir; 9 numaralı vakıf 5 adet mukâtaa-ı zeminden 2.915 akçe 11 numaralı vakıf 2 adet mukâtaa-ı menzilden 1.440 akçe, mukâtaa-ı zeminden de 120 akçe, 25 numaralı vakıf mukâtaa-ı menzilden 15 akçe, 39 numaralı vakıf mukâtaa-ı dükkândan 360 akçe, 42 numaralı vakıf mukâtaa-ı menzilden 240 akçe, 50 numaralı vakıf mukâtaa-i duvardan 10 akçe, 53 numaralı vakıf 2 adet mukâtaa-i menzilden 100 akçe, 64 numaralı vakıf mukâtaa-i taşçı dükkânı arsasından 360 akçe, 74 numaralı vakıf 2 adet mukâtaa-i menzilden 720 akçe, mukâtaa-i mezar arsasından da 330 akçe gelir elde

etmiştir. Görüldüğü üzere mukâtaanın çeşidine göre alınan kira bedeli değişmektedir. Ayrıca mukâtaanın yeri, büyüklüğü gibi faktörlerin de kira bedeli üzerinde etkili olduğu düşünülebilir.

Anlaşıldığı üzere mukâtaalı vakıf gayrimenkullerin de pek çok çeşidi vardır. Bunlardan en çok kullanılanlar ise zemin, menzil, dükkân ve bahçedir. Yani muhasebe kayıtlarında en fazla bu mülklerin zeminlerinin mukâtaa ile kiraya verildiği gözükmektedir. Vakıf arsaların veya arazilerin çoğunlukla üzerine bina yapmak veya ağaç dikmek için şahıslara kiralanması demek olan mukâtaa araştırmamızı yaptığımız tarihler arasında pek sık uygulanmasa da yukarıda belirttiğimiz gibi bazı örnekleri vardır. Mukâtaa da ödenen kirayı ifade etmek için genelde “mukâtaa-i zemin, dükkân, arsa, menzil gibi” ifadelerin kullanıldığı da verdiğimiz örneklerden anlaşılmaktadır. Bütün bu ifadeler ilgili müklerin kendilerinin değil zeminlerinden kira alındığını ifade etmektedir. “Mukâtaa-i zemin” ifadesi ya bir evin ya da bir dükkânın veya ağaç bulunan bahçenin zemininin kiraya verildiğine işaret etmektedir.

2.1.4.4. İcârât ve Mukâtaât

Aşağıdaki tabloda muhasebe kayıtlarında toplu bir şekilde kira geliri elde ettiği bilgisi bulunan vakıflara ve her bir vakfın elde ettikleri yıllık toplam kira miktarlarına yer verilmiştir.

Tablo 27: İcârât ve Mukâtaât Adı Altında Elde Edilen Kira Gelirleri

Vakıf Numarası	Toplam Miktar(Akçe)
6	11.160
8	10.306
54	5.640
55	3.550
62	36.000
Toplam	66.656

İncelediğimiz tarihteki Üsküdar Vakıfları muhasebe kayıtlarının genelde düzenli bir şekilde tutulduğu görülmektedir. Vakıfların yaptıkları kira işlemleri, bu işlemlerden elde

ettikleri gelirler, kimlerle hangi miktarlarda işlem yaptıkları bilgileri ayrıntılı bir şekilde bulunmaktadır. Ancak bazı vakıfların muhasebe kayıtlarında bu kadar ayrıntıya yer verilmemiştir. Sadece yıllık toplam ne kadar kira geliri elde ettiği bilgisi yazılmış, bu kira gelirlerinin hangi mülklerden, hangi miktarlarda olduğu hakkında her hangi bir malumat verilmemiştir. Bu şekilde elde edilen kira tutarı 66.656 akçe olup, toplam kira miktarı içinde %28'lik bir paya sahiptir. Toplu şekilde yıllık kira geliri olup ayrıntısı hakkında her hangi bir malumatımız olmayan vakıfların elde ettikleri kira gelirlerine bakacak olursak; 6 numaralı vakıf 11.160 akçe, 8 numaralı vakıf 10.306 akçe, 54 numaralı vakıf 5.640 akçe, 55 numaralı vakıf 3.550 ve 62 numaralı vakıf 36.000 akçe kira almıştır. Bazı vakıflar kira bilgilerinin, her hangi bir yılda ayrıntılı olarak yazıp diğer yıllarda ayrıntıya girmeden toplu bir şekilde yazmayı tercih etmişlerdir. Mesela 25 numaralı vakfın 1184/1770 yılı muhasebe kaydında hangi mülkünü kime, kaç akçeye kiraya verdiği bilgileri yer almakta sonraki 4 yılın muhasebe kayıtlarında ise ayrıntıya girmeden sadece toplu bir şekilde yıllık kaç akçe kira geliri elde ettiği bilgisi yer almaktadır. Öyleyse bu 5 vakfın kira bilgilerinin ayrıntısının da, araştırmamızı yaptığımız yıllardan önceki yıllardaki muhasebe kayıtlarında yazılmış olma ihtimali hatıra gelmektedir. Vakıf mülklerin çoğunun icâreteyn ile kiraya verildiği sonucundan hareketle toplu şekilde yazılan bu kira gelirlerinin de çoğunun icâreteyn ile kiraya verilmiş olma ihtimali yüksektir. Böylece icâreteyn ile kiraya verilen mülk sayısının ve icâreteyn ile elde edilen toplam kira miktarının artacağı malumdur.

Son olarak, *Kaya*'nın Üsküdar Vakıflarının 1198/1784 yılında mülklerini hangi usullerle kiraya verdikleri ve her bir kiralama usulünden toplam ne kadar kira geliri elde ettikleri ile ilgili tabloyu¹⁸⁷ bizim oluşturduğumuz 21 numaralı tablo ile karşılaştırdığımızda aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

¹⁸⁷ *Kaya, XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları*, s.117.

Tablo 28: Durmuş (1184/1770) ve Kaya (1198/1784) Vakıfların Toplam Kira Gelirleri Karşılaştırılması

Kira Türü	Durmuş (1184/1770)				Kaya (1198/1784)			
	T.M.(Akçe)	O.	M.S.	O.	T.M.(Akçe)	O.	M.S.	O.
İcâre-i Vahide	54.720	23%	8	2,3%	109.380	29,7%	22	4,6%
İcâre-i Müeccele	109.630	46,1%	317	92,4%	144.908	39,3%	450	93,8%
Mukâtaa	6.610	2,7%	18	5,2%	3.180	0,8%	7	1,5%
İcârat ve Mukâtaât	66.656	28%	-	-	101.801	27,6%	-	-
Diğer	-	-	-	-	9.000	2,4%	1	0,2%
Toplam	237.616	100%	343	100%	368.269	100%	480	100%

T.M: Toplam Miktar, O: Oran, M.S: Mülk Sayısı

Tabloda görüldüğü üzere vakıfların mülklerini kiraya verirken en çok tercih ettikleri usul icâreteyndir. 1184/1770 yılında 317 vakıf mülk %92,4 oranıyla, 1198/1784 yılında ise yaklaşık 450 vakıf mülk %93,8 oranıyla icâreteyn ile kiraya verilmiştir. Bu da 18. yüzyılın son çeyreğinde icâreteyn akdinin ne kadar yaygın olarak kullanıldığının göstergesidir. Vakıfların icâreteyn akdini bu kadar yaygın olarak kullanmalarının sebebinin, ilgili mülklerin mahlûl kalmaları durumunda vakıfların müeccel kira bedelinden kat kat yüksek miktarda olan muaccele geliri elde etmeleri olduğunu söylemek mümkündür. Tabloda bizim çalışmamız ile Kaya'nın çalışmasında icâre-i müeccele yani icâreteyn ile kiralanan mülk oranlarının birbirine yakın olduğu gözükmektedir. Ayrıca Kaya'nın tablosunda icâre-i vahide ile elde edilen kira miktarı ile icârat ve mukâtaat altında elde edilen kira gelirlerinin miktarlarında büyük artışların olduğu gözükmektedir. Her iki çalışmada da mukâtaalı vakıf mülklerin sayısının ve mukâtaadan elde edilen kira gelirlerinin en düşük olduğu gözükmektedir.

2.2. Her Bir Vakıf Gayrimenkulden Alınan Yıllık Kira Miktarı

Aşağıda icâre-i vahide, icâreteyn ve mukâtaa ile kiraya verilen vakıf mülklerin her birinden alınan kira miktarları tablosu, her kira çeşidi için ayrı olarak verilmiştir. Tablolar oluşturulurken 1184/1770 yılı esas alınmış ancak 1184/1770 yılı muhasebe kayıtlarında olmayan vakıflar sonraki yılların kayıtlarında mevcutsa 1184/1770 yılına en yakın senedeki kayıt esas alınarak vakıfla ilgili gerekli bilgiler tablolara

kaydedilmiştir. Ayrıca 1184/1770 yılı kayıtlarında olup her hangi bir mülkü olmayan vakıflar sonraki yıllarda mülke sahip olsalar dahi tablolara dâhil edilmemiştir. Her kira çeşidi için ayrı tablo hazırlanmış olup bu tablolarda vakıfların hangi mülklerini kaç akçeye kiraya verdikleri bilgileri yer almaktadır.

2.2.1. İcâre-i Vahideli Vakıf Mülklerden Alınan Yıllık Kira Miktarları

Aşağıdaki tabloda icâre-i vahide ile mülklerini kiraya veren vakıfların, hangi mülklerden yıllık ne kadar kira geliri elde ettikleri bilgileri yer almaktadır.

Tablo 29: İcâre-i Vahideli Vakıf Mülklerden Alınan Yıllık Kira Miktarları

Kira Miktarı (Akçe)	Dükkân	Bahçe	Mahzen	Kayikhane
1.800	1			
3.000	1			
3.600				1
4.800		1		
5.760	1			
6.600	1			
11.880	1			
17.280			1	
Toplam Mülk Sayısı	5	1	1	1
Toplam Kira	29.040	4.800	17.280	3.600

Tabloda da görüldüğü üzere vakıfların gayrimenkullerinden aldıkları kira miktarları, mülkten mülke büyük değişiklik göstermektedir. İcâre-i vahideli vakıf mülkten alınan en düşük yıllık kira geliri 1.800 akçe¹⁸⁸ iken en yüksek kira geliri 17.280 akçedir. Bu değişikliğin sebepleri arasında kiralanan mülkün çeşidi, büyüklüğü, konumu gibi unsurlar sayılabilir. İcâre-i vahideli mülklerden diğer kiralama usullerine göre daha yüksek kira bedeli alınmasının nedeni ise adından da anlaşıldığı üzere tek bir kira bedeli alınmasıdır.

¹⁸⁸ İcâre-i vahide olarak kabul ettiğimiz bu kira gelirin icâre-i vahide değil de icâretenden elde edilmiş olma ihtimali de mevcuttur. Şöyle ki bu dükkân küçük ve yeri iyi olmayan bir yerdeseyse büyük ihtimal icâre-i vahide ile kiraya verilmiştir. Ancak dükkân büyük ve yeri de iyi bir yerdeseyse icâretyn olma ihtimali yüksektir. Fakat muhasebe kaydında böyle bir ayırım yapılmadığı için ve icâre-i vahide ile icâreten arasında bir sınır belirleme zorunluluğu olduğu için biz bu miktarı icâre-i vahidenin alt sınırı olarak kabul ettik.

2.2.2. İcâreteynli Vakıf Mülklerden Alınan Yıllık Müeccele Miktarları

İcâreteynli vakıf mülklerden muaccele olarak elde edilen gelirleri daha önce her bir mülk için tek tek vermiştik. Şimdi de sahip olduğu mülklerini icâreteyn ile kiraya veren vakıflar ve her bir vakfın hangi mülkten, toplam kaç akçe müeccele kira bedeli elde ettiği bilgileri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 30: İcâreteynli Vakıf Mülklerden Alınan Yıllık Müeccele Miktarları

Kira Miktarı (Akçe)	Hane	Menzil	Dükkân	Mahzen
60		1		
72			1	
114	1			
120	2	4	4	
144	1		3	
180	1	14	2	
240	1	12	1	1
252	1	1		
300	1	1		
342	1			
360	18	21	5	
420	1	3	2	
432	1			
472		1		
480	11			
576	1	1		
600			1	
660		1		
720	1	2	1	
840		1		
1.440			2	
Toplam Mülk Sayısı	42	63	22	1
Toplam Kira	15.720	19.300	7.704	240

Tablodan da anlaşıldığı üzere icâre-i müecceleli yani icâreteynli vakıf mülklerden alınan yıllık kira miktarları icâre-i vahideye nazaran düşük miktarlardadır. Bunun sebebi icâreteyn akdinde biri peşin biri de vadeli olmak üzere çift kira alınmasıdır. İcâreteyn akdinde peşin alınan muaccel kira bedelinin yüksek miktarlarda, müeccel bedelin ise çok daha düşük miktarlarda olduğunu ifade etmiştik. Muhasebe kayıtlarında ayrıntılı olarak müeccele gelirleri belirtilen 128 mülk¹⁸⁹ ve her birinden elde edilen gelirler tabloda da görüldüğü üzere şöyledir:

Haneden elde edilen müeccele bedeli 114 ile 720 akçe arasında değişmektedir; 1 haneden 114, 2 haneden 120'şer akçe, 1 haneden 144 akçe, 1 haneden 240 akçe, 1 haneden 252 akçe, 1 haneden 300 akçe, 1 haneden 342 akçe, 18 haneden 360'ar akçe, 1 haneden 420 akçe, 1 haneden 432 akçe, 11 haneden 480'er akçe, 1 haneden 576 akçe, 1 haneden de 720 akçe kira alınmıştır. Buna göre 42 haneden toplam 15.720 akçe müeccel kira geliri elde edilmiştir ki bir haneden elde edilen ortalama müeccel gelirin 374 akçe olduğu söylenebilir.

Menzilden elde edilen müeccele bedeli de 60 ile 840 akçe arasındadır: 1 menzilden 60 akçe, 4 menzilden 120'şer akçe, 14 menzilden 180'er akçe, 12 menzilden 240'ar akçe, 1 menzilden 252 akçe, 1 menzilden 300 akçe, 21 menzilden 360'ar akçe, 3 menzilden 420'şer akçe, 1 menzilden 472 akçe, 1 menzilden 576 akçe, 1 menzilden 660 akçe, 2 menzilden de 720 akçe, 1 menzilden 840 akçe. Toplam 63 menzilden elde edilen müeccel bedel 19.300 akçe, menzil başına düşen ortalama müeccel kira bedeli ise 306 akçedir.

Dükkandan elde edilen müeccele bedeli ise 72 ile 1.440 akçe arasında değişmektedir. Şöyle ki; 1 dükkandan 72 akçe, 4 dükkandan 120'şer akçe, 3 dükkandan 144'er akçe, 2 dükkandan 180'er akçe, 1 dükkandan 240 akçe, 5 dükkandan, 360'ar akçe, 2 dükkandan 420'şer akçe, 1 dükkandan 600 akçe, 1 dükkandan da 720 akçe, 2 dükkandan 1.440 akçe müeccel kira bedeli elde edilmiştir. 22 dükkandan elde edilen toplam kira geliri 7.704 akçe, dükkandan başına düşen ortalama müeccel kira bedeli ise 350 akçedir.

¹⁸⁹ Tablodaki icâreteynli mülk sayısının daha önce verilen rakama göre düşük olmasının sebebi, icâreteyn ile kiraya verilen ancak kira geliri toplu şekilde yazılan mülklerin tabloya dâhil edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Yani yıllık kira miktarı şu kadar şeklinde muhasebe kayıtlarında yer almayan kira gelirleri tabloya eklenmemiştir. Mesela, 12 ve 50 numaralı vakıflara ait olan 54 bab odadan, 46 numaralı vakfa ait olan 39 menzilden, 51 numaralı vakfa ait olan 15 hane ve 17 menzilden yıllık kaç akçe kira geliri alındığı muhasebe kaydında belirtilmediği için bu mülkler tabloya dâhil edilmemiştir.

2.2.3. Mukâtaâh Vakıf Mülklerden Alınan Yıllık Kira Miktarları

Mukâtaa usulü ile kiraya verilen vakıf mülkler ve bu usulle kiraya verilen mülklerden her bir vakfın yıllık elde ettiği kira gelirlerini göstermek için oluşturduğumuz tablo şöyledir:

Tablo 31: Mukâtaâh Vakıf Mülkler ve Yıllık Kira Miktarları

Kira Miktarı (Akçe)	Zemin	Menzil	Dükkân	Duvar
10				1
15	1	1		
50		2		
100	1			
120	1			
240		1		
280	1			
330	1			
360			4	
720	1	2		
1.800	1			
Toplam Mülk Sayısı	7	6	4	1
Toplam Kira	3.365	1.795	1.440	10

Tabloda “zemin” başlığı altında yer alan mukâtaâ gelirlerinin de ya menzil ya da dükkân zemini olduğu tahmin edilebilir. Görüldüğü üzere en fazla gelir zeminden elde edilmiştir. Mukâtaa-i zeminde, adından da anlaşılacağı üzere zemin vakfa ait, zemin üzerinde bulunan her şey de mutasarrıfa aittir. Tabloda yer alan 6 menzil, 4 dükkân, 1 duvarın mülkiyeti mutasarrıfa, bu mülklerin üzerine inşa edildiği arsa ise vakfa aittir. Kiracılar vakfın arsasını kullandıkları için vakfa cüz’i miktarlarda kira ödemektedirler. Nitekim 9 numaralı vakfın bir mukâtaa-i zeminden aldığı yıllık 1.800 akçe dışında geri kalan 17 mukâtaalı vakıf mülk, 10 akçe ile 720 akçe arasında bir bedel ile kiraya verilmiştir.

2.3. Vakıf Mülklerde Kiracı Olan Kişiler

Mütevellilerin para vakıflarının nakit sermayelerini borç verirken, vâkıfın talebi doğrultusunda borç işlemi yapılacak kişilerin emin, dürüst, toplum içinde hüsn-i muamelesiyle bilinen, borcuna sadık, borcunu ödemeye güç yetirebilecek mali imkâna sahip, ticâret veya zanaat ehli olması gibi bir takım vasıflarla muttasıf olan kişilerden tercih ettiklerini daha önce ifade etmiştik. Vakıf hukuku gereği, vakıf mülkler kiralanırken de kiracının yukarıda zikredilen vasıflarla muttasıf olmaları gerektiği aşikârdır. Nitekim bazı vakfiyelerde kiracıların salih, mütedeyyin, cemaat tarafından tanınan kişilerden olması şart koşulmuştur.¹⁹⁰ Aksi takdirde vakıf mülklerin zarar görecekları, zamanla yok olma tehlikesine maruz kalacakları tahmin edilebilir. Bu sebeple vâkıflar, vakıf mülke zarar vermeyeceğinden emin olunan kişilere, bu mülklerin kiraya verilmesini şart koşmuşlardır. Kayıtlarda tahsil edilemeyen kira gelirinin yok denecek kadar az olması mütevellilerin bu şartlara uygun olarak vakıf mülkleri kiraladıklarının bir göstergesidir.

Vakfiyelerde belirtilen bir diğer husus da vakıf mülkün hangi usul ile kiraya verileceğidir. Vâkıf, her hangi bir mülkünü vakfedeceği zaman bu mülkün icâre-i vahide¹⁹¹ ile mi yoksa icâre-i müeccele¹⁹² ile mi kiraya verileceğini vakfiyesinde belirtmektedir. Aynı şekilde vakıf mülkten alınan kira bedelinin en az ecr-i misil kadar olacağı da vâkıf tarafından açıklanmaktadır.¹⁹³ Bazı vakfiyelerde ise vakıf mülklerden elde edilen gelirlerin; vakfın tevliyet, cibayet, nezaret, kitabet, gibi yönetim işlerini icra edenlere, imamlık, müezzinlik, muallimlik, halifelik gibi dini hizmetleri yerine getiren kişilere¹⁹⁴, Kur'an tilavet edip sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmesi şartıyla mahalle camisinin imamına¹⁹⁵, gerekli olduğu vakit vakıf mülkün meremmatına¹⁹⁶ tahsis edildiği görülmektedir. Bazı vakıfların gayrimenkullerini kiraya verirken, kira alacağını

¹⁹⁰ İstanbul Mahkemesi 12, vr. 49b-4, "...ba'de'l-inkırâz ulemâdan bir recül-i sâlih sâkin olup ...", Rumeli Mahkemesi 21, vr. 66b-3, "...Menzil-i mezbûru bir sâlih ve mütedeyyin kimesneye cemâ'at ma'rifetiyle kirâyaya vereler..."

¹⁹¹ Üsküdar Mahkemesi 1, vr. 41a-2, "...Mehmed Paşa'nın vakıf hamamını sene ihdâ işrîn ve tis'a mi'e Rebi'ulevvelî'nin dokuzuncu gününden on sekiz aya oligelmiş üzere işbu Mustafa b. Abdullah'a iki bin sekiz yüz akçeye icâreye verdim..."

¹⁹² Rumeli Mahkemesi 56, vr. 5a-2 "...cümle hudûdu ve kâffe-i hukûku ile hasbeten lillâh ve taleben li-rızaihî vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-i sarîh-i mer'î ile vakf edip şart eyledikde, zikr olunan dükkânlar mütevellî-i vakf yediyle ecr-i misilleri olan yevmî yirmi bir akçe icâre-i müeccele ile icâr olunup..."

¹⁹³ Eyüp Mahkemesi 19, vr. 100a-1, "...evkâf-ı şerîfesine her kim mütevellî olursa menzil-i mezbûru ecr-i misli ile icâr..."

¹⁹⁴ Rumeli Mahkemesi 21, vr. 6a-2, 27b-1.

¹⁹⁵ Bab Mahkemesi 46, vr.55b-1.

¹⁹⁶ Galata Mahkemesi 15, vr. 23b-1.

garantiye almak için kiracıdan kefil istedikleri ve kefillerin zarar-ı mala kefil oldukları da şer'iyeye sicillerindeki mahkeme hüccetlerinde yer almaktadır.¹⁹⁷

2.3.1. Cinsiyet Açısından Kiracılar

Vakıflar gayrimenkullerini kiraya verirken cinsiyet ayrımı yapmamışlardır. Nitekim incelediğimiz muhasebe kayıtlarında vakıf mülklere kiracı olan pek çok bayan bulunmaktadır. Dolayısıyla bayanların da ihtiyaç duydukları vakit vakıf mülklere kiracı olabilmelerinin önünde her hangi bir engel bulunmamaktadır.

Tablo 32: Cinsiyet Açısından Kiracılar

Cinsiyet	Kiracı Sayısı	Yüzde	Toplam Kira (Akçe)	Kişi Başı Ortalama Miktar (Akçe)
Erkek	83	23,7%	38.850	468
Kadın	43	12,2%	14.154	329
Erkek+Bayan	18	5,1%	8.472	471
Cinsiyeti Tespit Edilemeyen	206	58,8%	117.120	569
Toplam	350	100%	178.596	510

Tablo oluşturulurken 1184/1770 yılı kayıtlarında yer alan kiracılarla ilgili bilgiler esas alınmakla birlikte muhasebe kaydı 1184/1770 yılında tutulmayıp sonraki senelerde tutulan vakıfların kiracılarıyla ilgili bilgiler de tabloya yerleştirilmiştir. Tablo incelenirken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da vakıf mülkte 5 yıl boyunca kiracı olan kişinin tek bir kişi olarak hesaba katılmış olmasıdır. Yani kiracıların cinsiyet bilgileri hesaplanırken bu şekilde beş yıl aynı mülke kiracı olanlar sadece bir kişi sayılmıştır.

Ayrıca 1184/1770 yılından 1188/1774 yılına kadar vakıfların sahip oldukları bütün gayrimenkullere ve eğer bildirilmişse bu gayrimenkulü kiralayan kişilerin cinsiyet bilgilerine de yer verilmiştir. Mesela 10 numaralı vakfın 1184 ve 85/1770 ve 71 yıllarında her hangi bir gayrimenkulü bulunmamakta ancak vakfa 1186/1772 yılında iki adet menzil, 88 yılında da iki adet menzil alınmasıyla vakfın 1188/1774 yılında 4 menzili bulunmaktadır. İşte bu örnekteki gibi vakfın sonradan sahip olduğu mülkleri kiralayan kişilerle ilgili bilgiler de tabloda yer almaktadır.

¹⁹⁷ Üsküdar Mahkemesi 1, vr. 41a-2.

Tabloda kira gelirine sahip olup ancak bu kira gelirinin kaç adet mülkten elde edildiği bildirilmeyen, toplu bir şekilde kira geliri yazan gelirlere yer verilmemiştir. Mesela 62 numaralı vakfın muhasebe kaydında yıllık 36.000 akçe icâre-i müeccele geliri olduğu yazmaktadır. Ancak bu kira gelirinin kaç adet mülkten elde edildiği, kimlere kiraya verildiği bilgileri yer almadığı için tabloya dâhil edilmemiştir.

Tabloda cinsiyeti tespit edilemeyen başlığı altında, kayıtlarda vakfın mülk sayısını bildirilen ancak bu mülkleri kiralayan kişiler hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen kişiler yer almaktadır. Mesela 50 numaralı vakfın 42 adet odası vardır. Vakfın kaydında bu odalardan elde edilen kira gelirinin toplam miktarı verilmekte ancak bu odaları kiralayan kişiler hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bu sebeple cinsiyeti tespit edilemeyen kişilerin sayısı çok yüksek çıkmaktadır. Aşağıda erkek, bayan ve erkek ve bayan birlikte kiracı olanlar açıklanırken cinsiyeti belli olmayanlar hesaba katılmadan değerlendirme yapılmıştır. Yani değerlendirme 100 üzerinden değil cinsiyeti belli olmayan %58'lik kısım görmezden gelinerek %42 üzerinden yapılmıştır. Aksi takdirde sağlıklı bilgiler elde etmek mümkün gözükmemektedir.

Vakıflardan borç alan kişilerin çoğunlukla erkekler olduğunu bir önceki bölümde ifade etmiştik. Erkeklerin sosyal statüleri ve yükümlülükleri gereği ticârî hayatta daha aktif olmaları kaçınılmazdır. Ailenin reisi olarak erkeğin en önemli sorumluluklarından biri de ailesinin barınak ihtiyacını gidermektir. Barınak ihtiyacını temin etmenin bir yolu da ev kiralamaktır. Bu sebepten dolayı erkek kiracı sayısının bayan kiracı sayısından yüksek olması doğal bir durumdur.

Tabloda da görüldüğü üzere vakıf mülklere kiracı olan erkeklerin sayısı, kadınların yaklaşık iki katıdır. Toplam 83 erkek, incelediğimiz 5 yıl içinde vakıfların sahip oldukları gayrimenkulde kiracı olmuşlardır. Erkek kiracıların toplam kişi sayısına oranı ise %23,7'dir. Erkeklerin vakıflara ödedikleri toplam kira miktarı 38.850 akçe olup toplam kira miktarını kişi sayısına böldüğümüzde erkek kiracıların kişi başı ortalama 468 akçe yıllık kira bedeli ödedikleri anlaşılmaktadır. Bayanların kişi başı ödedikleri ortalama kira bedeli ise 329 akçedir. Buradan erkeklerin kirası daha yüksek olan mülklere kiracı oldukları sonucu çıkartılabilir. Zira 15 numaralı vakfın sahip olduğu ve yıllık 6.600 akçe kirası olan bakkal dükkânının kiracısı, 52 numaralı vakfın yıllık 3.600 akçe kirası olan kayıkhanesinin kiracısı erkektir. Bayanların genelde düşük kirası olan

icâreteyn akdi ile kiracı oldukları, nispeten yüksek kirası olan icâre-i vahide ile kiracı olmadıkları görülmektedir.

Tabloda da görüldüğü üzere 5 yıl boyunca vakıf mülklere kiracı olan bayan sayısı 43'tür. Bayanların azımsanamayacak kadar yüksek sayıda olması dikkat çekici bir durumdur. Bu 43 bayanın bir yıllık ödedikleri toplam kira miktarı 14.154 akçe iken bayan kiracıların her birine düşen ortalama yıllık kira miktarı 329 akçedir. Bayan kiracıların toplam kişi sayısına oranı ise %12,2'dir. Bu rakamlara baktığımız zaman kadınların erkeklere nispeten daha düşük sayıda oldukları ve daha az miktarlarda kira ödedikleri anlaşılmaktadır. Örnek verecek olursak 50 numaralı vakfın, yıllık 10 akçe kirası olan mukâtaalı mülkünün kiracısı, 53 numaralı vakfın yıllık 50 akçe kirası olan mukâtaalı mülkünün kiracısı bayandır. Yine 20 numaralı vakfın sahip olduğu yıllık 114 akçe kirası olan hanenin kiracısı da bayandır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak biz bu kadarla yetiniyoruz. Görüldüğü gibi bayanlar genelde daha düşük miktarlarla kiracı olmuşlar, kira usulü olarak da düşük müeccele kirası olan icâreteyn veya mukâtaa usulünü tercih etmişlerdir.

Tabloda yer alan bir diğer bilgi, erkek ve bayanların ortaklaşa aynı mülke kiracı olduklarıdır. Bu şekilde müştereken kiracı olan kişilerin sayısı 18 olup ödedikleri toplam yıllık kira bedeli 8.472 akçedir. Müşterek kiracıların toplam kiracılar arasındaki payı %5,1 oranıyla en düşük paya sahip olmasına rağmen her bir müşterek kiracı grubunun başına düşen kira bedeli yıllık 471 akçedir. Müştereken her hangi bir mülke kiracı olan kişilerin ödedikleri yıllık kira bedeli erkek ve kadınların ödedikleri kişi başı kira bedelinden daha fazladır. Buna binaen erkek ve bayanların müştereken kiraladıkları mülklerin daha yüksek kira bedeline sahip oldukları tahmin edilebilir. Hiçbir bayanın yalnız başına 1.000 akçe üzeri kirası olan bir mülkte kiracı olmamasına karşılık erkek ve bayanların müşterek olduğu durumlarda yıllık kirası 1.000 akçeden yüksek olan mülklere kiracı oldukları muhasebe kayıtlarında yer almaktadır. Mesela, 37 numaralı vakfın yıllık 1.200 akçe geliri olan hallaç ve kapamacı dükkânının müşterek kiracıları Seyyid Ömer, Abdullah ve Ümmihan hatundur. Yine aynı vakfa ait olan yıllık 1.440 akçe geliri olan değirmen ve kayıkhanenin müşterek kiracıları Feyzullah Efendi ve zevcesi Hafize Hatun'dur. Daha düşük kira bedeliyle kiralınmış mülklerde de erkek ve bayanların müşterek kiracı oldukları vakidir. 2 numaralı vakfın yıllık kiralrı 480'er akçe olan iki hanesinin kiracıları da müştereken erkek ve bayandır.

Araştırmamızı yaptığımız 1184-88/1770-74 yılları arasında Üsküdar Vakıfları muhasebe kayıtlarında, vakıf mülklerde müştereken kiracı olan 18 kişiden 9'unun karı koca ve 1'inin de ana oğul olduğu açıkça ifade edilmiştir. Örnek verecek olursak 53 numaralı vakfın muhasebe kaydında bir menzile müştereken kiracı olan kişilerin ana oğul olduğu "Mehmet ve validesi Fatıma", karı koca olduğu "Musa ve zevcesi Hatice" şeklinde açıkça bildirilmiştir. Geri kalan 8 mülkün erkek ve bayanlar tarafından müştereken kiralandığı kayıtlarda belirtilmekte ancak bu kişiler arasında her hangi bir akrabalık bağı olup olmadığı hakkında bir bilgi verilmemektedir. 37 numaralı vakfa ait olan 5 dükkân haricinde geriye kalan 3 mülkün ev olduğu göz önünde bulundurulursa bu müşterek kiracıların kesin olarak ana oğul veya karı koca olduğu söylenemese de en azında akraba oldukları ihtimali hatıra gelmektedir. Ancak 37 numaralı vakfın mülkleri dükkân olduğu ve her hangi bir akrabalık bağı olmayan kadın ve erkeklerin de bir dükkâna ortak olma ihtimali düşünülürse bu kişilerin akraba oldukları şeklinde kesin bir yorum yapmak mümkün değildir.

Kira geliri elde eden ve bu kira gelirlerinin hangi mülklerden elde edildiği kayıtlarda bildirilen 38 vakıf vardır. 38 vakfın 22'sinin muhasebe kayıtlarında, kira geliri elde ettikleri mülklerin ve bu mülklerde kiracı olan kişilerin bilgileri yer almaktadır. Geri kalan 16 vakfın muhasebe kaydında ise vakıfların kaç adet mülke sahip oldukları belirtilmekte ancak bu mülklerde kiracı olan kişiler hakkında her hangi bir bilgi verilmemektedir. Bu sebeple kiracısı hakkında her hangi bir bilgi bulunmayan kişiler "cinsiyeti tespit edilemeyen" başlığı altında gösterilmiştir.

Tabloda cinsiyeti tespit edilemeyen 206 kişi vardır. Bir başka ifadeyle, bu başlık altında kiracısı hakkında her hangi bir bilgi bulunmayan 206 vakıf mülk yer almaktadır. Bu mülklerden yıllık elde edilen toplam kira bedeli 117.120 akçe olup mülk veya kişi başına yıllık ortalama 569 akçe düşmektedir. Tabloda en büyük payı %58,8'lik bir oranla cinsiyeti tespit edilemeyenlerin aldığı görülmektedir. 16 vakfın muhasebe kaydında kiracıların bilgilerinin niçin bulunmadığı sorusuna kesin bir cevap vermek mümkün değildir. Ancak bu vakıflara ait olan önceki yılların muhasebe kayıtlarında, bu mülklerde kiracı olan kişilerin bilgilerinin verilmiş olması ve bu kişilerin halen bu mülklerde kiracı olmaları hasebiyle bir daha ayrıntılı bir şekilde yazılmasına ihtiyaç duyulmamış olabileceği düşünülebilir. Nitekim daha önce de belirttiğimiz gibi 25 numaralı vakfa ait olan 15 mülkün kiracıları hakkında 84 yılı muhasebe kaydında

ayrıntılı bir şekilde bilgi verilmiştir. Ancak sonraki dört yılın muhasebe kayıtlarında vakfın bu 15 mülkten elde ettiği kira geliri toplu bir şekilde “icârat ve mukâtaat” başlığı altında verilmiş, 1184/1770 yılındaki vakıf mülklerin kiracıları hakkında bir bilgi verilmemiştir. Sonuç olarak 25 numaralı vakıfta olduğu gibi diğer vakıflarda da daha önceki yıllarda kiracılar hakkında bir bilgi verildiği için sonraki yıllarda ihtiyaç duyulmamış olma ihtimali yüksektir.

2.3.2. Vakıf Mülklerde Kiracı Olan Kişilerin Mensup Oldukları Dinler

Bazı muhasebe kayıtlarında hangi vakıf mülklerin, kimler tarafından kiralandıkları ve kiracıların ödeyecekleri kira miktarı ayrıntılı bir şekilde yazılmışken bazı kayıtlarda ise toplam kaç mülkten, kaç akçe gelir elde edildiği bilgisi yazılmıştır. Vakıf mülkleri kiralayan kişilerin isimleri muhasebe kayıtlarında yer alıyorsa o kişilerin hangi dine mensup olduklarını anlamaktayız. Nitekim muhasebe kayıtlarında gayrimüslim olan kişiler Yehud, Ermeni, Nasrani veya zimmi gibi ifadelerle belirtilmektedir. Ancak genellikle gayrimüslimler “zimmi” şeklinde ifade edilmektedir. Bu sebeple tabloda sadece gayrimüslim kelimesine yer verilmiştir. Aşağıdaki tabloda vakıf mülkleri kiralayan kişilerin mensup oldukları dinler hakkında bilgiler yer almaktadır.

Tablo 33: Kiracıların Mensup Oldukları Dinler

Kiracıların Dinleri	İşlem Sayısı	Aldıkları Kuruşlar	Kişi Başına Düşen Ortalama Kuruş	Yüzde
Müslim	142	54.756	386	40,5%
Gayrimüslim	2	6.720	3.360	0,5%
Belli Olmayan	206	117.120	569	58,8%
Toplam	350	178.596	510	100%

Tablo oluşturulurken “Cinsiyet Açısından Kiracılar” tablosu için yapılan açıklamalar esas alınmıştır.

Üsküdar para vakıfları sahip oldukları gayrimenkulleri kiraya verirken kiracıların Müslüman olmalarını tercih etmişlerdir. Bazı vakfiyelerde de vakıf mülklerde kiracı olacak kişilerin mütedeyyin olması şart koşulmuştur.¹⁹⁸ Nitekim incelediğimiz

¹⁹⁸ Rumeli Mahkemesi 21, vr. 66b-3, Perviz b. Abdullah’ın vakfiyesinde vakıf mülkte kiracı olacak kişiyi şöyle tarif etmektedir: “...anlar menzil-i mezbûru bir sâlih ve mütedeyyin kimesneye cemâ‘at ma‘rifetiyle kirâya vereler...”

kayıtlarda sadece iki gayrimüslimin vakıf mülklerde mutasarrıf oldukları görülmektedir.¹⁹⁹ Tabloda görüldüğü üzere vakıf mülklerde tasarrufta bulunan %59'luk oranla 206 kişinin dini hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Geri kalan %41'lik oranın %40,5'inin Müslüman %0,5'inin gayrimüslim olduğu göz önünde bulundurulursa dini belli olmayan kişilerin çoğunun da Müslüman olduğu tahmin edilebilir. Bunun sebebinin vakfiyelerde vakıf mülklerin mütedeyyin yani Müslüman kişilere kiraya verilmesinin şart koşulmuş olmasıdır. Öyleyse buradan şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür; mütevelliler vâkıf tarafından vakfedilen mülkleri Müslümanlara kiraya vermişlerdir. Ancak vakıfların, sahibi gayrimüslim olan özel mülkleri icâreteyn ile vakıflaştırdıkları durumda tabii olarak bu mülklerin kiracıları gayrimüslim olmuştur. Şöyle ki finansmana ihtiyacı olan bir gayrimüslim vakfa sahip olduğu mülkün rakabesini satın aynı mülkü icâreteyn ile kiralar. Vakıf satım bedelinden kiracının ödemesi gereken muaccel bedeli düşer ve satım ile muaccel bedel arasındaki miktarı kiracıya öder. Kiracı da vakıf mülkte kaydı hayat tasarruf hakkına, öldükten sonra da erkek ve kız çocuklarına intikal hakkına sahip olur. Bu şekilde gayrimüslimin mülkünü vakfa satın icâreteyn ile kiralaması durumunda vakıf mülklerde gayrimüslimlerin de tasarrufta bulunmuş olmaları mümkündür. 53 numaralı vakfın yıllık 120 akçe kirası olan menziline Sarraf Yenkusur'un da bu şekilde tasarrufta bulunduğu düşünülebilir.

Sonuç olarak vakıf mülklerin gayrimüslimlere kiralanmamasının başlıca iki sebebinin olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi yukarıda ifade ettiğimiz üzere vâkıfların vakfiyelerde bu mülkleri mütedeyyin kimselere yani Müslümanlara kiralanmasını şart koşmuş olması diğeri de gayrimüslimlerin bir takım hilelerle vakıf mülklerin mahlûl olmalarına engel olmaya ve vakfi aldatmaya çalışmalarıdır. Zira İstanbul'daki kadılıklara yazılan bir fermanda Yahudilerin vakıfları aldatmaya yönelik bir takım hileler yaptıkları ve vakıf mülklerin mahlûl olmalarına engel oldukları belirtilip bir daha vakıf mülklerin Yahudilere icâreteyn ile verilmemesi ve halen tasarrufta buldukları vakıf mülkleri birbirlerine ferâğlarına müsaade edilmemesi emredilmiştir.²⁰⁰ İncelediğimiz 5 yıllık muhasebe kayıtlarında sadece iki gayrimüslime vakıf mülkün

¹⁹⁹ 15 numaralı vakfın sadece 1184/1770 yılı kaydında gözüken yıllık kirası 6.600 akçe olan bakkal dükkanının kiracısı Horosto Zimmi'dir. Diğer yıllarda bu dükkan hakkında her hangi bir bilgi yoktur ve kira geliri vakfın bütçesine dahil olmamıştır. 53 numaralı vakfın ise yıllık 120 akçe kira getirisi olan menzilin kiracısı Sarraf Yenkusur'dur.

²⁰⁰ Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi 310, 149a.

kiraya verilmesi de vakıf mülklerin gayrimüslimlere kiraya verilmediğinin göstergesidir.

2.3.3. Vakıf Mülklerde Tasarrufta Bulunan Kişilerdeki Değişiklikler

Muhasebe kayıtlarında, vakıf mülkün kiracısı olarak bir yıl karı koca müştereken zikredilirken diğer yıllarda sadece kadının veya erkeğin adının zikredildiği görülmüştür. Bu sebeple 5 yıl içerisinde her hangi bir yılda karı koca birlikte zikredilmişse o vakfın kiracısı olarak karı koca kabul edilmiştir. Diğer yıllarda sadece kadının veya kocanın adı zikredilse bile kiracı olarak yine karı koca birlikte kabul edilmiştir.

Sahip oldukları mülk sayısında, bu mülklerde mutasarrıf olan kişilerde veya mutasarrıfların ödedikleri kira miktarlarında her hangi bir değişiklik olmayan toplam 14 vakıf vardır.²⁰¹ 14 vakfın sahip olduğu bazı mülklerde mutasarrıf olan kişiler hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu mülklerden alınan kira miktarlarında değişiklik olmadığı için bu tür vakıf mülklere bu kısımda yer verilmiştir. Ayrıca muhasebe kaydı sadece bir yılda tutulan vakıflar da kiracılarında değişiklik olup olmadığı bilinemediği için burada yer almıştır. Bu vakıflardan önem arz ettiğini düşündüğümüz bazıları hakkındaki bilgiler şöyledir:

9 numaralı vakfın 5 dükkân 5 de mukâtâa-i zemini yani mukâtaâ geliri elde ettiği arsası vardır. Beş yıl boyunca vakfın kiracıları da kiracılarından aldığı kira bedelleri de aynı kalmıştır. Ancak vakfın 2 adet mukâtaa-i zemininin kiracılarının kim olduğu bilinmemektedir.

40 numaralı vakfın 5 yıl boyunca yıllık 360 akçe kira getirisi olan mülkünde, vakfın mütevellisi olan Seyyid Hac Mehmet Ağa ikamet etmiştir. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere vakıfların mütevellileri de kira bedeli karşılığında vakfa ait olan mülklerde kiracı olabilmektedirler. Vakfiyede, hayır sahibi tarafından bu evde mütevellinin ikamet etmesinin şart koşulmuş olma ihtimali yüksektir. Nitekim pek çok vakfiyede, vakıf kurucu tarafından vakfedilen evlerin bazılarının vakıflarda tevliyet, imamet ve müezzinlik yapan görevlilere şart koşulduğu bilgileri yer almaktadır.²⁰²

42 numaralı vakfın 1 adet menzil mukâtaası bulunup tasarruf hakkı vâkıf tarafından mektebin hocasına şart kılınmıştır. 1187/1773 yılında vakfın muhasebesi tutulmadığı

²⁰¹ 3, 9, 24, 37, 39, 40, 41, 42, 50, 53, 63, 64, 71 ve 74 numaralı vakıflar.

²⁰² Galata mahkemesi 37, vr. 4b-1.

için her hangi bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak 1187/1773 yılı muhasebe kaydı hariç diğer yılların kayıtlarında bu mukâtaa-i menzilden elde edilen kira bedeli olan 240 akçe hem gelir hem de gider kalemleri arasına yazıldığı tespit edilmiştir. Burada iki ihtimal söz konusudur; ya vakıf mülkte bizzat mektep hocası kendisi tasarrufta bulunmuş ya da bu mülk bir başkasına kiraya verilmiş ve o kişiden alınan kira bedeli mektep hocasına ödenmiştir. Her iki ihtimalde de bu mukâtaa-i menzilden alınan kira bedeli olan 240 akçenin vakfın gelir ve giderleri arasına dâhil edilmesinin sebebi bu mülkün vakfa ait olduğunu göstermek veya işi resmiyete dökmek için olduğu düşünülebilir.

8 vakfın ise sahip oldukları mülk sayısında, bu mülklerde mutasarrıf olan kişilerde veya istisnai de olsa mutasarrıfların ödedikleri kira miktarlarında değişiklik olduğu tespit edilmiştir.²⁰³ Bu grupta yer alan bazı vakıflarla ilgili bilgiler şöyledir:

2 numaralı vakfa ait olan 7 haneden 6'sının kiracıları beş yıl boyunca aynı kalmış, 1 hanenin ise 5 yılda 3 farklı kiracısı olmuştur. Ancak kiracılarda bazı değişiklikler olmasına rağmen vakfın her haneden aldığı kira ücreti 5 yıl boyunca değişikliğe uğramamıştır. İcâreteyn ile kiralanan vakıf mülklerde mutasarrıf olan bazı kişilerde değişiklik olmasına rağmen bu vakfın muaccele geliri elde etmediği gözükmektedir. Bu da mütevellinin izni ile icâreteynli vakıf mülkte tasarruf hakkına sahip olan kişilerin haklarından ferâğ ettikleri şeklinde yorumlanabilir.

10 numaralı vakfın muhasebe kaydı 5 yıl boyunca tutulmuştur. Ancak 1184/1770 ve 1185/1771 yılında vakfın hiçbir mülkü yoktur. Vakfın mütevellisi, vakfa 1186/1772 yılında iki adet, 1188/1774 yılında da iki adet menzil satın almıştır. Böylece vakfın 1188/1774 yılında 4 adet menzili olmuştur. 1186/1772 yılında satın alınan menziller 3 yıl boyunca aynı kişilere aynı fiyata icâreteyn ile kiralananmışlardır. 1188/1774 yılında satın alınan menzillerden biri icâreteyn ile diğeri ise icâre-i vahide ile kiraya verilmiştir. Bu 2 menzil araştırmamızın son yılı olan 1188/1774 yılında satın alındığı için doğal olarak kiracılarında ve kira miktarlarında bir değişiklik olup olmadığı bilinmemektedir.

11 numaralı vakfın 17 adet gayrimenkulü bulunup bunlardan 14'ü menzil, 3'ü ise mukâtaadır. Vakfın kiracılarından Hatice Hatun hariç diğer 16 kiracı ve ödedikleri kira bedeli 5 yıl boyunca aynı kalmıştır. Hatice Hatun beş yıl boyunca aynı evde kiracı

²⁰³ 2, 10, 11, 15, 20, 21, 25 ve 52 numaralı vakıflar.

olmakla beraber yıllık ödediği kira bedeli 1184/1770 yılından sonra 660 akçeden 360 akçeye düşmüştür.

15 numaralı vakfin muhasebe kaydı 4 yıl tutulmuş, 1188/1774 yılında tutulmamıştır. Vakfin 1184/1770 yılında biri bakkal biri de kasap olmak üzere 2 dükkânı varken diğer yıllarda sadece kasap dükkânından elde edilen gelir kayıtlarda gözükmekte, bakkal dükkânından elde edilen 6.600 akçe kira bedeli gözükmemektedir. Vakfin muhasebe kayıtlarında kasap dükkânına ne olduğu, niçin kira geliri alınmadığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Kasap dükkânından 4 yıl boyunca aynı miktarda kira alınmasının yanında bu kasap dükkânında kimin kiracı olduğuna dair bir bilgi muhasebe kayıtlarında yer almamaktadır.

20 numaralı vakfa ait olan 14 haneden 11'i, 5 yıl boyunca aynı kişiler tarafından kiralanmıştır. Ancak 3 hanenin kiracılarında değişiklik olmuş, 1 hane de bu 5 yıllık müddet içerisinde 3 farklı kişi diğer 2 hanede ise 2 farklı kişi kiracı olmuştur. Bununla beraber vakıf hanelerin kira miktarları 5 yıl boyunca artış göstermemiştir. Yine aynı vakıfta icâreteyn ile kiraya verilmiş 1 hanede 5 yıl boyunca 3 farklı kişinin, 2 hanede ise 2 farklı kişinin tasarruflarında bulunmasına rağmen sadece 1187/1773 yılında 1 haneden muaccelle geliri elde edilmesi, diğer hanelerin mutasarrıflarının bu haklarından ferâğ ettiklerinin göstergesi olabilir.

Bazı vakıfların muhasebe kayıtlarında vakfa ait olan gayrimenkullerin sayısı ve bunlardan elde edilen kira miktarları tek tek veya toplu bir şekilde verilmekte ancak bu gayrimenkulleri kiralayan kişiler hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bir başka şekilde ifade edecek olursak; Bazı vakıfların muhasebe kayıtlarında ya "icârat ve mukâtaât" başlığı altında şu kadar haneden, şu kadar akçe şeklinde vakfin yıllık kaç akçe kira geliri elde ettiği ya da şu dükkândan şu kadar, bu haneden şu kadar akçe yıllık kira geliri elde ettiği şeklinde kira gelirleri yazılmaktadır. Bu iki tür kayıta ortak olan nokta hiçbir şekilde bu vakıf mülklerin kiracıları hakkında bilgi bulunmamasıdır.²⁰⁴

²⁰⁴ Bu şekilde kira geliri olan vakıflar ve kira geliri elde ettikleri mülkler ile bilgiler şu şekildedir; 4 numaralı vakıf 1 dükkândan yıllık 1.440 akçe, 12 numaralı vakıf 12 odadan yıllık 4.320 akçe, 22 numaralı vakıf 14 haneden yıllık 8.580 akçe, 28 numaralı vakıf üç menzil ve bir bahçeden yıllık 540 akçe, 29 numaralı vakıf iki kepenk dükkândan yıllık 360 akçe, 30 numaralı vakıf 3 menzilden yıllık 1080 akçe, 31 numaralı vakıf 2 mahzenden yıllık 1.440 akçe, 32 numaralı vakıf 9 menzilden yıllık 3240 akçe, 33 numaralı vakıf 5 menzilden yıllık 1.560 akçe, 46 numaralı vakıf 39 menzilden yıllık 14.400 akçe, 51 numaralı vakıf 15 hane, 17 menzilden yıllık 11.580 akçe, 56 numaralı vakıf 15 menzilden yıllık 3.300 akçe, 57 numaralı vakıf 1 menzilden 360 akçe, 59 numaralı vakıf 2 dükkândan yıllık 4.440 akçe, 64 numaralı vakıf 1 mukâtaa-i arsadan 360 akçe, 68 numaralı vakıf 5 dükkân 6 menzilden yıllık 3.240 akçe, 73 numaralı vakıf da 2 dükkân bir mahzenden yıllık 34.920 akçe kira geliri elde etmiştir.

Bütün bu açıklamalardan sonra vakıf mülkleri kiralayan kişilerin genelde bu mülklerde uzun süre tasarrufta bulduklarını, bunun yanında ödedikleri kira miktarlarında da bir artış olmadığını söylemek mümkündür. Vakıf mülklerde mutasarrıf olan kişilerin genelde aynı kişiler olmasının sebebi vakıf mülklerin %92,5 oranıyla icâreteyn usulü ile ve %5 oranıyla mukâtaa usulü ile kiralanmasıdır. İcâreteyn ve çift kiralı mukâtaa akitlerinin uzun süreli akitler olduğu, bu gayrimenkullerde mutasarrıfların kayd-ı hayat tasarrufta buldukları daha önce açıklanmıştı. Bu sebeple araştırmamızı yaptığımız 5 yıllık süre zarfında vakıf mülklerde mutasarrıf olan kişilerin çok az değişiklik göstermesinin tabii bir durum olduğu söylenebilir. Buna ilaveten 52 numaralı vakfın kayıkhaneğinde 4 yıl boyunca aynı kişi icâre-i vahide ile mutasarrıf olduğu tespit edilmiştir. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz üzere İbn Abidin, icâre-i vahideli vakıf mülklerin 3 yıldan fazla süreyle kiraya verilmesinin caiz olmadığını söylemiştir.²⁰⁵ Her ne kadar icâre-i vahide ile vakıf mülklerin uzun süre kiralanmaması gerekse de vakıfların menfaatleri gereği bazı istisnaların olduğu anlaşılmaktadır. İcâre-i vahide ile kiralanmış diğer 7 mülkte kimin kiracı olduğu hakkında herhangi bir bilgimiz olmadığı için bir şey söylemek mümkün değildir.

1184-88/1770-74 yılları arasında ister icâreteynli ister mukâtaalı ister icâre-i vahideli vakıf mülklerin kira miktarlarının hiç artmamış olması bu tarihler arasında enflasyonun sıfır veya çok düşük olduğunun bir göstergesidir. Zira vakıf mülklerden alınan kira bedeli en az ecr-i misl kadar olmak zorundadır. İcâreteyn akdi yapıldığı zaman ecr-i misl düşük olup daha sonraki senelerde enflasyon veya başka sebeplerle kira miktarlarında artış meydana gelse dahi vakıf mütevellilerinin, mutasarrıflardan kira bedelini ecri-i misle yükseltmelerini talep etme hakları, mutasarrıfların kira miktarını yükseltmeye yanaşmaması durumunda ise akdi feshetme yetkileri bulunmaktadır.²⁰⁶ Sonuç olarak araştırmamızı yaptığımız 1184-88/1770-74 yılları arasında Üsküdar Para Vakıflarının gayrimenkullerinde kiracı olan kişiler genelde aynı kalmış, ödedikleri kira miktarları ise yükselmemiştir.

2.3.4. Vakıf Mülklerde Mutasarrıf Olan Kişilerin Meslekleri

Aşağıdaki tabloda vakıf mülklerde kiracı olup meslekleri hakkında bilgi edinebildiğimiz kişilerin mesleklerine yer verilmektedir.

²⁰⁵ İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtar ale'd-Durri'l-Muhtar**, Ahmed Davudoğlu (çev.), c. 9, s. 318.

²⁰⁶ İstanbul Şer'iyye Sicilieri Arşivi, Evka.f-1 Hümayun, nr. 2, s. 204-205.(Aktaran Dia)

Tablo 34: Vakıf Mülklerde Kiracı Olan Kişilerin Meslekleri

Meslekler ve Kişi Sayısı			
Tüccar ve Zanaatkâr	Kişi Sayısı	Vakıflarla İlişkili Görevliler	Kişi Sayısı
Pazarcı	1	Mütevelli	3
Kahveci	1	Mürebbiye	1
Terzi	1	Müderriş	1
Arakiyyeci	1	Hoca	1
Kalaycı	1	Muhzır	1
Kayıkçı	1		
Bakkal	2		
Kasap	2		
Mismarcı	1		
Fırıncı	1		
Boyacı	1		
Berber	1		
Hallaç	1		
Eğerci	1		
Hallaç	1		
Değirmenci	1		
Nakkaş	1		
Kayıkhaneci	2		
Pekmezci	1		
Sarraf	1		
Kapamacı	1		
Semerci	1		
Bostancı	2		
Devacı	1		
Toplam	28	Toplam	7

Tablo oluşturulurken çalışmamızı yaptığımız 1184-88/1770-74 yılları arasındaki muhasebe kayıtlarından tespit edebildiğimiz bütün meslekler tabloya dâhil edilmiştir. Yani 1184/1770 yılı muhasebe kaydında yer almayan bir vakıf daha sonraki yılların kayıtlarında yer alıyorsa ve bu kayıta kiracıların meslekleri ile ilgili bilgiler de varsa o meslekler de tabloya dâhil edilmiştir. Ancak her hangi bir meslek sahibi 5 yıl boyunca vakıftan borç almışsa bu kişinin mesleği sadece bir defa sayılmıştır.

Tabloda yer alan meslekler 2 gruba ayrılmıştır. Birinci grup olan “Tüccar ve Zanaatkârlar” grubun da çarşı pazarda çalışıp halkın her türlü ihtiyacını gideren, halka hizmet sunan meslek sahiplerine, İkinci grup olan “Vakıflarla İlişkili Görevliler” grubunda ise vakıflarda istihdam edilen görevlilere yer verilmiştir.

Tablodaki meslek gruplarına bakarak hangi meslek grubunun vakıf mülklerde kiracı olduğunu söylemek pek sağlıklı değildir. Çünkü muhasebe kayıtlarında vakıf mülklerde kiracı olan kişilerin hepsinin meslekleri hakkında bilgi verilmemektedir. Muhasebe kayıtlarında mesleği hakkında her hangi bir bilgi yazmayan kişilerin genelinin de bir meslek sahibi olduğu tahmin edilebilir. Ancak vakıf mülklerde tasarrufta bulunan kişilerin meslekleri hakkında genel bir bilgi edinmek maksadıyla bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür.

Tabloda görüldüğü üzere vakıf mülklerde tasarrufta bulunanlar arasında toplumun pek çok kesiminden kişiler bulunmaktadır. Buradan Üsküdar Para Vakıflarının mülklerini kiraya verirken kişilerin meslekleri arasında bir ayırım yapmadıklarını çıkarabiliriz. Vakıf mülkleri kiraya verilirken kişilerin sosyal statülerinden ziyade, güvenilir, dürüst, salih, mütedeyyin, cemaat tarafından tanınan kişiler olmaları göz önünde bulundurulmuştur.²⁰⁷

Tabloda toplam 29 ayrı mesleğin yer aldığı gözükmektedir. Bu mesleklerden 25 tanesi “Tüccar ve Zanaatkârlar” grubuna dâhil olmaktadır. Bu grubun içinde yer alan ve vakıf mülklere kiracı olan kişi sayısı 28 olup toplam kişi sayısına oranı ise %80’dir. İkinci grup olan “Vakıflarla İlişkili Görevliler” grubuna dâhil olan 5 ayrı meslek vardır. Bu grubun içinde yer alan ve vakıf mülklerde kiracı olan kişi sayısı 7 olup toplam kişi sayısına oranı ise %20’dir.

Tabloda 4 müteveli, 1 mürebbiye, 1 müderris, 1 hoca ve 1 muhızırın vakıf mülklerde mutasarrıf oldukları gözükmektedir. Bazı vâkıflar vakfiyelerinde vakıf mülklerde imamlardan²⁰⁸, müezzinlerden²⁰⁹ veya ulemadan²¹⁰ birinin tasarrufta bulunmasını şart

²⁰⁷ İstanbul Mahkemesi 12, vr. 49b-4, Rumeli Mahkemesi 21, vr. 66b-3

²⁰⁸ Rumeli Mahkemesi 21, vr. 27b-1, “...Vâkıf-ı mezbûr, mescid-i mezkûra, erkân-ı salât ve vâcibâtını bilen, âlim ve mütedeyyin bir imâm ta’yîn edilip ona, ikisi imâmet hakkı biri de her gün sabâh namazından sonra mescid-i mezbûrda sûre-i Yâsîn-i şerîf tilâvet edip vâkıfın rûhuna hediye etmesi mukâbili olarak yevmî üç akçe verilmesini şart etti...”

²⁰⁹ İstanbul Mahkemesi 3, vr. 53b-3 “...mezbûr Ömer Halife fakîr ve mütedeyyin ve meskene etemm-i ihtiyâcı mütebeyyin olmağla, menzil-i mezbûrun süknâsı merkûm Ömer Halife’ye fâriğ oldum dedikde, merkûm Ömer Halife dahi bi’l-muvâcehe kabûl edicek, mâ hüve’l-vâkı‘ bi’t-taleb ketb olundu.”

koşmuşlardır. Vakıf mütevellileri de vâkıfların şartı doğrultusunda vakıflar bünyesinde dini ve ilmi hizmetleri yerine getiren bu kişilerin vakıf mülklerde tasarrufta bulunmalarını sağlamışlardır. Vakfiyesinde, vakıf mülkün yukarıda saydığımız kişilere verilmemesi şart koşulmamış olsa bile toplumun en güvenilir kesimleri olan bu kişilerin vakıf mülkler kiralanırken tercih edilmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

²¹⁰ İstanbul Mahkemesi 3, vr. 38a-4, "...Mahmiye-i İstanbul'da Yakub Ağa mahallesinde vâki' bir tarafı Yakub Ağa Vakfı ve bir tarafı tarîk-i hâs ve bir tarafı tarîk-i âm ile mahdûd olup, muhavvata-i dâhiliyesi büyü-tü müte'addide ve kenîfi ve muhavvata-i hâriciyesi üç bâb süflâ beyti ve kenîfi müştemil olan menzili, mâlikesi olan Rahime Hâtun nâm sâhibetü'l-hayr vakf edip, süknâsını rûhiyçün yevmî iki Yâsin-i şerîf tilâvet etmek üzere ahvec ulemâya şart edip, lâkin menzil-i mezbûr vasî olmakla içeri muhavvatasında bir kimesne sâkin olup ve taşra havlusunda bir âhar kimesne sâkin olageldiği zeyl-i kitâbda mastûrû'l-esâmi olan Müslimîn ihbâr edip, işbu râfi'ü'l-kitâb Mevlânâ Sinan Efendi b. Mehmed âlim ve sâlih ve mütedeyyin ve meskene etemm-i ihtiyâcla muhtâc idiği zâhir ve mütebeyyin olmağın, tarîk-i tarafeyn olup üç bâb beyti ve kenîfi müştemil olup, başka kapısı olan muhavvata-i hâriciye yevmî iki Yâsin-i şerîf tilâvet etmek üzere kibel-i şer' den mezbûr Sinan Efendi'ye tevcih olunup, zabt ve tasarrufiyçün bu vesîka-i enîka ketb ve terkîm ve yedine def' ve teslîm olundu..."

3. BÖLÜM: VAKIFLARIN GİDER KALEMLERİ

Muhasebe kayıtlarını incelediğimizde 1184-88/1770-74 yılları arasında Üsküdar Para Vakıfların gelir ve giderlerinin, yaptıkları her türlü işlemin çoğu zaman ayrıntılı bir şekilde kaydedildiği görülmektedir. Vakıfların nakit sermayelerini işletirken uygulayacakları ribh oranı, sahip oldukları mülklerden alacakları kira miktarı buna karşılık yapacakları harcamalar ve ödeyecekleri maaşlar vakfiyelerde vâkıflar tarafından belirlenmiştir.²¹¹ Mütevelliler de vakfiyelerde belirtilen alanlara gerekli harcamaları/ödemeleri yapmışlardır.

Vakıf gelirlerinin öncelikle sarf edilmesi gereken yerler vâkıfın şart koştuğu yerlerdir. Vâkıfın şartı yerine getirildikten sonra vakfın geliri ilk olarak vakfın hizmet binalarının tamirâtı için harcanmaktadır. Hayır sahibinin, vakıf gelirinin sarf edilmesini şart koştuğu her hangi bir alan yoksa bu gelirin öncelikli olarak vakıfların hizmet binalarının tamirine harcanması gerekmektedir. Zira vakıf binaları, hizmetlerin devamı için elzemdir.²¹² Vakıf binaların tamir ihtiyaçları giderildikten sonra vazifelilerin ücretleri başta olmak üzere vakfın gayesine yönelik diğer alanlara harcama yapılır.²¹³ Böylece hem vakıfların hem de icra ettikleri hizmetlerin devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

Muhasebe kayıtlarında vakıfların giderlerinin genelde 2 ana bölüme ayrıldığı gözükmektedir. “Masârif” diye adlandırılan birinci bölümde tamirat, aydınlatma, temizlik, harçlar gibi pek çok ayrı alana sarf edilen giderler, “Vazâif” diye adlandırılan ikinci bölümde ise vakfın idari kadrosuna²¹⁴, dini-ilmi hizmetleri yerine getiren görevlilere²¹⁵ ve vakıfların temizlik gibi çeşitli ihtiyaçlarını gideren hizmetlilere²¹⁶ ödenen maaşlar yer almaktadır. Ancak her vakfın muhasebe kaydında bu şekilde bir ayırım yapılmamış olup bazı vakıfların muhasebe kayıtlarında ”masârif ve vazâif” başlığı altında bütün giderlerin toplu bir şekilde yazıldığı da tespit edilmiştir.

Vakfiyelerde, vakıf kurucuları tarafından, vakıf görevlilerinin kendilerine tevdi edilen görevi yerine getirdikleri zaman alacakları ücret miktarı belirlenmiştir. Bu görevlilerin

²¹¹ Balat Mahkemesi 2, vr. 5a-1.

²¹² Feteva-i Hindiyeye (Feteva-i Alemgiriyye), Mustafa Efe (çev.), Ankara: Akçağ Yayınları, c.4, s.523-528.

²¹³ Bilmen, Hukuki İslamiye ve Islahatı Fikhiyye Kamusu-Cilt 5, s.51.

²¹⁴ Vakıfların idari kadrosu vakıftan vakıfa değişiklik göstermektedir. Para vakıflarında vakfın büyüklüğüne göre mütevellî, nazır, cabî, kâtip ve muhızır görevlilerinden biri veya birkaçı görev yapmaktadır.

²¹⁵ Dini-ilmi hizmetleri yerine getiren görevliler arasında şunlar sayılabilir; İmam, müezzin, müderris, türbedar, cüzhan, halife, hatip ve vaiz.

²¹⁶ Vakıfların temizlik işlerini yerine getiren görevlilerin genel olarak kayyum, abkeş ve ferraştan oluştuğunu söylemek mümkündür.

aldıkları ücret vakfın büyüklüğüne, yaptıkları işe göre değişiklik göstermektedir. Bazı küçük vakıfların bütün görevlerini vakfın mütevellisinin yerine getirdiği ve her görevden ücret aldığı muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır. Büyük vakıflarda ise genellikle her görevi yapan kişi farklı olmakla birlikte vâkıfın isteği doğrultusunda Kuran tilavet eden kişilerin arasında vakfın diğer görevlilerinin de olduğu görülmüştür. Yani vakfın müteveli, cabi, kâtip gibi idari görevlileri bu görevlerinin yanında cüzhanlık yapmışlardır. Bunun yanında vakfın yapacağı masraflar da genellikle vakıf kurucuları tarafından belirlenmiş olup mütevellilerin insiyatifine bırakılmamıştır.

Üçüncü bölümde, vakıfların yaptıkları masraflar, vakıflarda görevli olan kişilere ödenen maaşlar, vakıfların gelir-gider dengeleri ve muaccelle gelirlerinin sarf yerleri ayrı başlıklar halinde açıklanmaktadır.

3.1. Masraflar

Vakıfların hizmetlerini yerine getirebilmek için çeşitli masrafları olmaktadır. Bu masrafları genel olarak şöyle sınıflandırabiliriz: Vakıfların gelir elde ettikleri mülklere yaptıkları masraflar, vakıfların gayelerine yönelik yaptıkları masraflar, muhasebe masrafları ve resmi harcamalar. Ayrıca vakıfların tahsil edemedikleri veya eksik olarak tahsil ettikleri murabahalar da vakıfların masraf kalemleri arasında yer almaktadır. Vakıfların gelir elde ettikleri mülklere yaptıkları masraflardan kasıt vakıfların sahip oldukları ve kendisinden gelir elde ettikleri dükkân, han, hamam, menzil gibi mülklerin tamir giderleridir. Vakıfların gayelerine yönelik yaptıkları masraflar ise vakıfların kuruluş amaçları doğrultusunda yaptıkları masraflardır. Şöyle ki bu vakıf bir çeşme vakfi ise çeşmesinin tamirine, yolunun imarına, temizliğine yapılan, köprü vakfi ise köprünün bakımı ve çeşitli giderleri için yapılan, mektep vakfi ise öğrencilerin burslarına, mektebin aydınlatılmasına, temizlenmesine ve diğer giderlerine yapılan, cami vakfi ise caminin temizliğine, aydınlatılmasına, çeşitli tamirat giderlerine yapılan masraflardır. Bu masrafların sayısını artırmak mümkündür ancak aşağıda daha detaylı bir şekilde açıklayacağımız için burada bu kadar açıklamayla yetiniyoruz. Muhasebe masrafları ve resmi harcamalara ise vakıfların ödemeleri gereken harçlar, borçların tahsili için yapılan mahkeme masrafları gibi çeşitli giderler dâhil olmaktadır. Vakıfların battaliye ve zayıatları da masraf olarak muhasebe kayıtlarına kaydedilmektedir.

3.1.1 Vakıfların Gelir Elde Ettikleri Mülklere Yaptıkları Masraflar

Vakıfların sahip oldukları mülklerin az da olsa bazı masrafları olmaktadır. Vakıfların gelir yani kira elde ettikleri mülklere yaptıkları masrafların bir hayli az olduğu sadece 2 vakfın 5.224 akçe harcama yaptığı muhasebe kayıtlarında gözükmektedir. Bu harcamalardan biri 3.600 akçe olup vakfın dükkânının tamiri için usta ücreti olarak diğeri ise 1.644 akçe olup vakfın müsakkafatı olan gayrimenkullerden birinin tamiri için yapılmıştır. 81 vakıftan sadece 2 vakfın gelir elde ettiği mülklere masraf yapması vakıf mülklerin çok büyük bir kısmının icâreteyn ile kiraya verildiğinin göstergesidir. Nitekim icâreteyn ile vakıf mülkte mutasarrıf olan kişi tasarrufta bulunduğu mülke en iyi şekilde bakım yapmakta her türlü masraflarını aksatmadan yerine getirmekteydi. Çünkü ilgili vakıf mülk harap olup kullanılmaz hale geldiği vakit mutasarrıfın tasarruf edeceği bir mülk kalmamaktadır. Bunun sonucu olarak mutasarrıf ya yeni bir mülk inşa edip müeccel bedeli ödeyerek bu mülkte mutasarrıf olacak ya da vakıf mülk bir başkasına icâreteyn ile kiralanacaktır. Her ne kadar icâreteyn akdinde mülkün rakabesi bunun sonucu olarak da tazmin yükümlülüğü vakfa ait olsa da mutasarrıf mal sahibi olan vakfa bu mülkü tamir etmesi için bir baskıda bulunamamaktadır. Zira kişi mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Öyleyse kayd-ı hayat vakıf mülkte mutasarrıf olmak ve vefat ettiği zaman da bu mülkü evlatlarına devretmek²¹⁷ isteyen kişi vakıf mülke en iyi şekilde bakmak, her türlü ihtiyacını aksatmadan gidermek, tamir gereken yerleri bir an önce tamir etmek mecburiyetindedir. Aksi takdirde çok daha büyük bir masrafla karşı karşıya kalmakta veya vakıf mülkteki tasarruf hakkından vazgeçmektedir. Sadece 2 vakfın sahip oldukları mülklere masraf yapması yukarıda ifade ettiğimiz sebepten ötürü bu mülklerin icâre-i vahide ile kiralanmış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

3.1.2. Vakıfların Gayelerine Yönelik Yaptıkları Masraflar

Vakıfların en çok para harcadıkları alan olan gayelerine yönelik harcamalarında birçok kalem bulunmaktadır. Bu gider kalemlerinden önemli olanların avarız, tamirat-bakım, aydınlatma-temizlik ve taamiye giderleri olduğu söylenebilir. Vakıfların en fazla parayı gayelerine yönelik alanlarda harcamış olmaları amaçladıkları hizmetleri yerine getirdiklerini göstermektedir.

²¹⁷ Ömer Hilmi, *İthafu'l-ahlaf*, s. 85-87.

3.1.2.1. Avarız Giderleri

Osmanlıda, ilk zamanlarda örfi vergiler (tekâlif-i örfiyye) olağanüstü durumlarda ve cüz’i miktarlarda toplanmıştır. Ancak devletin ihtiyaçlarının ve savaş giderlerinin giderek artması ve hazinenin bu artan giderleri karşılamakta zorlanır hale gelmesi, bu vergilerin daha sık ve yüksek miktarlarda toplanmasına sebep olmuştur. Bu vergileri ödemekte zorluk çeken fakir halka yardım etmek için hayır sahipleri tarafından avarız vakıfları kurulmuş ve bu vakıfların elde ettikleri gelirler doğrudan fakir halkın ödemekte zorlandığı tekâlif-i örfiyye tahsis edilmiştir. Ancak bu verginin halktan toplanması uygulaması zamanla değişiklik göstermiş ve avarız vakıflarının gelirleri fakir halkın karşılaştığı yangın, deprem, su baskını, salgın hastalık gibi afetlere, fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, kimsesiz kızların evlendirilmesine, sahipsizlerin cenazelerinin kaldırılmasına, iş hayatına yeni girip sermayeye ihtiyaç duyan kimselere, mektep veya cami gibi dini-ilmi faaliyetlerin yürütüldüğü mekânların tamirine ayrıca su yolu, kaldırım gibi altyapı giderlerine sarf edilmiştir.²¹⁸

İncelediğimiz muhasebe kayıtlarından, 81 vakıftan 20’sinin avarız vakfi olduğu²¹⁹ ancak toplam 23 vakfın giderleri arasında avarız giderinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse müstakil olarak avarız vakfi olmasa bile her vakfın avarız için bir pay ayırması imkân dâhilindedir. Muhasebe kaydında avarız vakfi olduğu bildirilmemekle birlikte giderleri arasında avarız gideri olan 3 vakıf vardır.²²⁰ Yukarıda avarız vakıflarının elde ettikleri gelirler ile ne tür hizmetler yerine getirdiklerini açıklamıştık. Bizim incelediğimiz kayıtlarda avarız vakfi olan vakıfların, mescitlerin aydınlatılması²²¹, vakıf görevlilerinin ücretlerinin ödenmesi²²², bazı tamirat masraflarının karşılanması²²³, vakıflara ait kuyuların tamiri²²⁴ gibi hizmetler icra ettikleri görülmektedir.

²¹⁸ Halil Sahillioğlu, “Avarız Vakfı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. 4, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 1991, s. 108.

²¹⁹ 7, 11, 14, 18, 19, 24, 29, 30, 34, 36, 38, 39, 41, 48-49, 60, 61, 69, 71, 75 ve 78 numaralı vakıfların muhasebe kayıtlarında avarız vakfi oldukları belirtilmektedir.

²²⁰ 42 numaralı vakfın 120 akçe, 50 numaralı vakfın 720 akçe ve 54 numaralı vakfın 18.550 akçe avarız gideri vardır.

²²¹ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 15a-1, 15a-2.

²²² Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 12b-1.

²²³ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 9b-1.

²²⁴ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 4b-1

Tablo 35: Vakıfların Yıllık Ödedikleri Avarız Bedelleri (1184/1770)

Vakıf No	Avarız Bedeli(Akçe)	Oran
7	2.238	2,1%
11	5.958	5,7%
14	2.310	2,2%
18	2.194	2,1%
19	1.260	1,2%
24	1.803	1,7%
29	1.364	1,3%
30	5.507	5,3%
34	717	0,6%
36	4.460	4,2%
38	2.564	2,4%
39	636	0,6%
41	9.329	8,9%
42	120	0,1%
48-49	5.120	4,9%
50	720	0,6%
54	18.550	17,8%
60	12.753	12,2%
61	2.040	1,9%
69	2.063	1,9%
71	10.018	9,6%
75	7.438	7,1%
78	4.720	4,5%
Toplam	103.882	100%

Tabloda da görüldüğü üzere vakıfların yıllık ödedikleri avarız bedeli 120 akçe ile 18.550 akçe arasında değişiklik göstermektedir. Avarız bedellerinin böyle önemli ölçüde değişiklik göstermesinin sebebinin genelde vakıfların büyüklükleri olduğunu söylemek mümkündür. Yüksek miktarlarda nakit sermayesi ve geliri olan vakıfların avarız bedellerinin çoğu zaman yüksek, düşük miktarlarda nakit sermayesi olan vakıfların ise avarız bedellerinin düşük olduğu gözükmektedir. Mesela 54 numaralı vakıf, incelediğimiz vakıflar arasında en fazla nakit sermayeye sahip olan ve en fazla gelir elde eden vakıflar arasındadır. Bu vakfın giderleri arasında 18.550 akçe avarız

bedelinin olduğu muhasebe kaydında belirtilmektedir. 717 akçe avarız gideri olan 34 numaralı vakfin ise nakit sermayesi 50 kuruş olup sahip olduğu nakit sermayesi en düşük olan vakıflardan biridir. Ancak her zaman vakfin büyüklüğü avarız bedelini belirlemektedir. Zira 120 akçe avarız bedeli ödeyen 42 numaralı vakfin nakit sermayesi 955 kuruştur. 23 vakfin 1 yıllık avarız giderleri toplamı 103.882 akçe olup ortalama vakıf başına 4.516,5 akçe düşmektedir. Vakıfların masrafları arasında en önemli gider kaleminin avarız giderleri olduğu gözükmektedir.

3.1.2.2. Tamirat-Bakım Giderleri

Her vakfin icra ettiği belli başlı hizmetler bulunmaktadır. Bu hizmetler vakfin kuruluş gayesine göre değişiklik göstermektedir. İncelediğimiz muhasebe kayıtlarında vakıfların camii, mektep, minber, kürsü, avarız, köprü, mevlid-i şerif, ecza-ı şerif, kuyu ve çeşme vakıfları olduğu gözükmektedir. Bu isimlendirmelerin her biri vakıfların hangi yöne daha fazla harcama yaptığını göstermektedir. Mesela vakıf mektep vakfi ise mektebin her türlü ihtiyacına, cami ise caminin tüm giderlerine, çeşme ise çeşmenin çeşitli giderlerine harcama yapmakta yani her vakıf kuruluş gayesine göre hizmetlerini icra etmektedir.

Vakıfların önemli gider kalemlerinden birisi de vakıfların gayelerine yönelik hizmetler icra ettikleri mülklerine yapılan tamir-bakım giderleridir. Genel kural olarak vakıfların hizmet binalarına yapılan tamirat masrafı vazife ücretlerinden önce gelmektedir. Yani vakfin gelirinden, önce tamirat giderleri karşılanmakta daha sonra vazife ücretleri ödenmektedir.²²⁵ Bu durum vakfiyelerde “... *Allah'ın ribh ve galleden rızık verdiğiinden, evvelâ evkafın tamir ve meremmetine sarf edilmesini şart etti...*” gibi ifadelerle hayır sahipleri tarafından da belirtilmektedir.²²⁶

Aşağıdaki tabloda vakıfların yaptıkları çeşitli tamir-bakım giderlerine, her bir gider için kaç vakfin, ne kadar akçe harcadığı bilgilerine yer verilmiştir.

²²⁵ Ömer Hilmi, *İthafu'l-ahlaf*, s. 113.

²²⁶ Rumeli Mahkemesi 21, vr. 27b-1.

Tablo 36: Vakıfların 1 Yılda Hizmet Mallarına Yaptıkları Tamir-Bakım Masrafları

Masraf Türü	Vakıf Sayısı	Toplam Masraf(Akçe)	Ortalama Miktar
Kuyu Masrafı	1	345	345
Mukâtaa Kariz	5	665	133
Mektep Tamiri	2	442	221
Mescit/Cami Tamiri	4	4.539	1.135
Su Yollarına Harcanan	5	75.326	15.065
Mektep, Dükân Hane Tamiri	1	1.380	1.380
Bahçe Duvarı Tamiri	1	1.600	1.600
Tulumba Tamiri	1	363	363
Kiremit Tamiri, Tathir-i Lağım ve Kaldırımcı Ücreti	1	927	927
Mescit, Minare Kapısı, Kandil Kutusu ve Kilit Tamiri	1	660	660
Merammâtı Kutu	1	180	180
Musluk Tamiri	2	990	495
Müezzin Odalarına Yapılan Masraf	1	385	385
Malzeme ve Taşıma Ücreti	8	1.146	143
Kilim	1	270	270
Tamir	1	360	360
Toplam	-	89.578	-

Tablodan da anlaşıldığı üzere vakıflar en fazla masrafı su yollarının imarı veya tamiri için yapmışlardır. Çeşme vakfı olan 5 vakfın her birinin su yolları için bir yılda yaptıkları harcamalar şöyledir: 10 numaralı vakıf 7.482 akçe, 23 numaralı vakıf 1.000 akçe, 47 numaralı vakıf 50.200 akçe, 59 numaralı vakıf 4.404 ve 62 numaralı vakıf 12.240 akçe sarf etmiştir. 5 vakfın bir yılda su yollarının imarı için yaptıkları toplam masraf 75.326 akçe olup ortalaması ise 15.065 akçedir. 5 vakfın bir yılda 75.326 akçe sadece su yollarının imarı için sarf etmesi vakıfların alt yapı hizmetlerindeki rolünün önemine işaretler. Zira Osmanlı devletinin bütçesinde alt yapı diye bir kalem

bulunmamakta alt yapı da dâhil olmak üzere her türlü iktisadi faaliyet vakıflar aracılığıyla yapılmaktaydı. Devlet sadece sıkı bir denetleyici konumundaydı.²²⁷

Cami ve Mescit tamiri için 4 vakıf bir yılda 4.539 akçe harcamış olup ortalama her vakfa 1.135 akçe düşmektedir. Mektep tamiri için 2 vakfin 442 akçe 1 vakfin da mektep, dükkân ve haneye 1.380 akçe sarf ettiği anlaşılmaktadır.

Vakıfların 1 yıl içerisindeki diğer harcamalarını şöyle özetmek mümkündür. 5 vakıf mukâtaa karize²²⁸ toplam 665 akçe, 1 vakıf kuyu masrafına 345 akçe, 1 vakıf bahçe duvarının tamirine 1.600 akçe, 1 vakıf tulumba tamirine 363 akçe, 1 vakıf kiremit tamiri, lağım temizliği ve kaldırımcıya 927 akçe, 1 vakıf mescit, minare kapısı, kandil kutusu ve kilit tamirine 660 akçe, 1 vakıf kutunun tamirine 180 akçe, 2 vakıf musluk tamirine 990 akçe, 1 vakıf müezzin odalarının tamirine 385 akçe, 1 vakıf kilime 270 akçe, 1 vakıf ne olduğu belirtilmeyen bir tamire 360 akçe ve 8 vakıf çeşitli malzeme ve hammaliyeye 1.146 akçe sarf etmiştir. Vakıfların bir yılda toplam tamir-bakım giderleri 91.378 akçedir.

Vakıf mülklerin buna bağlı olarak da vakıfların, uzun süre ayakta kalmalarının sebeplerinden birinin de vakıf mülklerin ihtiyaçlarının özenle giderilmesi, vakit geçirilmeden tamire muhtaç yerlerin onarılması olduğu söylenebilir. Vakfin tamir gideri mevcutken vazife ücretlerinin geri plana atılması bunun en güzel göstergesidir.

3.1.2.3. Aydınlatma, Temizlik ve Yakacak Giderleri

Vakıfların önemli gider kalemlerinden bir diğeri aydınlatma, temizlik ve yakacak kalemidir. Vakıfların 1 yılda bu gider kalemine harcadıkları miktar 57.356 akçedir. Vakıfların çoğunun mektep veya cami vakfi olması hasebiyle pek çok vakfin aydınlatma giderinin olduğu muhasebe kayıtlarında yer almaktadır.

²²⁷ Mustafa Özel, **Piyasa Düşmanı Kapitalizm**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2.Basım, 1995, s. 46.

²²⁸ Vakıfların hizmet binalarının kanalizasyon çukurları için ödenen kira bedeli.

Tablo 37: Vakıfların 1 Yıllık Aydınlatma, Temizlik ve Yakacak Masrafları

Masraf Türü	Vakıf Sayısı	Toplam Masraf (Akçe)	Ortalama Miktar
Revgan-1 Zeyt	18	15.327	851,5
Revgan-1 Şem'	17	15.155	891,5
Şem'i Asel	12	10.635	886,3
Revgan-1 Zeyt Ramazaniye	4	3.370	842,5
İkad Ücreti	3	900	300
Şem'i Asel, Regkan Şem', Revgan-1 Zeyt, Kanadil	1	2.712	2.712
Kanadil, Şamdan ve Süpürge	2	240	120
Mübarek Gecelerde Minareye Revgan-1 Zeyt	1	144	144
Kandil ve Şamdan	4	694	173,5
Türbe İçin Revgan-1 Zeyt	1	690	690
Şem'i Asel Ramazaniyye	1	900	900
Kandil, Şamdan ve Sabun	1	42	42
Ücret-i İkad ve Kanadil	6	1.360	226,7
Mübarek Gecelerde Revgan-1 Zeyt, Ücreti İkad ve Kandil	1	432	432
Revgan-1 Zeyt ve Şem'	2	1.368	684
Süpürge	8	892	111,5
Tathir hazine	1	480	480
Kömür	6	1.895	315,8
Kış Günlerinde Kar Süpürücü	1	120	120
Toplam		57.356	

Muhasebe kayıtlarında aydınlatma giderlerinin “revgan-ı zeyt” (zeytinyağı), “revgan-ı şem” (bal mumu yağı), “şem'i asel” (bal mumu), “kandil ve şamdan”, “ikad ücreti” (yakma ücreti) gibi değişik şekillerde ifade edildiği gözükmektedir. Tabloda, aydınlatma giderleri için muhasebe kayıtlarında kullanılan bütün ifadeler ayrı ayrı yer almaktadır. Tabloda ramazan ve diğer mübarek geceler için ayrı aydınlatma ücretinin olması dikkat çekicidir. Bu gecelerde sair gecelere göre daha uzun vakit camilerde geçirildiği ve camilerin minareleri ışıklandırıldığı için ayrı bir aydınlatma ücreti

ödendiği tahmin edilebilir. Zira ramazan ayında ve mübarek gecelerde kandiller daha uzun vakit yandığı için aydınlatma malzemeleri daha çabuk tükenmektedir. Vakfiyelerde de mübarek geceler için ayrı olarak aydınlatma ücreti tahsis edildiği görülmektedir.²²⁹

Tablodan da anlaşıldığı üzere, 1 vakıf ramazan ayında caminin aydınlatılması için bal mumuna 900 akçe, 4 vakıf yine Ramazan ayında revgan-ı zeyt için 3.370 akçe, 1 vakıf mübarek gecelerde revgan-ı zeyt, ücret-i îkad ve kandil için 432 akçe ve 1 vakıf da yine mübarek gecelerde minarenin aydınlatılması için revgan-ı zeyte 144 akçe harcamıştır. Kandil ve şamdanların yakılması için bir görevliye ücret ödenmiş ve bu ücret için “ücreti îkad” ifadesi kullanılmıştır. Vakıfların, masraflarını karşıladıkları cami, mektep, türbe, imaret gibi çeşitli kurum ve binaların aydınlatılması için 1 yılda 53.969 akçe sarf ettikleri anlaşılmaktadır. Aydınlatma giderleri arasında en fazla yekûn tutanlar sırasıyla 15.327 akçe ile revgan-ı zeyt, 15.155 akçe ile revgan-ı şem’ ve 10.635 akçe ile şem’i aseldir.

Vakıf binalarının temizliği için süpürge ücreti olarak 8 vakıf 892 akçe harcamış olup vakıf başına ortalama 111,5 akçe süpürge ücreti düşmektedir. Vakıflara ait cami, medrese, türbe gibi binaların içlerinin ve bahçelerinin süpürülmesi için bu ücretin ödendiği anlaşılmaktadır. 1 vakfin gider kalemleri arasında “eyyam-ı şitada kar süpürücü” şeklinde bir ifade yer almaktadır.²³⁰ Bu ifadeden bir görevliye kış günlerinde cami veya mektep yolunun karlarının kürenmesi için ücret ödendiği anlaşılmaktadır. Bu örneğe bakarak vakıfların ne kadar ince düşüncelerle hizmetler icra ettikleri anlaşılabilir. Halkın kış günlerinde kendilerine zarar vermeden, rahatça camiye gelip ibadetlerini yerine getirebilmeleri için caminin yollarının karlardan temizlenmesi maksadıyla görevli tahsis eden bir anlayış gerçekten takdire şayandır.

1 vakfin gider kalemleri arasında “tathir-i hazne” ifadesi yer almaktadır. Bu ifadenin vakfa ait bir deponun temizliği anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Bir yıllık depo temizliği için ödenen miktar 480 akçedir.

Bazı vakıfların muhasebe kayıtlarında vakfin elde ettiği paranın şart-ı vâkıf üzerine nerelere harcanacağı konusunda bilgiler yer almaktadır. Bunlardan biri de kömür

²²⁹ Galata Mahkemesi 20, vr. 62b-1; “...Medîne-i mezbûredeki Câmi‘-i Kebîr kurbunda vâki‘ Zühre Hâtun mescidine her Berât gecesinde atmış akçelik bal mumu iştirâ edilip konulmasını şart etti...”

²³⁰ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 3a-1.

ücretidir. 6 vakfın 1 yılda 1.895 akçe kömür masrafı olup vakıf başına ortalama 316 akçe düşmektedir. Sadece 6 vakfın giderleri arasında kömür masrafının olması dikkat çekicidir. Cami, türbe, mescit, mektep veya imarethane gibi kurumların nasıl ısıtıldığı, ısınma için ne kadar masraf yapıldığı hakkında muhasebe kayıtlarında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

3.1.2.4. Taamiye (Yiyecek Giderleri)

Vakıfların giderleri arasında sık olmasa da rastlanılan gider kalemlerinden biri de taamiye yani yiyecek giderleridir. 81 vakıftan sadece 4 tanesinde yiyecek gideri olduğu gözükmektedir.

Tablo 38: Vakıfların 1 Yıllık Taamiye (Yiyecek Giderleri)

Masraf Türü	Vakıf Sayısı	Toplam Masraf(Akçe)
Tabh-ı Pilav	1	960
İt'am-ı Fukara	1	2.585
Aşure	1	1.800
Pilav ve Zerde	1	1.800
Lokma	1	1.800
Asel	1	315
Şeker	1	720
Toplam	-	9.980

Tabloda 7 ayrı vakfın yiyecek gideri varmış gibi gözükebilir. Ancak aşure, pilav, zerde ve lokma gideri bir vakfa, sel ve şeker gideri de bir vakfa aittir. Bu iki vakfın birden çok yiyecek gideri olduğu anlaşılmaktadır. 15 numaralı vakıf şart-ı vâkıf üzere tabh-ı pilav için 960 akçe, 45 numaralı vakıf bal ve şeker için 1.035 akçe, 51 numaralı vakıf yine şart-ı vâkıf üzere fakirlerin doyurulması için 2.585 akçe ve 76 numaralı vakıf da vâkıfın şartı üzere senede bir defa olmak üzere pilav, zerde, aşure ve lokma için 5.400 akçe sarf etmiştir. Yani 4 vakfın 1 yılda toplam yiyecek masrafı 9.980 akçedir. Görüldüğü üzere incelediğimiz tarihler arasında Üsküdar Para Vakıflarının yiyecek masrafları düşük bir miktardır. Fakat bu rakama bakarak vakıfların fakirleri doyurmaya yönelik pek fazla hizmet icra etmedikleri sonucuna ulaşılmamalıdır. Nitekim bu vakıflardan hiçbiri imaret

vakfi yani fakirlerin doyurulması için kurulmuş vakıflar değildir. Bu 4 vakıf, kurucusu olan hayır sahibinin şartı üzere bu hizmeti yerine getirmektedir. Ancak müstakil olarak imarethane olarak kurulan vakıfların fakirlerin doyurulması için yüksek miktarda paralar harcadıkları görülmektedir. Mesela Bursa’da kurulan Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret vakfının yıllık toplam gideri 337.874 akçe olup bu giderler arasında 166.735 akçe ile en fazla paya sahip olan mutfak giderleridir.²³¹ Bursa’nın en büyük vakıflarından birisinin bu imaret vakfı olduğu anlaşılmaktadır. Neredeyse her alanda topluma hizmet eden vakıfların, toplumda bulunan fakirlerin yiyecek ihtiyaçlarını giderme konusunda geri kalmaları mümkün değildir. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz imaret vakfı da bunun en güzel kanıtıdır.

3.1.2.5. Diğer Giderler

Bazı vakıfların muhasebe kayıtlarında “masârif” başlığı altında yer alan ancak her hangi bir sınıfa dâhil edemediğimiz, anlayamadığımız ve kayıtlarda “masârife lazime” diye kaydedilmiş masraflar bu başlık altında açıklanmıştır.

Tablo 39: Vakıfların 1 Yıllık Diğer Masrafları

Masraf Türü	Vakıf Sayısı	Toplam Masraf(Akçe)
Vakfa Alınan Menzil	1	24.000
Anlaşılamayan	3	17.610
Kartal ve Pendik Masrafı	1	3.000
Masârife-i Lazime	5	1.848
Kartal Masrafı	1	1.200
Menzil Mukâtaası	2	320
Cabiye Bargir ve Kayık	1	240
Tüccar Yevmiye	1	150
Toplam	-	48.368

²³¹ Kayhan Orbay, 16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret’inin Mali Tarihi (1553-1650), *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt. 22, s. 148.

Diğer giderlere dâhil ettiğimiz masraflardan en dikkat çekici olanı 2 vakfın masrafları arasında yer alan menzil mukâtaasıdır. Bir önceki bölümde açıkladığımız mukâtaa; arsası vakıf ve üzerindeki bina veya ağaçlar mülk olan akar demektir. Vakıf arsasına mülkiyeti kendisine ait olmak üzere bina inşa eden veya ağaç diken kişi vakfa her yıl kira ödemektedir. Mutasarrıfın her yıl vakfa ödediği bu kirayı ifade etmek için de “icâre-i zemin, mukâtaa-i zemin, mukâtaa-i dükkân” gibi ifadeler kullanılmaktadır. İncelediğimiz iki vakfın muhasebe kaydında mukâtaa-i menzil ifadesi kullanılmıştır.

Vakıfların gider kalemleri arasında mukâtaa giderinin olması, vakıfların başka vakıfların arsaları üzerine bina inşa etmeleri veya ağaç dikmeleri sebebiyle arsa sahibi vakfa kira ödediklerini göstermektedir. Ancak sadece 2 vakfın giderleri arasında mukâtaa giderinin olması bu durumun istisnai olduğunu göstermektedir.²³²

Mektep vakfı olan 42 numaralı vakfın kurucusu, mektep hocasına bir menzil mukâtaasını şart koşmuştur. Vâkıfın şartı üzerine vakfın mütevellisi yıllık 240 akçe olan menzil mukâtaasını ödemiş ve gider kalemleri arasına mukâtaa giderini kaydetmiştir. 51 numaralı vakfın da yıllık 80 akçe mukâtaa-i menzil gideri olduğu gözükmektedir. Tabloda da görüldüğü üzere 2 vakfın yıllık ödedikleri toplam mukâtaa-i menzil gideri 320 akçedir.

Vakıf giderleri arasında vakıf için satın alınan mülklerin ücretlerinin de yer aldığı gözükmektedir. 54 numaralı vakfın 24.000 akçeye menzil satın aldığı muhasebe kaydında yer almaktadır. Ancak buradaki satın alma işleminde ilgili menzilin hem rakabesi hem de menfaat hakkının değil sadece rakabesinin satın alındığı yani bu satın alma işleminin icâreteyn ile olduğu tahmin edilebilir. Şöyle ki; finansmana ihtiyacı olan kişi menzilin vakfa satın icâreten ile sattığı menzile kiracı olur. Vakfın ödemesi gereken evin satım bedelinden, kiracının icâreteyn akdi gereği ödemesi gereken muaccelle bedeli takas olunup aradaki fark vakıf tarafından kiracıya ödenmektedir. İşte vakfın menzil için ödediği 24.000 akçe evin satım bedelinden muaccelle bedelinin çıkarılmasından sonra arada kalan farktır. 54 numaralı vakfın satın aldığı menzile

²³² H. Hüsni Koyunluoğlu, Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine göre 17. yy. İst. Uygulaması, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 1, (2008), s. 293.

ödediği bu paranın şahıslar için finans kaynağı olan icâreteyn akdi gereği ödediği para olduğunu söylemek mümkündür.

9 numaralı vakfın giderleri arasında vakfın tahsilat işlemlerini yapan cabinin bindiği katır ve kayık için ödenen 240 akçe yer almaktadır. Vakfın alacaklarını tahsil için çeşitli yerlere giden cabinin yol masraflarının karşılandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde de resmi görev icabı yolculuk yapan görevlilerin yollukları devlet tarafından ödenmektedir. 18. yüzyılda da böyle bir uygulamanın var olduğu anlaşılmaktadır. Aynı vakfın tüccar yevmiye ücreti olarak 150 akçe ödediği muhasebe kaydında yer almaktadır.²³³

Bazı vakıfların muhasebe kayıtlarında “masarifi lazime” adı altında giderlerinin olduğu gözükmektedir. Bu giderlerin hangi cihete harcandığı hakkında her hangi bir malumata sahip değiliz. Bu sebeple biz de kayıtlarda yer aldığı şekilde bu giderleri masarifi-lazime olarak kabul ettik. 5 vakfın bir yılda toplam 1.848 akçe masarifi lazimesinin olduğu ve her vakfa ortalama 370 akçe düştüğü tablodan anlaşılmaktadır.

41 numaralı vakfın tam olarak anlayamadığımız “Kartal masrafı” adı altında 1.200 akçe, 54 numaralı vakfın da “Kartal ve Pendik Masrafı” adı altında 3.000 akçe giderinin olduğu muhasebe kayıtlarında yer almaktadır.

3.1.3. Muhasebe Giderleri ve Resmi Harcamalar

Vakıfların önemli gider kalemlerinden diğeri muhasebe giderleri ve resmi harcamalardır. Vakıfların muhasebe kayıtları incelendiği zaman 19 farklı şekilde bu giderlerin kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bu ifadelerden en fazla kullanılanları harc-ı muhasebe, ihzariyye, kaydiyye, kalemiyye, kalemiyye kâtip ve kalemiyye defteridir. Muhasebe ve resmi harcamalara vakıfların 1 yılda ödedikleri toplam miktar 45.879 akçedir.

²³³ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 3b-1.

Tablo 40: Vakıfların Yıllık Muhasebe Masrafları ve Resmi Harcamaları

Masraf Türü	Vakıf Sayısı	Toplam Masraf(Akçe)	Ortalama Miktar
Harc-1 Muhasebe	71	11.990	168,9
Kalemiyye ve İhzarıyye	13	825	63,5
Kalemiyye Defteri, İhzarıyye ve Kaydiyye	1	108	108
Kalemiyye, İhzarıyye ve Kaydiyye	5	372	74,4
Kalemiyye Kâtip ve İhzarıyye	2	135	67,5
Kalemiyye Kâtip	31	3.185	102,7
İhzarıyye ve Kaydiyye	20	830	41,5
Murabaha Tahsili İçin Harc-1 İ'lam ve Masrafı	5	17.295	3.459
Kalemiyye Defteri	7	1.710	244
İhzarıyye	19	1.195	62,9
Kaydiyye	10	666	66,6
Kalemiyye	11	760	69
İhzarıyye Defteri	1	30	30
Resm-i İhrâc	1	45	45
Menzil İçin Harc-1 Hücet	1	840	840
Resm-i Adî	1	3.400	3.400
Masârif-i Hücet	1	3.300	3.300
Harc-1 Muhasebe, Kalemiyye, İhzarıyye, Kaydiyye	1	333	333
Toplam		45.879	

Hemen hemen her vakfın muhasebe kaydında kadıya ödenen harc-1 muhasebe gideri yer almaktadır. Kadılara ödenen bu ücret vakıfların muhasebelerini tescil etmeleri sebebiyledir. Bir nev'i günümüzde de ticârî müesseselerin muhasebe defterlerinin onaylatmak için yeminli mali müşavirlere ödedikleri ücretin bu ücrete denk geldiği söylenebilir. Muhasebe harcının yıllık 40 ile 1.200 akçe arasında değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Vakıfların ödedikleri muhasebe harçlarının önemli oranda değişiklik göstermesinin sebebi vakıfların büyüklüğüdür. Nitekim yıllık 40 akçe muhasebe harcı ödeyen 18 numaralı vakfın nakit sermayesi 250 kuruşken yıllık 1.200 akçe muhasebe

harcı ödeyen 47 numaralı vakfin nakit sermayesi 3.062 kuruştur. Ancak 71 vakfin yarısından fazlasının yıllık ödediği muhasebe haracının 120 akçe olduğu ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır. 71 vakfin 1 yılda ödedikleri toplam muhasebe harcı 11.990 akçe olup ortalaması 169 akçe yapmaktadır.

31 vakfin giderleri arasında yer alan “Kalemiyye Kâtip” giderine ödenen toplam miktar 3.185 akçe olup ortalaması 103 akçedir. “Kalemiyye Kâtip” Osmanlı bürokrasi sistemini oluşturan dairelerden birinin görevlilerini ifade etmektedir. Yani vakıfların muhasebelerinin kayıt işlemlerini yapan görevlilere ödenen ücrettir. Bu gidere ödenen yıllık ücret 51 akçe ile 480 akçe arasında değişmektedir. Bunun sebebi de yine vakıfların büyüklüğüdür. Sadece “Kalemiyye” adı altında ise 11 vakfin toplam 760 akçe ödediği ve ödedikleri ortalama miktarın 69 akçe olduğu anlaşılmaktadır. 7 vakfin ise giderleri arasında “Kalemiyye Defteri” yer almaktadır. 7 vakfin yıllık toplam ödedikleri miktar ise 1.710 akçe olup ortalama vakıf başına 244 akçe düşmektedir.

Vakıfların, muhasebelerinin muhasebe defterine kaydedilmesi karşılığında ödedikleri paraya “Kaydiyye” denmektedir. 10 vakfin muhasebe defterinde müstakil olarak kaydiyye giderinin olduğu ve bunlarının toplamının 660 akçe olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

Vakıf mütevellileri verdikleri borçları tahsil edemedikleri durumlarda kadılık makamına başvurmaktaydılar. Kadılık makamı da aleyhine dava açılacak olan kişinin mahkemeye getirilmesi için bir tezkere hazırlamakta ve harç almaktadır. İşte mahkemeye zorla getirilen kimsenin ödediği bu masraflara “İhzariyye” denmektedir.²³⁴ İhzariyye mübaşir ve muhzirin at ve araba masrafından başka yemek, içmek gibi şahsi masraflarını da içermektedir. İncelediğimiz muhasebe kayıtlarında ihzariyye giderine sıkça rastlanılmaktadır. 1 yılda 19 vakfin 1.195 akçe müstakil olarak ihzariyye masrafı olup ortalama vakıf başına 63 akçe düşmektedir. Bunun yanı sıra ihzariye ücreti tahsil edilecek olan borcun miktarına göre 15 ila 480 akçe arasında değişiklik göstermektedir. 1 vakfin da giderleri arasında 30 akçe “İhzariyye Defteri” gideri olduğu tespit edilmiştir. Bazı vakıfların muhasebe kayıtlarında, kalemiyye, kalemiyye kâtip, ihzariyye, kaydiyye, kalemiyye defteri ve muhasebe harcı gibi giderlere ödenen ücret müstakil

²³⁴ Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, “İhzariyye”, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 240.

olarak zikredilirken bazılarında ise bu giderlerin birkaçının ücretinin toplu olarak kaydedildiği görülmüştür.

20 vakfin yıllık “ihzariyye ve kaydiyye” gideri 830 akçe, 13 vakfin yıllık ”kalemiyye ve ihzariyye” gideri 825 akçe, 5 vakfin yıllık “kalemiyye, ihzariyye ve kaydiyye” gideri 372 akçe, 2 vakfin yıllık “kalemiyye kâtip ve ihzariyye” gideri 135 akçe, 1 vakfin yıllık “kalemiyye defteri, ihzariyye ve kaydiyye” gideri 108 akçe ve 1 vakfin yıllık “harç-ı muhasebe, kalemiyye, ihzariyye ve kaydiyye” gideri 333 akçedir. Vakıfların muhasebeleri tutulurken bazen her giderin ücretinin müstakil olarak yazıldığı bazen de benzer giderlerin ücretlerinin bir başlık altında yazıldığı gözükmektedir. Bu sebeple çalışmamızı yaparken, muhasebe kayıtlarında yer alan gider kalemlerini olduğu gibi yansıtmak amacıyla bu giderleri kayıtlarda ifade edildiği şekliyle aktardık.

Vakıf mütevellileri borçlarını ödemeyen borçluları mahkemeye vermeleri sonucunda bazı masraflarla karşı karşıya kalmaktaydılar. Günümüzde mahkemeye ödenen ücretin Osmanlı da “Harc-ı i’lam” olarak adlandırıldığını söylemek mümkündür. 5 vakfin verdikleri borçları tahsil edebilmek maksadıyla ödedikleri “harc-ı i’lam” bedeli 17.295 akçe olup ortalama vakıf başına 3.459 akçe düşmektedir. 8 numaralı vakıf Mehmet Ağa zimmetinde bulunan 431 kuruş ve Süleyman Beşe zimmetinde bulunan 116 kuruşu tahsil etmek için 6.600 akçe, 25 numaralı vakıf vefat eden Fatma Hatun ve Bulgurlu’lu Hüseyin zimmetinde bulunan alacaklarını tahsil için 1.140 akçe, 57 numaralı vakıf Arpacı İsmail zimmetinde bulunan alacağını tahsil için 4.695 akçe, 54 numaralı vakıf alacağını tahsil için 720 akçe, 62 numaralı vakıf da alacağını tahsil için 4.140 akçe masraf yapmıştır. Vakıfların alacaklarını tahsil için ödedikleri bedellerin değişiklik göstermesi tahsil edilecek olan alacağın miktarına göre değişiklik göstermektedir. Sadece 5 vakfin gider kalemleri arasında mahkemeye ödenen harç bedelinin bulunması para vakıflarının borçlarını tahsil etmede başarılı olduklarının göstergesidir. Para vakıflarının verdikleri borçları ve elde ettikleri murabahaları genelde sıkıntısız bir şekilde tahsil etmelerindeki en büyük etkenlerin teminatsız borç vermemeleri ve vakfiyelerde şart koşulduğu üzere sadece borcunu ödeyebilecek imkâna sahip olan dürüst kişilere borç vermeleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu da mütevellilerin vakfiyelere uygun hareket ettiklerini göstermektedir. Mütevelliler borç verirken

borçlulardan ya borcuna denk sayılabilecek bir rehin veya borcunu ödemediği durumda bu borcu ödeyecek bir kefil talep etmekteydiler. Bazı durumlarda her iki teminatı birlikte de aldıkları da sabittir. Böylece borcunu ödemeyen kişilerden bu borçlar ya alınan rehinlerin satılmasıyla ya da kefillerden tahsil edilmesiyle temin edilmekteydi.

62 numaralı vakfın muhasebe kaydında vakfa ait olan menzillerin mahlûl olmalarından elde edilen gelirlerden vakfın mütevellisine, cabisine ve kâtibine 3.400 akçe resm-i adî ödendiği görülmektedir.²³⁵

54 numaralı vakfın giderleri arasında satın aldığı menzil için “harc-ı hüccet” adı altında 840 akçe ödediği yazmaktadır. Bu giderin satın alınan menzilin artık vakfa ait olduğunu belirtmek üzere kadı tarafından tanzim edilmiş belgeye verilen ücret olduğu anlaşılmaktadır. Bu harcın günümüzde tapu masrafı olarak ödenen ücret olduğu söylenebilir. Ayrıca başka bir vakfın da giderleri arasında 3.300 akçe masârif-i hüccet yer almaktadır.

28 numaralı vakfın giderleri arasında 45 akçe resm-i ihrâç ücretinin olduğu görülmektedir. Vakfa ait mülklerde sakin olan kiracının çıkarılması için bu ücretin ödendiği tahmin edilebilir.

Sonuç olarak vakıfların hemen hemen hepsinde yer alan muhasebe giderleri ve resmi harcamaların vakıfların önemli gider kalemlerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu işlerin icra edildiği kurum olan kadılık makamı incelediğimiz vakıfların muhasebe giderlerinden ve resmi harcamalarından 1 yılda 45.879 akçe gelir elde etmiştir.

3.1.4. Battaliye ve Zayiât

Vakıfların verdikleri borçlardan elde edecekleri murabahaları borçlunun iflas etmesi, firar etmesi gibi bazı istisnai durumlar sebebiyle tam olarak tahsil edemedikleri muhasebe kayıtlarında yer almaktadır. Tahsil edilemeyen bu murabahalar için genelde “battaliye”, “battaliye murabahası”, “kar-u noksan murabaha”, “tahsil edilemeyen murabaha” gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

²³⁵ 62 numaralı vakfın muhasebe kaydı 3 yıllık olarak tutulmuştur. Vakfın muhasebe kaydında yer alan resm-i adî ücreti 10.200 akçedir. Ancak vakfın yıllık giderinin hesaplanabilmesi için bu miktar 3’e bölünerek tabloya dâhil edilmiştir.

Tablo 41: Vakıfların Yıllık Battaliye ve Zayıat Masrafları

Masraf Türü	Vakıf Sayısı	Toplam Masraf (Akçe)	Ortalama Miktar
Kar-u noksan murabaha ve Battaliye	1	720	720
Battaliye ve Kar-u Noksan	9	13.768	1.530
Battaliye	3	4.773	1.591
Battaliye ve Kanadil	1	1.130	1.130
Kar-u noksan murabaha	7	5.153	736
Battaliye Murabahası	5	4.610	922
Tahsil Edilemeyen Murabaha	5	14.415	2.883
Borçluda Zayı Olan	1	1.170	1.170
Tahsil Edilemeyen Kira	1	630	630
Toplam	-	46.369	-

Battaliye, vakıfların verdikleri borçlardan elde edecekleri murabaha gelirinin çeşitli sebeplerden dolayı borçlu kişiden tam olarak tahsil edilememesi durumunu ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Yani vakfın borç verdiği kişiden tahsil edemediği miktar gider kalemine “battaliye” adı altında kaydedilmektedir. Nitekim vakıf elde edeceği gelirin bir kısmını elde edememiş ve karından zarar etmiştir. Bu şekilde karın zararı da muhasebe kayıtlarına gider olarak kaydedilmiştir. Muhasebe kayıtlarında battaliyenin, “battaliye ve kar-u noksan”, “battaliye ve kar-u noksan murabaha”, “battaliye murabahası” ve “battaliye ve kanadil” adı altında birkaç şekilde kaydedildiği tespit edilmiştir. İçinde battaliye olan giderlerinin toplamının 25.001 akçe olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

Vakıfların çeşitli sebepler nedeniyle tahsil edemedikleri diğer zayıatlar ise şöyledir: 7 vakıf verdikleri borçlardan elde etmeleri gereken murabahaları tam olarak tahsil edememelerinden dolayı toplam 5.153 akçe eksik murabaha geliri elde etmişlerdir. 5 vakıf toplam 14.415 akçe murabaha gelirini, 1 vakıf 630 akçe kira gelirini tahsil edememiştir. 1 vakfın da borç verdiği kişide 1.170 akçesi zayı olmuştur.

Vakıfların çeşitli sebeplerden dolayı tahsil edemedikleri veya eksik olarak tahsil ettikleri murabahaları, borçluda zayı olan paraları, tahsil edemedikleri kiralrı gibi zayıatlarının olduğu anlaşılmaktadır. Vakıfların bu şekilde zayı olan toplam paraları 46.369 akçedir.

Vakıfların nakit sermayeleri işletmekten bir yılda elde ettikleri murabaha gelirlerine bakıldığı zaman zayi olan bu miktarın çok az olduğu anlaşılacaktır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere vakıflar çoğu zaman hem verdikleri borçları hem de bu borçlardan elde edilen murabahaları tam olarak tahsil etmişlerdir. Bunun sebebi ise para vakıflarının teminatsız borç vermemeleri ve borç verdikleri kişilerin de borcuna sadık, dürüst kişiler olmasıdır.

Sonuç olarak vakıfların hizmetlerini devam ettirebilmeleri için muhasebe harcından kış günlerinde caminin yolarını küreyen görevliye, vakıf binaların aydınlatılmasından fakirlerin doyurulmasına, tamirattan aydınlatmaya, kömürden temizliğe, avarızdan zayıata pek çok masraf kalemlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 42 : Vakıfların Masrafları Genel

Masraf Türü	Toplam Masraf(Akçe)	Oran
Vakıfların gayelerine yönelik masraflar	309.164	76%
Vakıf Mülklere Yapılan Tamirat	5.244	1,2%
Muhasebe Harcamaları	45.879	11,2%
Battaliye ve Zayiat	46.369	11,4%
Toplam	406.656	100%

Tabloda da görüldüğü üzere 1 yılda 80 vakfın²³⁶ yaptığı masrafların toplamı 406.656 akçe olup bu masraflar arasında %76'lık bir oranla vakıfların gayelerine yönelik masraflar birinci sırada yer almaktadır. Muhasebe harcamalarının oranı %11,2, zayıatların oranı %11,4, vakıf mülklere yapılan masrafların oranı ise %1,2'tür. En ez masraf yapılan alanın vakıfların kira geliri elde ettikleri mülklere yapılması dikkat çekicidir. Bunun sebebi vakıf mülklerde mutasarrıf olanların bu mülklerin tamir, bakım gibi çeşitli ihtiyaçlarını aksatmadan karşılıyor olmalarıdır. Nitekim mutasarrıf vakıf mülke iyi bakmaz ve mülk harap olursa tasarrufta bulunacağı bir mülk kalmamış olacaktır. Bu da mutasarrıfın zararına bir durumdur. Bu sebeple vakıf mülklerde kayd-ı hayat tasarrufta bulunmak isteyen ve vefat ettikten sonra da bu hakkını evlatlarına

²³⁶ 66 numaralı vakfın muhasebe kaydı sadece 1186/1772 yılında tutulmuş ancak bu kayıta vakfın giderleri hakkında her hangi bir bilgi verilmemiştir. Bunun sebebi vakfın mütevellisinin vefat etmesi sebebiyle devir teslim yapılmış olmasıdır. Bu kayıta sadece devir teslim yapılmış tam olarak muhasebe kaydı yapılmamıştır.

intikal ettirmek isteyen kişiler vakıf mülklere en iyi şekilde bakmışlardır. Böylece vakıflar da bu mülklerine çok cüz'i miktarlarda masraf yapmışlardır.

3.2. Vazife Ücretleri

Vakıflarda çalışan görevli sayısı vakfın büyüklüğüne ve ihtiyacına göre değişiklik göstermektedir. Genelde büyük vakıflarda pek çok görevli ile hizmetler icra edilirken, küçük vakıflarda sadece bir veya birkaç görevli ile bu hizmetlerin yerine getirildiği görülmektedir. Vakıflarda görevli olacak kişilerin özellikleri, bu görevlilerin her birine ödenecek ücretler, bu ücretlerin hangi gelirlerle karşılanacağı genellikle vakfiyelerde vâkıf tarafından belirlenmiştir.²³⁷ Görevliler için tayin edilen ücretlerin miktarı da yine vakfın büyüklüğüne ve görevlinin icra edeceği hizmete göre değişmektedir. Bu görevliler kendilerine tevdi' edilen görevi yerine getirdikleri müddetçe vakıftan görevlerinin karşılığı olan ücreti almaya hak kazanmaktadırlar. Bu görevlilerin görev süreleri kendilerine verilen işleri aksatmadan yaptıkları takdirde daimi olmaktadır.²³⁸ Aksi takdirde kendilerine ücret ödenmemekte ve görevlerine son verilmektedir. İncelediğimiz muhasebe kayıtlarında çoğu zaman hangi görevlinin ne kadar maaş aldığı ayrıntılı olarak bildirilmektedir. Vakıfların muhasebe kayıtlarında görevlilerin alacakları ücret için "Vazife" ifadesi kullanılmaktadır. Ücretlerin miktarı çoğu zaman günlük olarak zikredilmekte ancak bazı muhasebe kayıtlarında aylık veya yıllık ücretin toplu şekilde zikredildiği de görülmektedir.

Bazı vakıfların maslahatları sebebiyle görevlilerine eksik maaş ödedikleri görülmektedir. Mesela 17 numaralı vakfın rehinleri yanmış bunun sonucunda vakfın asl-i malı kalmamıştır. Vakfın mütevellisi vakıfta görevli olan kişilerin rızalarıyla vazife ücretlerinden bir miktar kısmış, herkesin hakkının bir kısmından feragat etmesiyle vakfın asl-i malına 20 kuruş eklemeye yapılmıştır.²³⁹ Burada vakfın asl-i malının arttırılması için böyle bir uygulamaya ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Vakıflarda görevli olan kişiler ve aldıkları ücretler incelenen bu bölümde vakıf görevlileri; idari görevliler, eğitim görevlileri, cami görevlileri, cüzhanlar ve diğer görevliler olmak üzere 5 ayrı başlık halinde ele alınmıştır. Aşağıda tek tek ele aldığımız bütün görevliler, vakıflarla ilişkili görevlerde çalışan kişiler olup yaptıkları hizmetlere göre sınıflandırılmışlardır.

²³⁷ Rumeli Mahkemesi 21, vr. 50a-1.

²³⁸ Nazif Öztürk, *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 165-179.

²³⁹ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 85b-1.

3.2.1. Vakıflarda Görev Yapan İdari Kadro ve Aldıkları Maaşlar

Vakıfların idari kadrosunda görev yapan kişiler müteveli, kâtip, cabi ve nazırdır. Kadılık bünyesinde çalışan ve vakıf mütevellilerini denetlemekle görevli olan muhızır da vakıfların idari kadrosuna dâhil edilebilir.²⁴⁰ Orta ve büyük vakıflarda tevliyet, kitabet, cibayet ve nezaret işlerini genelde ayrı ayrı kişiler, küçük vakıflarda ise bu görevleri bir veya birkaç kişi yürütmektedir.

Vakıflarda görev yapan idari kadro, vakfın varlığını ve hizmetlerini devam ettirmesi için önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim vakıfların yönetilmesi, gelir-giderlerinin tutulması, borç ve murabahaların tahsil edilmesi, ihtiyaç duyanlara borç verilmesi gibi hizmetleri yerine getirenler idari kadroda görevli olanlardır. Vakıfların toplam vazife ücretleri arasında en yüksek miktarda ücret ödedikleri grubun, vakıflarda çalışan idari kadro olduğu anlaşılmaktadır. İdari kadroya ödenen toplam maaş miktarı, vakıfların ödedikleri toplam vazife ücretinin %38,5'ine denk gelmektedir.

Vakıfların idari kadrosunda bulunan görevliler ile ilgili bilgilerin yer aldığı tablo şöyledir:

Tablo 43: Vakıfların İdari Kadrosunda Yer Alan Görevliler ve Bir Yılda Aldıkları Toplam Ücret Miktarları

Görev Adı	Vakıf Sayısı	Görevli Sayısı	Toplam Miktar(Akçe)	Ortalama Miktar	Oran
Müteveli	68	68	99.558	1.464	56,1%
Cabi	49	49	39.590	808	22,3%
Kâtip	37	37	28.495	770	16,1%
Nazır	13	13	5.336	410	3,0%
Kâtip + Cabi	3	3	1.944	648	1,1%
Müteveli ve Cabi	2	2	1.620	810	0,9%
2 Cabi	1	1	720	720	0,4%
Muhızır	1	1	120	120	0,1%
Toplam	-	174	177.383	-	100%

3.2.1.1. Müteveli

Vakfın işlerini vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde yürütmekle görevli kimseye müteveli denmektedir. Vakfın şartıyla müteveli olan

²⁴⁰ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 311

kişiyeye “meşrut mütevellî”, hâkim tarafından görevlendirilen kişiyeye de “mansub mütevellî” denmektedir. Mütevellî olma ehliyetine sahip ve şartlara uygun bir şekilde tayin edilen mütevellî, her hangi bir hıyanet, suiistimal, ihmal veya görevini kötüye kullanma gibi durumlar tahakkuk etmediği müddetçe görevinden ihraç edilememektedir. Ancak saydığımız bu tür durumlar tahakkuk ederse mütevellî vâkıfın kendi dahi olsa azledilmektedir.²⁴¹ Mütevellînin kendi isteğiyle bu görevinden çekilmesi veya vefat etmesi de mütevellîlik görevini sona erdiren durumlardır.

Mütevellî seçiminde kişinin güvenilir, müteveyyin, istikamet üzere olan, haramdan uzak duran, görevini en güzel şekilde yerine getiren kişilerden olması vâkıflar tarafından istenmektedir.²⁴² Mütevellîlerin genelde bizzat vakıf kurucuları, vâkıfın çocukları, torunları veya kendisinin tayin ettiği kişiler olduğu vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Yani vakfiyelerde ilk mütevellî olan kişiden sonra kimlerin veya hangi özelliklere sahip kişilerin mütevellî olacağı da bildirilmektedir. Genelde, tevliyet görevi için ilk olarak hayır sahibi kendini tayin etmekte, kendinden sonra soyundan gelenlere nihayet vakıf kurucunun soyundan gelen kişilerin nesli kesilince de hâkimin uygun gördüğü kişinin bu göreve tayin edilmesini şart koşmaktadır.²⁴³

İncelediğimiz muhasebe kayıtlarında mütevellîlerin genelde imam, müezzin veya hoca gibi toplum nezdinde itibarı olan ve dini hizmetleri yerine getiren kişilerden oluştuğu gözükmektedir. Pek çok vakfın mütevellîsinin aynı zamanda mütevellîliklerini yaptıkları camii veya mescit vakıflarının imamları oldukları ve bu görevlerin her birinden ayrı ayrı maaş aldıkları tespit edilmiştir. Mesela 1 numaralı vakfın mütevellîsi olan Hüseyin Efendi imametten 2.160 akçe, tevliyetten 360 akçe, ihlashanlıktan 360 akçe, yasinhanlıktan 720 akçe, mülkhanlıktan 360 akçe ve nebehanlıktan 360 akçe maaş almıştır. Vakıfta İmam Hüseyin Efendi’den başka görevli bulunmamakta, vakfın 1 yılda ödediği 4.320 akçe vazife ücretinin hepsini Hüseyin Efendi almaktadır.

²⁴¹ Nazif Öztürk, “Mütevellî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. 32. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 217-219.

²⁴² Rumeli Mahkemesi 21, vr. 27b-1, “...Vâkıf-ı mezbûr evkâf-ı merkûmenin, emânet ve diyânet ile ma’rûf, istikâmet ve siyânet ile mevsûf harâma meylinden emîn olunan, edâ-i hizmetinde kusûr etmeyen mütevellî re’yi ile istiğlâl-i şer’î ile istiğlâl edilmesini şart etti...”

²⁴³ Balat Mahkemesi 2, vr. 38b-1. “...Tevliye, tebdil, tağyîr, taklil ve teksîri müddet-i hayâtınca kendisine şart etti. Kendisinden sonra ise sadece tevliyeyi oğullarının en sâlihine, sonra nesilleri kesilinceye kadar oğullarının oğullarının en sâlihine, sonra erkek akrabalarından en sâlihine, sonra nesilleri kesilinceye kadar erkek akrabalarının evlâdının en sâlihine, sonra hâkimin münâsib göreceği kimesneye şart etti...”; İstanbul Mahkemesi 12, vr. 105a-1.

Bunun sebebi de daha önce ifade ettiğimiz üzere vakfın küçük bir vakıf olması ve ihtiyaçlarını tek bir görevlinin yerine getirebiliyor olmasıdır. 6 numaralı vakfın mütevellisi olan Hoca Ali Efendi hocalıktan 2.520 akçe, tevliyetten 1.080 akçe ve cibayetten 720 akçe maaş almıştır. Hoca Ali Efendi vakfın hem mütevellisi hem hocası hem de cabisidir. Vakıfta Ali Efendi'den başka görevliler de bulunmakta ancak Ali Efendi birden fazla görevi kendisi yerine getirmekte ve vakfın 1 yılda ödediği toplam maaş miktarı olan 8.280 akçenin 4.320 akçesini Hoca Ali Efendi almaktadır. 12 numaralı vakfın mütevellisi olan Mehmet Efendi tevliyetten 1.440 akçe, hocalıktan 1.080 akçe, imametten 1.440 akçe, cibayetten 720 akçe, ihlashanlıktan 1.440 akçe, yasinhanlıktan 360 akçe ve nebehanlıktan da 360 akçe maaş almıştır. Vakfın imamı, cabisi, hocası ve cüzhanı olan Müteveli Mehmed Efendi vakfın 1 yılda ödediği toplam maaş miktarı olan 11.160 akçenin 6.840 akçesini kendisi almıştır. Görüldüğü üzere vakıfların mütevellileri aynı zamanda başka görevleri de yerine getirmekte ve her görevden ayrı maaş almaktadırlar. Ayrıca Mehmed Efendi bu vakıf haricinde 5 farklı vakıfta da mütevellilik yapmaktadır.

46 ve 51 numaralı vakıfların mütevellileri hariç geri kalan 79 vakfın mütevellisisin erkek olduğu tespit edilmiştir. 46 ve 51 numaralı vakıfların mütevellileri ise bayandır. Ümmü Gülsüm Hatun 46 numaralı vakıftan tevliyet ücreti olarak 3.060 akçe maaş almaktadır. Ancak 51 numaralı vakfın mütevellisi Ümmü Gülsüm Hatun olmasına rağmen kendisi tarafından görevlendirilen Kaimmakam Cabi İbrahim Efendi tevliyet görevini yerine getirmektedir. Görüldüğü üzere bayanların da müteveli olmasının önünde her hangi bir engel bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra bu görevin mütevellilerin yardımcıları olan kaimmakamlar tarafından da yürütülmesi mümkündür.

1 yılda müstakil olarak vakıf mütevellilerinin aldıkları toplam maaş 99.558 akçe olup idari kadroya ödenen toplam maaş miktarı içerisinde %56'lık bir paya sahiptir. Yani vakıflardan kişi başı en fazla maaş alan idari görevliler, ortalama 1.464 akçe ile vakıfların mütevellileridir. Vakıflarda görevli olan kişilerin maaş miktarlarının yaptıkları görevlere ve görev yaptıkları vakıfların büyüklüğüne göre değişiklik gösterdiğini ifade etmiştik. Mütevellilerin vakıflardan aldıkları yıllık maaşlar 228 akçe ile 6.000 akçe arasında değişiklik göstermektedir. Ancak mütevellilerin birden fazla vakıftan ve birden fazla görevden maaş aldıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela 3 numaralı vakıftan tevliyet ücreti olarak 228 akçe alan İmam Hafız Mehmed Efendi 6

vakfın mütevellisi olup yaptığı bütün görevlerden bir yılda 13.574 akçe ücret almıştır. Öyleyse sadece tevliyet ücretine itibar edip mütevellilerin çok az maaş aldıklarını söylemek pek tutarlı olmayacaktır. 23 numaralı vakfın mütevellisi sadece bir vakıfta ve sadece müteveli olarak görev yapmış bunun karşılığında da yıllık 360 akçe maaş almıştır. Fakat incelediğimiz kayıtlarda yer almasa bile bu vakfın mütevellisinin Üsküdar Vakıfları dışında başka vakıflarda da görev yapmış veya başka bir işte çalışmış olma ihtimali yüksektir. Zira yılda 360 akçe ile geçinmesi mümkün değildir.

2 vakfın muhasebe kaydında müteveli ile cabiye ödenen maaş toplu olarak yazılmıştır. Bu sebeple bizde tabloyu oluştururken kayıta olduğu gibi müteveli ve cabiye ödenen 1.620 akçeyi ayrı bir başlık altında zikrettik. 22 numaralı vakfın kaydında ise tevliyet, imamet, hitabet ve meşihat görevleri için ödenen 6.840 akçe toplu bir şekilde yazılmıştır. Ancak toplu şekilde yazılan bu vazife ücretini ayıramadığımız için diğer tablosuna dâhil etmekle beraber burada zikretmeyi de uygun gördük. Ancak mütevellilerin yıllık aldıkları ortalama ücret olan 1.464 akçeye bakacak olursak bu vakfın toplu olarak ödediği vazife ücreti arasında, müteveliye ortalama maaş miktarı kadar ödeme yapıldığı tahmin edilebilir.

Bazı vakıf mütevellilerinin birkaç vakfın mütevellisi oldukları görülmektedir. Bu şekilde birden fazla vakfın mütevellisi olan kişilerin genelde birbirine yakın veya aynı vakfın mülhakatlarından olan vakıflarda da görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Örnek verecek olursak Evliya Hâce Mescidi Vakfı, Evliya Hâce Mescidi mülhakatından Saliha Hatun Vakfı, Evliya Hâce Mahallesi Bedeli Avarız Vakfı ve Evliya Hâce Mahallesi Fatıma Mektebi Vakfı'nın mütevellisi Seyyid Osman Efendi'dir.²⁴⁴ Yine Tenbel Hâce Mehmed Mahallesi Avâız Vakfı, Tenbel Hâce Mehmet Mahallesinde Karakadı Alâeddin Mescidi Vakfı, Karakadı Mescidinde Hac Mustafa Vakfı ve Karakadı Mescidinde Hac Osman'ın Minber Vakfı'nın mütevellisi Seyyid Hafız Mustafa Efendidir.²⁴⁵ Görüldüğü üzere bu vakıflar birbirlerine yakın veya birbirlerinin parçası olan vakıflardır. Bu şekilde birbirinin parçası olan vakıfların mütevellileri genelde aynı kişilerdir. Birden fazla vakıfta görev yapan mütevelliler, görev yaptıkları vakıflar ve 1 yılda yaptıkları bütün görevlerden aldıkları toplam ücretler ile ilgili tablo şöyledir:

²⁴⁴ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 9a-2, 11a-1, 11a-2, 11a-3.

²⁴⁵ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 7b-2, 8a-1, 8b-1, 9a-1.

Tablo 44: Birden Fazla Vakıfta Görev Yapan Mütevelliler ve Yaptıkları Bütün Görevlerden Aldıkları Yıllık Toplam Ücretler

Vakıf No	Vakıf Sayısı	Mütevelli'nin Adı	Yaptığı Görevler	Toplam Miktar (Akçe)
2, 3, 12, 13, 14, 69	6	İmam Hafız Mehmed Efendi	Tevliyet, İmamet, Cüzhanlık, Hocalık, Cibayet, Kitabet, Yasin, İhlas, Nebe ve Amnerarrasulühanlık	13.574
6, 7, 8	3	İmam Ali Efendi	Tevliyet, İmamet, Cibayet ve Hocalık	15.480
10, 11	2	Molla Mehmed İbn Hâc Ali	Tevliyet	3.600
16, 17, 18	3	İbrahim Ağa	Tevliyet	2.820
19, 20, 21	3	İmam Mehmed Emin Efendi	Tevliyet, Ferraş ve Abkeş, Amenerrasulühan ve Cüzhan	3.384
24, 25, 26, 27	4	Seyyid Hafız Mustafa Efendi	Tevliyet, İmamet, Cibayet, Ferraş, Tevliyet ve Cibayet	8.460
28, 33, 34, 35	4	Seyyid Osman Efendi	Tevliyet, İmamet, Hocalık, İhlashan ve Cüzhanlık	7.300
31, 32	2	Mehmed Efendi	Tevliyet, Nezaret, Kitabet ve Cibayet	3.600
37, 38	2	İmam Molla Ali	Tevliyet	4.320
47, 70	2	Hâc Ahmed İbn Mustafa	Tevliyet	6.000
54, 55	2	Osman Efendi	Tevliyet	5.400
74, 75	2	Mustafa Efendi İbn Mehmed	Tevliyet, İmamet, Yasinhan, Nebehan, Cüzhan	3.420
76, 77	2	Mehmed Ağa	Tevliyet, Cibayet	5.400
78, 79	2	Molla Mehmed	Tevliyet	440

Tabloda yer alan 39 vakfı 15 mütevelli yönetmiştir ve genelde yönettikleri bütün vakıflardan yaptıkları hizmetler karşılığında ücret almışlardır. Tabloda mütevellilerin aldıkları ücret sadece tevliyet ücreti değil mütevellilerin yaptıkları imamlık, kâtiplik, hocalık, cabilik, ferraşlık, abkeşlik veya cüzhanlık görevlerinden aldıkları ücretler de bu rakama dâhildir. Yani tabloda yer alan maaş miktarı vakıfların her bir mütevelliye yaptıkları bütün görevlerden dolayı ödedikleri toplam paradır.

Son olarak muhasebe kayıtlarını incelediğimiz 81 vakıftan 71'inin tevliyet ücreti ödediği gözükmektedir.²⁴⁶ 10 vakfın muhasebe kaydında ise mütevelliyeye ücret ödendiğine dair her hangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak bunun sebebi mütevellinin aynı vakfın bir bölümü olan vakıfta da mütevellilik yapması ve oradan tevliyet ücreti almış olmasıdır. Nitekim tevliyet ücreti ödemeyen 11, 31, 34, 49, 70, 75 ve 79 numaralı vakıfların mütevellileri bu vakıfların bir bölümü olan başka vakıflarda görev yapmakta ve oradan tevliyet ücreti almaktadırlar. 45 ve 60 numaralı vakıfların kayıtlarında vazife ücretleri hiç yer almamaktadır. 66 numaralı vakfın ise mütevellisi vefat etmiş ve yerine bir başkası tayin edildiği için vakfın muhasebe kaydı tam olarak tutulmamış sadece yeni mütevelliyeye borçlulara ait olan senetler teslim edilmiştir. Bu sebeple 66 numaralı vakfın mütevellisine ücret ödenip ödenmediği, ödendiye ne kadar ödendiği hakkında her hangi bir bilgiye sahip değiliz.

3.2.1.2. Cabi

Osmanlı öncesi İslam ve Türk devletlerinde haraç ve vergi toplamakla görevli olan kişiye cabi denirken Osmanlılarda daha çok vakıfların tahsilat işlerini yapan, vakfın gelirlerini toplayan kişilere cabi denmeye başlanmıştır. Küçük vakıfların bütün idaresi genelde mütevelliler tarafından yürütülürken büyük vakıfların idaresinde müteveli, kâtip, nazır, cabi veya muhızır gibi birçok görevli bulunmaktadır. Özellikleri, statüleri ve alacakları ücretleri vakfiyelerde belirlenen cabilerin tayin, azil, teftiş gibi hukuki işleri vakfın bulunduğu yerin kadısı tarafından yürütülürdü. Cabilerin yaptıkları işe “cibayet” denirdi. Küçük sayılabilecek veya orta büyüklükteki vakıfların tahsilat işlerini yapmak için bir cabi tayin edilebilirken birbirinin parçası olan vakıfların tahsilat işleri de çoğu zaman bir cabi tarafından yapılmaktaydı. Büyük vakıflarda ise birden fazla cabi bulunmaktaydı.²⁴⁷

Tabloda 49 vakfın bir cabisi bulunurken 1 vakfın 2 farklı cabisinin bulunduğu gözükmektedir. 2 cabisi bulunan 8 numaralı vakfın, muhasebe kayıtlarını incelediğimiz vakıflar arasındaki büyük vakıflardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu vakfın 1

²⁴⁶ Tabloda 68 müteveli gözükmesine rağmen 71 dememizin sebebi 22 numaralı vakfın muhasebe kaydında tevliyet, meşihat, imamet ve hitabet ücretlerinin toplu bir şekilde yazılmasıdır. Ayrıca tabloda 2 vakfın müteveli ve cabisine ödenen ücret de toplu bir şekilde yazılmıştır. Böylece vakıflardan ücret alan müteveli sayısı 71 olmaktadır.

²⁴⁷ Mehmet İpşirli, “Cabi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. 6, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s. 529.

yılda murabahadan elde ettiği geliri 58.830 akçe, kiralardan elde ettiği geliri 10.306 akçe olmak üzere toplam yıllık geliri 69.136 akçedir.²⁴⁸

49 vakfın 1 yılda Cabilerine ödedikleri toplam maaş 39.590 akçe olup idari kadroya ödenen toplam maaş miktarı içerisinde %22,5'lik bir paya sahiptir. 8 numaralı vakfın ikinci cabisine ödenen maaşı da bu paya eklersek pay %23'e yükselmektedir. 3 vakıfta kâtip ve cabinin, 2 vakıfta ise mütevellî ve cabinin maaşlarının toplu bir şekilde yazıldığı gözükmemektedir. Bu cabilere ödenen ücretlerin de eklenmesiyle oranın ve miktarın biraz daha artacağı aşîkârdır. Cabilerin aldıkları yıllık maaş miktarları 180 ile 1.800 akçe arasında değişiklik göstermekte olup ortalama aldıkları yıllık maaş 808 akçedir. Cabilerin ücretlerinin değişiklik göstermesi genelde vakıfların büyüklüğüne göre değişmektedir. Nitekim cabisine yıllık 1.800 akçe maaş ödeyen 37 numaralı vakfın asl-i malı, cabisine yıllık 180 akçe maaş ödeyen 26 numaralı vakfın asl-i malının yaklaşık 8 katıdır.²⁴⁹

Vakıflarda cabilik yapan kişilerin cüzhanlık, kâtiplik, müezzinlik, imamlık veya mütevellîlik gibi başka görevler de icra ettikleri ve her görevden maaş aldıkları muhasebe kayıtlarında yer almaktadır. Örneğin 2 numaralı vakfın cabisi hem kâtiplik hem cabilikten 620 akçe ve cüzhanlıktan 620 akçe maaş almaktadır. 13 numaralı vakfın cabisi, cabilikten 360 akçe, cüzhanlıktan 540 akçe ve ihlâshanlıktan 720 akçe maaş almaktadır. 15 numaralı vakfın cabisi, cabilikten 720 akçe, imamlıktan 1.080 ve ihlâshanlıktan 360 akçe maaş almıştır.

3.2.1.3. Kâtip

Vakıfların her türlü kayıtlarını tutmakla görevli olan kâtipler bu görevlerinin karşılığında vakıflardan ücret almışlardır.²⁵⁰ 37 vakfın vazife ücretleri kısmında müstakil olarak kitabet ücreti yer almaktadır. 1 yılda 37 kâtibe 28.495 akçe ödenmiş olup idari kadroya ödenen toplam maaş miktarı içerisinde %16'lık bir paya sahiptir. Kâtiplerin yıllık aldıkları maaşlar 114 ile 1.800 akçe arasında değişiklik göstermektedir. Kâtip başına düşen ortalama maaş ise 770 akçedir. Ancak kâtiplerin de vakıflarda kâtiplikten başka görevlerde veya birden fazla vakıfta çalıştıklarını söylemek

²⁴⁸ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 3a-1.

²⁴⁹ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 8b-1, 11b-2. 26 numaralı vakfın asl-i malı 150 kuruşken, 37 numaralı vakfın asl-i malı 1.150 kuruştur.

²⁵⁰ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Örneği*, s. 317.

mümkündür. 3 vakfın muhasebe kaydında kâtip ve cabi bir başlık altında zikredilmiş ve bu görevlilere toplu olarak ödenen maaş bilgisine yer verilmiştir. Bu şekilde zikredilen 3 kâtip ve cabiye ödenen yıllık toplam maaş miktarı 1.944 akçedir.

Kâtipler de vakıflarda birden fazla vazifeyi yerine getirip bu vazifelerin her birinden maaş almaktadırlar. Örneğin, 8 numaralı vakfın kâtibi, kâtiplikten 1.800 akçe, cabilikten 720 akçe, müezzinlikten 4.680 akçe, kayyum ve sıraçlıktan 360 akçe maaş almıştır. 30 numaralı vakfın kâtibi, kâtiplikten 360 akçe ve cabilikten de 360 akçe maaş almıştır. 50 numaralı vakfın kâtibi ise kâtiplikten 360 akçe, mütevelliliken 3.600 akçe maaş almıştır.

3.2.1.4. Nazır

Osmanlı devletinde maliye, idare ve vakıf kurumlarında yönetici veya denetleyici olan kişiye nazır, yaptığı işe veya kuruma da nezaret denmektedir. Nazır teriminin çokça kullanıldığı alanlardan birisi vakıf müessesesidir.²⁵¹ Biz burada konumuzla alakalı olan yani vakıfların denetleyicisi olan nazırları ele almaktayız. Vakfın nazırını, yapılan işlemlerin vakfiyeye uygun olup olmadığını, vakfın gelirlerinin gerekli yerlere sarf edilip edilmediğini kontrol etmektedir. Eğer nazır vakfın işleyişinde her hangi bir problem, aksama veya suiistimal tespit ederse gerekli müdahaleleri yapıp meseleyi kadiya intikal ettirmektedir.²⁵²

Vakıf mütevellilerinin faaliyetlerini denetleyen bazı nazırların aynı zamanda vakıflarda mütevellilik yaptıkları da görülmektedir.²⁵³ 30, 32 ve 59 numaralı vakıflarda nezaret görevini yerine getiren kişilerin aynı zamanda nazırlık yaptıkları vakıfların mütevellileri oldukları tespit edilmiştir. 30 numaralı vakfın nazırını, nezaret görevinden 360 akçe, tevliyet görevinden 1.080 akçe²⁵⁴, 32 numaralı vakfın nazırını, nezaret görevinden 720 akçe, tevliyet görevinden ise 1.800 akçe²⁵⁵, 59 numaralı vakfın nazırını ise nezaret görevinden 360 akçe, tevliyet görevinden de 2.880 akçe maaş almıştır.²⁵⁶

²⁵¹ Mehmet Genç, “Nazır”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. 32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 449.

²⁵² Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 315-316.

²⁵³ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 316. Özcan, Üsküdar Para Vakıfları ile ilgili yaptığı çalışmasında “*Tabii olarak tevliyet ile nezaretin aynı şahıs tarafından yürütülmesi mümkün değildir.*” İfadesi ile tevliyet ile nezaretin aynı kişi tarafından yürütülemeyeceğini söylemektedir. Ancak incelediğimiz bazı muhasebe kayıtlarında nazıra ödenen maaş “vazife-i nezaret mezbur mütevellî” ifadesi ile kaydedilmiş olup mütevellinin nazırlıkta yaptığını göstermektedir.

²⁵⁴ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 10a-1.

²⁵⁵ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 10b-2.

²⁵⁶ Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 18a-2.

13 vakıfta nezaret görevini yerine getiren 13 kişinin 1 yılda aldıkları toplam maaş miktarı 5.336 akçe olup idari kadroya ödenen toplam maaş miktarı içerisinde %3,1'lik bir paya sahiptir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla nazırların yıllık aldıkları maaş 296 ile 720 akçe arasında olup ortalama aldıkları maaş 410 akçedir.

3.2.1.5. Muhzır

Kadılık makamına bağlı olarak çalışan, mahkemelerde davalı veya davacıyı mahkeme huzuruna çağıran görevliye muhzır denmektedir.²⁵⁷ Vakıflar az da olsa alacaklarını tahsil edememe gibi durumlar sebebiyle mahkemelere başvurmuşlardır. Vakıfların kadılık makamına ödediği çeşitli harçlar varken sadece bir vakfın muhzıra 120 akçe maaş ödediği gözükmektedir. Bu da vakıfların genelde alacaklarını tahsil ettiklerinin bir göstergesi olabilir.

Sonuç olarak vakıfların gider kalemlerinden en fazla yekûn tutan ücretin idari görevlilere ödenen vazife ücretleri olduğunu söylemek mümkündür. İdari kadroda görev yapan 174 kişiye 1 yılda toplam 177.383 akçe ödenmiştir. İdari kadroda ise en fazla maaş alan görevlilerin sırasıyla mütevelliler, cabiler, kâtipler, nazırlar ve muhzırlar olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Bunun yanında vakıfların idari kadrosunda yer alan bazı görevlilerin birden fazla görev yaptıkları, vakıfların aynı zamanda eğitim ve dini faaliyetlerini de yürüttükleri anlaşılmaktadır.

3.2.2. Eğitim Görevlileri ve Aldıkları Maaşlar

Vakıfların gayelerine yönelik birtakım harcamaları vardır ve bu harcamalar vakıfların giderleri arasında en yüksek orana sahiptir. Vakıfların gayelerine yönelik harcamalarının başında gelen giderlerden biri eğitim görevlilerine ödenen ücretlerdir. Muhasebe kayıtlarını incelediğimiz vakıflarda görev yapan eğitim görevlileri hoca, halife, muallim, şeyh'ul kurra, ders-i âmm, Kur'an hocası ve şeyhtir. Vakıflarda eğitim veren daha başka görevliler de olabilir ancak bizim muhasebe kayıtlarını incelediğimiz vakıflarda sadece bu görevliler bulunmaktadır. Saydığımız eğitim görevlileri genelde mektep vakfı olan vakıflarda görev yapmakta ve bu vakıflardan ücret almaktadırlar. Aşağıdaki tabloda vakıflarda görev yapan eğitim görevlileri ve aldıkları maaşlara yer verilmiştir.

²⁵⁷ Recep Ahıskalı, "Muhzır", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 85.

Tablo 45: Vakıflarda Çalışan Eğitim Görevlileri ve Aldıkları Maaşlar

Görev Adı	Vakıf Sayısı	Görevli Sayısı	Toplam Miktar (Akçe)	Ortalama Miktar	Oran
Mektep Hocası	10	10	17.640	1.764	43,4%
Halife-i Mektep	7	7	7.200	1.029	17,7%
Meşihat	2	2	3.600	1.800	8,9%
Muallim	1	1	3.240	3.240	8,0%
Şeyh'ul Kurra	2	2	3.960	1.980	9,7%
Kur'an Hocası	1	1	1.440	1.440	3,5%
Ders-i Âmm	2	2	3.554	1.777	8,7%
Toplam	-	25	40.634	-	100%

Tabloda da görüldüğü üzere 10 mektep hocası 1 yılda toplam 17.640 akçe maaş almış olup eğitim görevlilerine ödenen toplam maaş miktarı içerisinde %43,5'lik bir payla en yüksek orana sahiptir. Hocaların aldıkları maaşlar yaptıkları hizmetlere ve çalıştıkları vakıfların büyüklüğüne göre 720 ile 4.320 akçe arasında değişmektedir. Mektep hocalarının yıllık aldıkları maaşların ortalaması ise 1.764 akçedir.

7 halife-i mektebe 1 yılda ödenen toplam maaş 7.200 akçe olup eğitim görevlilerine ödenen toplam maaş miktarı içerisinde %17,7'lik bir orana sahiptir. Halife-i mekteplerin yıllık maaşları 720 ile 1.440 akçe arasında değişiklik göstermekte olup ortalama maaş miktarı 1.029 akçedir.

Vakıflarda hocalık yapan bir diğer görevli ise şeyhtir. 2 vakfın giderleri arasında meşihat giderinin toplam 3.600 akçe olduğu tespit edilmiştir. İki şeyh de yaptıkları hizmet karşılığında 1 yılda 1.800'er akçe maaş almış olup toplam maaş miktarı içerisinde meşihat görevinden alınan maaş miktarı %8,9'luk bir paya sahiptir. Ayrıca 22 numaralı vakfın muhasebe kaydında meşihat, tevliyet, imamet ve hitabet görevleri için ödenen ücret toplu bir şekilde yazılmıştır. Böylece 3 vakıfta meşihat görevini icra eden görevlinin olduğunu söyleyebiliriz. 22 numaralı vakıfta meşihat görevi için ödenen maaşın şeyhlerin aldıkları ortalama maaş miktarı olan 1.800 akçe civarında olması muhtemeldir.

2 vakfın muhasebe kaydında vazife ücretleri kısmında üst düzey eğitim görevlisi olan şeyh'ul kurra yer almaktadır. 2 şeyh'ül kurraya yıllık ödenen toplam miktar 3.960 akçe olup toplam maaş miktarı içerisinde şeyh'ül kurraların aldıkları ücret %9,7'lik bir paya

sahiptir. Yine üst düzey eğitim görevlilerinden olan 2 ders-i amm'in 1 yılda toplam 3.554 akçe maaş aldıkları ve eğitim görevlilerine ödenen toplam maaş miktarı içerisindeki oranının %8,7 olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

1 vakıf, talebelere Kur'an öğretmesi için bünyesinde görev yapan Kur'an hocasına 1.440 akçe, 1 vakıf da muallime 3.240 akçe maaş ödemiştir.

Vakıflarda eğitim görevlisi olarak hizmet icra eden 25 kişi bulunmaktadır. Bu eğitim görevlilerinin 1 yılda aldıkları toplam maaş 40.634 akçedir. Ancak eğitim görevlilerinin, görev yaptıkları vakıflarda eğitim dışında başka hizmetler de icra ettiklerini veya başka vakıflarda da çalıştıklarını söylemek mümkündür.

3.2.3. Camii Görevlileri ve Aldıkları Maaşlar

İncelediğimiz vakıfların çoğu camii veya mescit vakfı olup bu müesseselerde görev yapan pek çok kişi bulunmaktadır. Bu görevliler arasında imam, müezzin, ramazan müezzini, hatip/vaiz ve kayyum gibi görevliler bulunmaktadır. Bu sayı artırılabilir ancak biz sadece bu görevlileri camii ve mescitlerde görev yapan kişiler olarak kabul ettik. Kandillerin yakılmasıyla görevli olan siraç, tuvaletlerin temizlenmesiyle görevli olan ferraş ve kuyudan su çekmekle görevli olan abkeş diğer başlığı altında ele alınmıştır. Sadece siraç ve abkeş kayyum ile beraber zikredildiği için bu tabloya dâhil edilmiştir.

Tablo 46: Camii ve Mescitlerde Çalışan Görevliler ve Aldıkları Maaşlar

Görevli Adı	Vakıf Sayısı	Görevli Sayısı	Toplam Miktar (Akçe)	Ortalama Miktar	Oran
İmam	24	24	63.590	2.650	48,9%
Müezzin	28	36	44.734	1.243	34,4%
Müezzin 2	2	2	1.088	544	0,8%
Ramazan Müezzini	2	2	1.200	600	0,9%
Hatip/Vaiz	5	5	7.920	1.584	6,1%
Kayyum	10	10	6.156	616	4,7%
Müezzin ve Kayyum	1	1	2.160	2.160	1,7%
Kayyum ve Siraç	1	1	360	360	0,3%
Kayyum ve Abkeş	3	3	2.732	911	2,1%
Toplam	-	84	129.940	-	100%

Muhasebe kayıtlarını incelediğimiz camii veya mescit vakıflarında sadece 1 imamın görevli olduğu bunun yanında bazı büyük camilerde birden fazla müezzinin görev yaptığı görülmektedir. Tabloya baktığımız zaman 24 vakıf camisinde 24 imamın²⁵⁸ görev yapmasına karşılık 28 vakıf camisinde ikinci müezzinler de dâhil olmak üzere müstakil olarak 38 müezzinin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 2 vakıfta ramazan ayında müezzinlik yapan 2 görevlinin bulunduğu ve 1 vakıfta da kayyum ve müezzinlik görevini yapan 1 kişinin bulunduğu gözükmemektedir.

Camii ve mescitlerde çalışan görevlilerden en fazla sayıya sahip olan müezzinlerken en fazla maaş alan görevliler imamlardır. 24 imam 1 yılda toplam 63.590 akçe, müstakil olarak 36 müezzin ise 1 yılda toplam 44.734 akçe maaş almıştır. İmamların yıllık maaşları 456 ile 8.280 akçe arasında değişmekte olup ortalaması 2.650 akçedir. Vakıf görevlilerinden en yüksek maaş alan görevlilerin ortalama 2.650 akçe ile imamlar olduğunu söylemek mümkündür. Müezzinlerin yıllık aldıkları maaş ise 488 ile 5.760 akçe arasında değişiklik göstermekte olup ortalaması 1.243 akçedir. Ayrıca 2 ramazan müezzini 1 yılda toplam 1.200 akçe, 2 adet ikinci müezzinin 1 yılda 1.088 akçe ve 1 müezzin ve kayyum 1 yılda toplam 2.160 akçe maaş aldığı tablodan anlaşılmaktadır. Ramazan ve ikinci müezzinlere ödenen maaş da, müezzinlere ödenen toplam maaş içerisinde dâhil edildiği vakit rakam 49.182 akçeye yükselmektedir.

İmamların aldıkları toplam maaş miktarı, camii görevlilerine ödenen toplam maaş miktarı içerisinde %48,9'lük bir paya, müezzinlerinki ise %34,4'lük bir paya sahiptir. İmam ve müezzinlerin birçoğu aynı zamanda görev yaptıkları vakıflarda mütevellilik, hocalık, kayyumluk, cabilik, cüzhanlık gibi görevler de yapmış ve bu görevlerden de maaş almışlardır. Örneğin, 12 numaralı vakfın imamı, imametten 1.440 akçe, tevliyetten 1.440 akçe, hocalıktan 1.080 akçe, ihlashanlıktan 1.440 akçe, yasinhanlıktan 360 akçe ve nebehanlıktan 360 akçe maaş almış olup 1 yılda bu vakıftan aldığı toplam maaş 6.840 akçedir. 39 numaralı vakfın müezzini, müezzinlikten 1.080 akçe, kayyumluktan 720 akçe ve cabilikten 360 akçe maaş almıştır.

Daha ziyade minber ve kürsü vakıflarında görevli olan 5 hatip/vaizin 1 yılda aldıkları toplam maaş 7.920 akçe olup camii görevlilerine ödenen toplam maaş miktarı içerisinde %6,1'lik bir orana sahiptir. Vaizlerin yıllık aldıkları maaş 1.080 ile 2.160 akçe arasında

²⁵⁸ Ayrıca 22 numaralı vakfın muhasebe kaydında meşihat, tevliyet, imamet ve hitabet görevleri için ödenen ücret toplu bir şekilde yazılmıştır. Öyleyse toplam 25 vakıfta 25 imamın görev yaptığını söylemek daha doğru olacaktır.

değişiklik göstermektedir. Bir vaizin yıllık aldığı ortalama maaş ise 1.584 akçeye tekabül etmektedir. 22 numaralı vakfın muhasebe kaydında meşihat, tevliyet, imamet ve hitabet görevleri için ödenen ücret toplu bir şekilde yazıldığı için bu kişilerin her birine ödenen maaş miktarı tespit edilemediği için bu görevlileri diğer kısmına kaydetmekle beraber burada zikretmeyi de uygun gördük. 22 numaralı vakıfta görev yapan vaiz de bu sayıya eklenince 6 vakıfta görevli olarak 6 vaizin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Camii ve mescitlerin temizlik işleriyle sorumlu olan, müstakil olarak 10 kayyum bulunmaktadır. 10 kayyumun 1 yılda aldıkları toplam maaş miktarı 6.156 akçe olup camii görevlilerine ödenen toplam maaş miktarı içerisinde %4,7'lik bir paya sahiptir. Kayyumların yıllık aldıkları maaş miktarı 271 ile 1.080 akçe arasında değişiklik göstermekte olup bir kayyumun yıllık ortalama maaşı 760 akçe dolaylarındadır. Ayrıca 1 kayyum ve müezzin 2.160 akçe, 1 kayyum ve siraç 360 akçe, 3 kayyum ve abkeş de 2.732 akçe maaş almıştır. Bu görevlileri de eklediğimiz zaman kayyumların sayıları ve 1 yılda aldıkları toplam ücret miktarı artmaktadır.

Camii ve mescitlerde görev yapan 84 görevliye 1 yılda ödenen toplam maaş miktarı 129.940 akçedir. İdari kadrodan sonra en fazla maaş ödemesi yapılan grup camii ve mescitlerde görev yapan 9 görevliden oluşan bu gruptur. Bu da vakıfların camii ve mescitleri ihya ettiklerinin ve toplumun dini ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıklarının göstergesidir.

3.2.4. Kâriler ve Aldıkları Maaşlar

Vakıflarda görev yapan idari kadrodan sonra en kalabalık grubu kariler teşkil etmektedir. Kari vâkıfın şartı üzere cüz, yasin, mülk, nebe, ihlas, naat-ı şerif, muhammediye okumakla, salavat çekmekle ve dua etmekle görevli olan kimselerdir. Pek çok vakıfta bu görevlilerden en az birinin bulunduğu ve vâkıfın ruhunu şad etmek için bir takım şeyler okuduğu gözükmektedir.

Başta Allah rızası sonra Hz. Peygamber ve ashabının ruhu için sonra da bizzat vâkıfın ruhu için cüz, sure, naat-ı şerif, muhammediyye gibi şeyleri okumakla, dua etmekle ve salavat çekmekle görevli olan kişilerin vazifelerini yerine getirecekleri vakit ve alacakları ücret genelde vakfiyelerde vâkıf tarafından belirlenmektedir.²⁵⁹

²⁵⁹ Üsküdar Mahkemesi 84, vr. 88b-90a-1; "...her gün salât-ı fecden sonra sûre-i Yâsin tilâvet ettiği için dahi yevmî iki akçe verile ve her gün salât-ı asrdan sonra sûre-i Âmmе tilâvet etmek için yevmî bir akçe verile ve câmi'-i

Aşağıdaki tabloda kıraat vazifesini yerine getiren görevliler, bu görevlilerin sayıları, aldıkları toplam ücret gibi bilgiler yer almaktadır.

Tablo 47: Vakıflarda Görev Yapan Kârîler ve Aldıkları Maaşlar

Görev Adı	Vakıf Sayısı	Görevli Sayısı	Toplam Miktar (Akçe)	Ortalama Miktar	Oran
Cüzhan/lar	22	106	60.838	574	75%
İhlaşan	9	14	6.159	440	7,6%
Yasin-i Şerifhan	8	9	4.862	540	6,0%
Dua	2	2	2.340	1.170	2,9%
Nebehan	4	4	1.620	405	2,0%
Salavathan	2	2	1.440	720	1,8%
Amenerrasulühan	3	3	1.274	425	1,6%
Mülkhan	3	3	1.262	421	1,6%
Naat-ı Şerif	2	2	900	450	1,1%
Muhammediyehan	1	1	390	390	0,5%
Toplam	-	146	81.085	-	100%

Tabloda da görüldüğü üzere vakıflarda görev yapan kârîler arasında en kalabalık grubu oluşturanlar cüzhanlar yani cüz okumakla görevli olan kişilerdir. Muhasebe kayıtlarında bu görevliler “cüzhan” veya “eczahan” olarak ifade edilmektedir.

22 vakıfta görev yapan 106 cüzhanın 1 yılda aldıkları toplam maaş miktarı 60.838 akçe olup karilere ödenen toplam maaş miktarı içerisinde cüzhanların aldıkları pay %75’dir. Cüzhanların yıllık aldıkları maaş miktarı okudukları cüz sayısına, vakfin büyüklüğüne ve vakıfta görev yapan cüzhan sayısına göre 296 ile 720 akçe arasında değişiklik

mezbûrda evkât-ı hamsede müezzin olan kimesneye cihet-i te’zîn yevmî üç akçe verilip ve her gün ba’de salâti’l-işâ’ sûre-i Tebâreke tilâvet ettiği için yevmî bir akçe verile... ve câmi’-i merkûmda kayyım olan kimesne yevmî dört akçe cihet-i kayyımlik verile eğer okumak bilir ise her gün kable’l-magrîb Âmene’r-resûlü bimâ ünzile ileyhi âyet-i şerîfin ve üç sûre-i İhlâs ve Muavvizeteyn ve bir sûre-i Fâtiha ve sûre-i Bakara’dan müflihûn âyetine varınca tilâvet edip yevmî bir akçe verile okumak bilmezse âhar kimesne okuyup yevmî bir akçe verile... ve ba’de salâti’l-fecr Cuma ve a’yâddan gayrı günlerde her gün on beş cüz’-i şerîf tilâvet oluna ikisi li rızâi’llâhi te’âlâ ve ikisi hazret-i Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem rûh-ı şerîfleri ve dördü çâr-ı yâr-ı nebî hazretlerinin rûh-ı şerîfleri için ve biri Hazret-i Hasan ve biri Hazret-i Hüseyin -radiyallâhu anhümâ- rûh-ı şerîfleri için ve biri cem’ enbiyâ sallallâhu alâ nebiyyinâ ve aleyhim ervâhu için ve biri babam Sinan Bey rûhu için ve biri anam Fâtüma rûhu için ve biri hemşirem Ayşe rûhu için ve biri benim rûhum için tilâvet oluna zikr olunan cüzleri tilâvet edenlerin her birine bir rub’ mezbûrdan biri buçuk akçe verile zikr olunan eczâ-i şerîfeden birinin tilâvetini câmi’in imâmına ve birini müezzinine ve birini kayyımına tilâvete kâdir ise ve birini Ebhemzâde Mescidi imâmına ve birini müezzinine ve biri merhûm Surûrî Efendi Mescidi imâmına ve biri müezzinine şart eyledim...”

göstermektedir. Cüzhanların 1 yılda aldıkları ortalama maaş miktarı ise 574 akçedir. Cüzhanlık görevini çoğu zaman vakıfların mütevellileri, imamları, müezzinleri, hocaları ve diğer görevlileri yürütmektedir. Yukarıda bir kısmını örnek olarak verdiğimiz vakfiyede de bu hususa işaret edilmiş olup cüzhanlık görevi genelde vakfın çalışanlarına tevdi edilmiştir. Örnek verecek olursak 13 numaralı vakfın mütevellisi ve kâtibi olan Mehmed Efendi bu görevleri haricinde cüzhanlıktan 540 akçe, aynı vakfın müezzin ve cabisi olan İbrahim Efendi de bu görevleri haricinde, cüzhanlıktan 540 akçe maaş almıştır. 46 numaralı vakfın cabisi olan Mehmed Efendi bu görevinden başka cüzhanlıktan 720 akçe maaş almıştır. 51 numaralı vakfın kayyumu olan Molla Osman kayyumluk dışında müezzinlik ve cüzhanlıktan 1.080 akçe maaş almıştır. Bütün bu örneklerde de görüldüğü üzere cüzhanlar genelde vakfın mütevellileri, imamları veya müezzinleridir. Hiçbir bayanın cüzhanlık yapmamış olması dikkat çekici bir durumdur.

Cüzhanlardan sonra en fazla sayıya mensup olan grup ihlashanlardır. Bu kişilerin görevi vâkıfın belirlediği vakitlerde ve sayıda İhlas suresini tilavet edip sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmektir. 9 vakıfta görev yapan 14 ihlashanın 1 yılda aldıkları toplam maaş miktarı 6.159 akçe olmakla beraber karilere ödenen toplam maaş miktarı içerisindeki payı %7,6'dır. İhlashanların aldıkları yıllık maaş miktarı 271 ile 720 akçe arasında değişmektedir. Ortalama olarak ihlashanların aldıkları yıllık maaş 440 akçeye tekabül etmektedir. Cüzhanlığı genelde vakıfta çalışan görevlilerin yaptığı gibi ihlas suresi kıraati yapmakla yükümlü olan kişilerin de vakıfta görevli imam, müezzin, hoca vb. görevliler olduğu anlaşılmaktadır.

8 vakfın 1 yılda Yasin-i şerif okuyan 9 görevliye ödediği toplam maaş miktarı 4.862 akçe, 4 vakfın Nebe suresi okuyan 4 görevliye ödediği toplam maaş miktarı 1.620 akçe, 3 vakfın Amenerrasulü okuyan 3 görevliye ödediği toplam maaş miktarı 1.274 akçe ve 3 vakfın Mülk suresi okuyan 3 görevliye ödediği toplam maaş miktarı 1.262 akçedir. Yasin suresi okuyan görevlilerin aldıkları yıllık maaş 360 ile 720 akçe arasında, Nebe suresi okuyanların 180 ile 720 akçe arasında, Mülk suresi okuyanların 360 ile 542 akçe arasında, Amenerrasulü okuyanların ise 310 ile 720 akçe arasında değişiklik göstermektedir.

Vâkıfın ruhu için dua etmekle görevli olan 2 kişi bulunmaktadır. Bu görevlilerden biri olan Aişe Hatun görev yaptığı 22 numaralı vakıftan 1.080 akçe maaş almıştır. 46

numaralı vakfın görevlisi olup dua etme vazifesini yerine getiren Meknune Hatun ise 1.260 akçe maaş almıştır. Dua etmekle görevli olan 2 kişinin de bayan olması dikkat çekicidir. Bazı vakfiyelerde “eğer eşim evlenmezse şu görev için şu kadar maaş alsın” diye vakıfların ifadeleri²⁶⁰ yer almaktadır. Bu iki bayanın da görev yaptıkları vakıfların kurucularının eşleri, kızları veya akrabaları olmaları ihtimal dâhilindedir.

Bazı vâkıflar, Peygamber Efendimize salavat getirmek için görevliler tayin etmiş ve onlara maaş ödemeyi şart koşmuşlardır. Örneğin 9 numaralı vakfın muhasebe kaydında salavat-ı şerif getirmekle görevli olan Ümmü Gülsüm Hatun’a 720 akçe ödendiği, 46 numaralı vakfın kaydında da salavat-ı şerif getirmekle görevli olan Yusuf’a 720 akçe ödendiği bilgisi yer almaktadır.

Tabloda da görüldüğü üzere, 22 ve 27 numaralı vakıflarda naat-ı şerif okumakla görevli olan 2 kişi toplam 900 akçe, 50 numaralı vakıfta ise muhammediyye okumakla görevli olan 1 kişi 360 akçe maaş almıştır.

Vakıflarda görevli olup yaptıkları tilavet karşılığında ücret alan 146 görevli bulunmaktadır. Bu 146 görevliye 1 yılda ödenen toplam maaş miktarı 81.085 akçedir. Vakıfların önemli gider kalemlerinden biri olan kâriliğin çok yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim ecza-ı şerif tilaveti ile vazifeli olan görevlilerin sayısı idari kadrodan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Ayrıca sadece ecza-ı şerif tilaveti için vakıf kurulmasının yaygın olması da kâriliğin çok yaygın olduğunu göstermektedir.

3.2.5. Diğer Görevliler ve Aldıkları Maaşlar

Vakıflardan maaş alıp yukarıdaki başlıklardan her hangi birinin altına dâhil edemediğimiz görevliler diğer başlığı altında ele alınmıştır. Diğer başlığı altında 16 farklı görev grubu yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda diğer kısmına kaydettiğimiz görevliler ve aldıkları ücretler yer almaktadır:

²⁶⁰ Balat Mahkemesi 2, vr. 5a-1.

Tablo 48: Vakıflarda Çalışan Diğer Görevliler ve Aldıkları Maaşlar

Görev Adı	Vakıf Sayısı	Görevli Sayısı	Toplam Miktar (Akçe)	Ortalama Miktar	Oran
Abkeş	10	11	7.740	704	24,9%
Meşihat, Tevliyet, İmamet, Hitabet	1	1	6.840	6.840	22,0%
Anlaşılamayan	1	17	6.120	360	19,7%
Su Yolcu	2	2	2.520	1.260	8,1%
Türbedar	2	2	1.800	900	5,8%
Vazife-i Rah	2	2	1.080	540	3,5%
Evlad-ı Vakıf	2	2	1.080	540	3,5%
Ferraş ve Abkeş	1	1	732	732	2,4%
Ferraş	2	2	720	360	2,3%
Sîraç	1	1	720	720	2,3%
Mu'temed Mezaristan	1	1	360	360	1,2%
İskemleci	1	1	360	360	1,2%
Sandık-ı Ecza	2	2	328	164	1,1%
Mütevelli Evladının Bakımı	1	1	271	271	0,9%
Ücret-i Çükadâr	1	1	240	240	0,8%
Noktacı	1	1	180	180	0,6%
Toplam	-	48	31.091	-	100%

Sebilhanelerde, tekkelerde kuyudan su çekmekle görevli olan kişiye abkeş denmekle beraber kuyudan su çeken kimselere verilen genel bir isim olduğu söylenebilir. 10 vakfın görevlileri arasında camiler, mescitler, tekkeler, mektepler yani her türlü yer için kuyudan su çekip taşımakla görevli olan 11 abkeşe 1 yılda toplam 7.740 akçe maaş ödendiği gözükmektedir. Abkeşe ödenen yıllık maaş miktarı 180 ile 1.440 akçe arasında değişiklik göstermektedir. Ortalama abkeşin yıllık aldığı maaş miktarı ise 704 akçe dolaylarındadır. Ayrıca 1 vakfın muhasebe kaydında abkeş ve ferraş, 3 vakfın kaydında ise abkeş ve kayyum birlikte zikredilmiş ve bu görevlere ödenen maaş toplu olarak yazılmıştır. Muhasebe kayıtlarında bu görevler birlikte zikredildiği için bizde kayda bu şekilde geçtik. Böylece 14 vakıfta toplam 15 abkeşin görev yaptığını ve

abkeşlere ödenen toplam maaş miktarının biraz daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

22 numaralı vakfın muhasebe kaydında Tevliyet, Meşihat, Hitabet ve İmamet görevleri bir arada zikredilmiş olup bu görevlere toplam 6.840 akçe maaş ödenmiştir. Bu görevlerden hangisi için ne kadar akçe ödendiğini tespit edemediğimiz için bu görevlileri diğer kısma dâhil etmeyi uygun gördük. Bununla beraber imamet, hitabet, meşihat ve tevliyet görevlerini açıkladığımız kısımda da buraya işaret ettik.

Vakıfların hizmet alanlarından birinin de alt yapı faaliyetleridir. Pek çok hayır sahibi halka hizmet maksadıyla çeşme vakıfları inşa ettirmiş ve çeşmelerin her türlü masraflarını karşılamak üzere görevliler tayin etmişlerdir. Çeşme vakıflarından 4'ünün muhasebe kayıtlarındaki vazife ücretleri kısmında su yollarının bakımıyla görevli olan 4 kişiye toplam 3.600 akçe maaş ödedikleri bilgisi yer almaktadır. Su yollarının imarı için yapılan görevi belirtmek için “vazife-i rah-ı ab” veya “su yolcu” gibi ifadeler kullanılmaktadır. 62 numaralı vakıf “su yolcu” vazifesi için 1.800 akçe, 73 numaralı vakıf ise 720 akçe maaş ödemiştir. “Rah-ı ab” vazifesi için de 54 numaralı vakıf 720 akçe, 67 numaralı vakıf ise 360 akçe maaş ödemiştir.

Bazı vâkıflar, kendi çocuklarının da kurdukları vakıflarda bir takım görevleri yürütmelerini ve bu görevlerinin karşılığında kendilerine maaş ödenmesini şart koşmuşlardır. Bu şekilde vakfın soyundan gelen kişilere ödenen vazife ücreti muhasebe kayıtlarında “evlad-ı vâkıf” olarak ifade edilmektedir. 43 numaralı vakıf, evlad-ı vâkıf için 360 akçe, 56 numaralı vakıf ise 720 akçe maaş ödemiştir. 81 vakıftan sadece 2 vakfın kurucusunun evlatlarına ücret ödenmesi dikkat çekici bir durumdur. 17 numaralı vakfın muhasebe kaydında da “evlad-ı mütevellî” başlığı altında mütevellinin çocuğu olup vakıfta görevli olan 1 kişiye 271 akçe maaş ödendiği gözükmektedir.

9 numaralı vakıf, kandilleri yakmakla görevli olan sirâca 720 akçe, 8 numaralı vakıf ise kayyum ve sirâç görevlerini yerine getiren görevliye 360 akçe maaş ödemiştir. 25 ve 52 numaralı vakıflar mukaddes mekânları süpürüp temizlemekle ve muhafaza etmekle görevli olan ve aynı zamanda imamlık yapan 2 ferraşa²⁶¹ toplam 720 akçe, 21 numaralı vakıf ise ferraş ve abkeşlik görevini yerine getiren 1 görevliye 732 akçe maaş ödemiştir.

²⁶¹ Kamus-ı Türki, “Ferraş”, İstanbul: Kapı Yayınları, 2013, s.986.

68 numaralı vakıf türbedara 720 akçe, 22 numaralı vakıf türbedar ve ferraşlık yapan görevliye 1.080 akçe, 46 numaralı vakıf mezarlığı korumakla görevli olan mutemede ve vakıf için iskemle i'mal eden görevliye 360'ar akçe, 54 numaralı vakıf çûkadâra 240 akçe, 37 numaralı vakıf noktacıya 180 akçe, 16 numaralı vakıf cüzhanların okudukları cüzlerin saklandığı sandığı taşımakla görevli olan kişiye 148 akçe, 50 numaralı vakıf da aynı görev için 180 akçe maaş ödemiştir.

Sonuç olarak vakıflarda farklı farklı görevlerde çalışıp maaş alan 48 görevliye 1 yılda toplam 31.091 akçe ödenmiştir. Vakıfların görevlileri arasında en düşük maaş alan görevliler diğer kısmında yer almaktadır. Aynı şekilde en düşük miktarda maaş ödemesi yapılan grubun da diğer grubu olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu açıklamalardan sonra vakıflarda idari kadro, eğitim görevlileri, camii veya mescit görevlileri ve diğer görevliler olmak üzere farklı mesleğe sahip 40'ın üzerinde görevlinin olduğunu söylemek mümkündür. Vakıflar pek çok alanda topluma hizmet etmişler bunun yanında bir hayli kişiye de istihdam sağlamışlardır. Yani vakıflar hem toplumun ihtiyaçlarını gidermede hem de istihdam sağlamada çok önemli roller üstlenmişlerdir.

Aşağıdaki tabloda vakıflarda hizmetler icra eden görevli gruplarına, sayılarına, aldıkları toplam ve ortalama maaş miktarına ve her bir grubun toplam miktar içerisindeki oranına yer verilmiştir.

Tablo 49: Vazife Ücretleri Genel Değerlendirme

Görev Türü	Görevli Sayısı	Oran	Toplam Miktar (Akçe)	Ortalama Miktar	Oran
İdari Görevliler	174	36,4%	177.383	1.019	38,5%
Eğitim Görevlileri	25	5,2%	40.634	1.625	8,8%
Camii Görevlileri	84	17,6%	129.940	1.547	28,2%
Kariler	146	30,6%	81.085	555	17,6%
Diğer	48	10%	31.091	648	6,7%
Toplam	477	100%	460.133	-	100%

Tabloda da görüldüğü üzere vakıflarda görev yapan 477 görevli 1 yılda toplam 460.133 akçe maaş almıştır. 174 görevli ile aldıkları toplam maaş miktarı en yüksek olan görevliler idari kadroda yer alanlar olmasına rağmen görevli sayısı en az olan eğitim görevlileri 1.625 akçe ile en yüksek ortalama maaş alanlardır. Eğitim görevlilerinden sonra 1.547 akçe ile en fazla ortalama maaş alanların camii görevlileri daha sonra da 1.019 akçe ile idari kadroda görev yapan kişilerin olduğu anlaşılmaktadır. Ortalama en düşük maaş alanların ise 555 akçe ile kariler olduğu gözükmektedir.

Ancak vakıflarda görevli olan kişilerin genelde birden fazla görev yaptıkları ve bu görevlerin her birinden ayrı maaş aldıkları göz önünde bulundurulsa yukarıdaki tabloda yer alan görevlilerin aldıkları ortalama maaşların biraz daha yükselme ihtimali vardır. Nitekim 35 vakfın tevliyet görevini yürüten 15 müteveli yaptıkları bütün görevlerden 1 yılda toplam 83.198 akçe maaş almıştır.

3.2.6. Vakıfların Masrafları ve Vazife Ücretleri Genel Değerlendirme

Her vakıf bir gayeye matuf olarak kurulmakta ve kuruluş nedeni olan gayeye yönelik bir takım hizmetler icra etmektedir. Bu hizmetleri icra edilebilmesi için de elbette vakfın büyüklüğüne göre sayıları değişen görevliler istihdam edilmektedir. Vakıflarda çalışan görevliler kendilerine tevdi edilen görev veya görevleri yerine getirdikten sonra maaş almaya hak kazanmakta, aksi takdirde kendilerine maaş ödenmemektedir. Vakıfları kurup hangi gayelere yönelik hizmetler icra edeceklerini belirleyen vakıf kurucuları, genellikle hangi alana ne kadar akçe sarf edileceğini ve hangi görevlinin ne kadar maaş alacağını da vakfiyelerde belirlemişlerdir.²⁶²

Aşağıdaki tabloda vakıfların muhasebe kayıtlarında yer alan “masârif” ve “vazâif” giderleri yer almaktadır. Tabloda “masârif” başlığı altında bulunan pek çok masraf, 4 grup altında, “vazâif” kısmındaki 40’ tan fazla görevli ise 5 grup altında sınıflandırılarak ele alınmıştır.

²⁶² İstanbul Mahkemesi 12, vr. 105a-1; İstanbul Mahkemesi 18, vr. 122b-2

Tablo 50: Masârif ve Vazâif Genel

Masârif Genel		
Masraf Türü	Toplam Masraf (Akçe)	Oran
Vakıfların Gayelerine Yönelik Masraflar	309.164	35,6%
Vakıf Mülklere Yapılan Tamirat	5.244	0,6%
Muhasebe Harcamaları	45.879	5,3%
Battaliye ve Zayiat	46.369	5,3%
Ara Toplam	406.656	46,9%
Vazife Ücretleri Genel		
İdari Görevleri	177.383	20,4%
Eğitim Görevlileri	40.634	4,6%
Camii Görevlileri	129.940	14,9%
Kârîler	81.085	9,3%
Diğer Görevliler	31.091	3,5%
Ara Toplam	460.133	53,1%
Genel Toplam	866.789	100%

Tabloda 1-59 arası, 61 ve 62 numaralı vakıfların 1184/1770 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 1b-1- 19a-1); 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69 ve 70 numaralı vakıfların 1185/1771 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 19b-1 – 36b-2); 60, 71, 73, 74 ve 75 numaralı vakıfların 1186/1772 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 37a-1 – 54b-1); 72 numaralı vakfın 1187/1773 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 55b-1.); 76, 77, 78, 79, 80 ve 81 numaralı vakıfların ise 1188/1774 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 70a-1 – 87a-1) muhasebe kayıtlarında yer alan masraf ve vazife ücretlerine yer verilmiştir. Her hangi bir vakfın muhasebe kaydı 1184/1770 yılı muhasebe kayıtları arasında yoksa ve masraf ve vazife ücretleri düzgün bir şekilde yazılmamışsa bu tarihe en yakın tarihteki muhasebe kayıtlarında yer alan vakıflar tabloya eklenmiştir. Üçüncü bölümdeki bu konuya kadar zikredilen bütün tablolar için bu açıklamalar geçerlidir. Metin içindeki açıklamalar için de aynı durum geçerlidir.

Tabloda zikredilen toplam gider ile Ek 1'deki toplam gider arasında farklılık olmasının sebebi her iki tablo oluşturulurken bütün vakıfların aynı yıllardaki muhasebe

kayıtlarının esas alınmamış olmasıdır. Yani Ek 1 ve 50 numaralı tablo oluşturulurken çoğunlukla vakıfların aynı yıllardaki kayıtları esas alınmakla birlikte bazı vakıfların farklı yıllardaki muhasebe kayıtları esas alınmıştır. Ayrıca bazı vakıfların ayrı ayrı gider kalemleri toplamı ile kayıta toplu olarak verilen giderleri toplamı eşit değildir. Ek 1 tablosu oluşturulurken kayıta toplu olarak yazılan miktar esas alındığı için Ek 1 tablosu 50 numaralı tablonun giderleri toplamı farklılık arz etmektedir.

1 yılda 81 vakfın yaptığı toplam masraf 406.656 akçe olup dağılımı şöyledir: Avarız giderlerine 103.882 akçe, hizmet mallarına 89.578 akçe, aydınlatma-temizlik ve yakacak giderlerine 57.356 akçe, diğer giderlere 48.368 akçe, battaliye ve zayıata 46.369 akçe, muhasebe harcamalarına 45.879 akçe, taamiye giderlerine 9.980 akçe ve vakıf mülklere yapılan harcamalara 5.244 akçedir. Muhasebe kaydı tam olarak tutulmadığı için 66 numaralı vakıf hariç 80 vakfın 1 yılda görevlilerine ödedikleri toplam maaş miktarı ise 460.133 akçe olup dağılımı şöyledir: İdari görevlilere 177.383 akçe, camii görevlilerine 129.940 akçe, karilere 81.085 akçe, eğitim görevlilerine 40.634 akçe ve diğer görevlilere 31.091 akçedir. Toplam, masraf ve vazife ücretlerin miktarı ise 866.789 akçedir. Masrafların toplam gider arasındaki payı %46,9, vazife ücretlerinin ise %53,1'dir. Yani vakıfların görevlilerine ödedikleri toplam maaş miktarı yaptıkları masraflardan daha fazladır.

Tabloda da görüldüğü üzere vakıflar 309.164 akçe ile en fazla parayı gayelerine yönelik yerlere harcamışlardır. Toplam masraf ve vazife ücretleri arasında vakıfların gayelerine yönelik harcamaların oranı %35,7'dir. Bu da mütevellilerin vakıf kurucularının şartlarına riayet ettiklerini ve vakıfların kuruluş amaçları doğrultusunda yerine getirmeyi hedefledikleri hizmetleri icra ettiklerini göstermektedir. 177.383 akçe ile %20,5'lik bir oranla ikinci sırada gelen harcama idari görevlilere ödenen ücretlerdir. Vakıfların hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için idari kadronun bulunması elzemdir. Vakıflarda çalışan görevlilerden en fazla sayıya sahip olan görevlilerin idari kadroda bulunanlar olması da bunun göstergesidir.

5.244 akçe ile vakıf mülklere yapılan harcamaların en az miktarda olması yadsınacak bir durum değildir. Nitekim vakıf mülklerin tamamına yakını icâreteyn ile kiraya verilmiştir. Bunun sonucunda da vakıf mülklerde ömür boyu mutasarrıf olmak isteyen

kiracılar bu mülklere çok iyi bakım yapmışlardır. Aksi takdirde vakıf mülklerin çabuk harap olmasıyla mutasarrıfın tasarrufta bulunacağı bir mülk kalmamaktadır.

Muhasebe kayıtlarını incelediğimiz vakıflar arasında sadece 5'inin mektep vakfi²⁶³ olmasına rağmen toplam 9 vakfın²⁶⁴ giderleri arasında eğitim görevlilerine ödenen maaşlar yer almaktadır. Eğitim görevlilerine ödenen toplam maaş miktarının %4,7 gibi düşük bir oranda olmasının sebebi eğitim görevlilerine az maaş ödenmesi değil mektep vakfının ve vakıflarda çalışan eğitim görevlilerinin sayısının az olmasıdır. Nitekim vakıflarda eğitim verdiğini tespit ettiğimiz 25 görevliye toplam 40.634 akçe ödenmiş olup vakıflarda görevli olan ve yıllık ortalama aldıkları maaş miktarı en yüksek olan görevliler 1.625 akçe ile eğitim görevlileridir. Eğitim görevlilerinin ortalama maaş miktarı en yüksek olan görevliler olması vakıfların eğitime verdikleri önemin bir göstergesi olabilir.

Camii görevlerine ödenen toplam ücretin payının %15 olmasının sebebi ise eğitim görevlilerin aksine muhasebe kayıtlarını incelediğimiz vakıfların çoğunun camii veya mescit vakfi olmasıdır. Camii veya mescit vakfi çok olunca doğal olarak buralarda çalışan görevli sayısı ve bu görevlilere ödenen toplam maaş miktarı da artmaktadır. Bu da camii veya mescitlerde görevli olan kişilere ödenen toplam ücretin payını yükseltmektedir.

3.3. Vakıfların Gelir-Gider Dengesi

Vakıfların genelde standart gelirleri ve giderleri olmaktadır. Ancak bazı zamanlarda vakıfların gelir fazlası olmakta bazen de gelirleri giderlerini karşılayamamaktadır. Vakıflara hibede bulunulması veya vakıfların muaccelle geliri elde etmesi vakıfların gelirlerini bir hayli artırmaktadır. Buna karşın vakfa mülk satın alınması, vakfın hizmet verdiği çeşme yollarının imar edilmesi, verilen borçların tahsil edilememesi veya zayi olması gibi arızı durumlar da vakfın giderlerini artırmaktadır. Yani vakıfların gelir-gider dengeleri duruma göre değişiklik göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda vakıfların nakit paralarını işletmekten ve sahip oldukları gayrimenkullerini icâre-i vahide, icâre-i müeccele ve mukâtaâ usulleri ile kiralamaktan 1

²⁶³ 6, 15, 35, 42 ve 57 numaralı vakıfların mektep vakfi olduğu açık bir şekilde muhasebe kayıtlarında yazmaktadır.

²⁶⁴ 12, 22, 39, 46, 50, 51, 55, 56, 63 ve 74 numaralı vakıfların birçoğunun mescit vakfi olduğu muhasebe kayıtlarında bildirilmektedir. Ancak bu vakıflardan bazılarının muhasebe kayıtlarında ne vakfi olduğu açıkça belirtilmemektedir. Mektep vakfi olduğu açıkça bildirilmediği için bu vakıflar da bu gruba dâhil edilmiştir.

yılda elde ettikleri toplam gelirleri, giderleri ve gelir-gider dengeleri yer almaktadır. Tabloya, 12, 28, 32, 48 ve 62 numaralı vakıfların 1 yılda elde ettikleri 162.840 akçe muaccelle gelirleri, -bu gelirler muhasebeye dâhil edilmeden belli alanlara direkt olarak sarf edildiği için- dâhil edilmemiştir. Muaccelle gelirlerinin sarf yerleri bir sonraki başlık altında ele alınmıştır.

Tablo 51: Vakıfların Gelir Gider Dengeleri

Vakıf No	Varak No	Nakit Paradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Kiradan Elde Edilen Gelir (Akçe)	Toplam Gelir (Akçe)	Yıllık Gider (Akçe)	Gelir-Gider Dengesi
1	1b-1	5.400		5.400	5.400	0
2	1b-2	3.960	2.880	6.840	6.838	2
3	2a-1		2.040	2.040	2.040	0
4	2a-2	2.520	1.440	3.960	1.635	2.325
5	2b-1	10.480		10.480	10.472	8
6	2b-2		11.160	17.439	9.402	8.037
7	2b-3	8.670		8.670	5.910	2.760
8	3a-1	58.830	10.306	69.136	59.248	9.888
9	3b-1	26.460	3.635	32.495	29.934	2.561
10	4a-1	25.929		25.929	14.952	10.977
11	4b-1	1.620	5.700	7.320	7.308	12
12	4b-2	12.735	4.320	17.055	13.940	3.115
13	5a-1	4.455		4.455	4.455	0
14	5a-2	5.632		5.632	5.655	-23
15	5b-1	10.920	8.400	19.320	15.540	3.780
16	5b-2	3.240		3.240	3.228	12
17	6a-1	10.980		10.980	10.965	15
18	6a-2	3.750		3.750	3.734	16
19	6a-3	5.328		5.328	2.565	2.763
20	6b-1	240	4.440	4.680	4.680	0
21	6b-2		3.840	3.840	3.831	9
22	7a-1	18.000	8.580	26.580	23.950	2.630
23	7b-1	9.495		9.495	1.800	7.695
24	7b-2	13.140	180	13.320	6.558	6.762
25	8a-1	33.355	5.919	39.274	27.633	11.641

26	8b-1	2.700		2.700	2.880	-180
27	9a-1	2.700		2.700	2.700	0
28	9a-2	8.910	540	9.450	9.430	20
29	9b-1	8.925	360	9.285	8.966	319
30	10a-1	7.396	1.080	8.476	7.862	614
31	10b-1	3.600	1.440	5.040	4.862	178
32	10b-2	14.940	3.240	18.180	21.877	-3.697
33	11a-1	6.750	1.080	7.830	5.298	2.532
34	11a-2	750		750	750	0
35	11a-3	2.700		2.700	2.370	330
36	11b-1	6.264		6.264	6.264	0
37	11b-2	20.142	4.560	24.702	20.980	3.722
38	12a-1	6.138		6.138	5.538	600
39	12b-1	16.812	1.080	17.892	17.892	0
40	12b-2	7.935	360	8.295	8.355	-60
41	13a-1	15.165	600	15.765	17.126	-1.361
42	13a-2	17.190	240	17.430	16.290	1.140
43	13b-1	12.528		12.528	2.370	10.158
44	14a-1	12.240		12.240	5.790	6.450
45	14a-2	1.500		1.500	1.776	-276
46	14b-1		14.400	14.400	14.940	-540
47	14b-2	55.125		55.125	62.626	-7.501
48	15a-1	6.039		6.039	5.964	75
49	15a-2	5.121		5.121	5.120	1
50	15b-1	1.680	16.450	18.130	18.590	-460
51	15b-2		11.580	11.580	11.580	0
52	16a-1	4.800	7.200	12.000	10.311	1.689
53	16a-2	5.520	2.980	8.500	8.500	0
54	16b-1	66.165	5.640	71.805	74.230	-2.425
55	17a-1	9.900	3.550	13.450	13.450	0
56	17a-2	9.900	3.300	13.200	18.417	-5.217
57	17b-1	14.292	360	14.652	18.726	-4.074
58	18a-1	6.156		6.156	6.196	-40
59	18a-2	17.460	4.440	21.900	11.454	10.446
60	33a-1	13.053		13.053	13.053	0
61	18b-2	4.158		4.158	2.985	1.173
62	19a-1		36.000	36.000	28.660	7.340
63	24a-2	4.800	360	5.160	5.160	0

64	24b-1	2.112	360	2.472	2.472	0
65	24b-2	4.500		4.500	1.710	2.790
66	34a-2					
67	46b-1	14.400		29.160	11.820	17.340
68	34b-2	1.920	3.240	5.160	6.363	-1.203
69	35a-1	3.024		3.024	3.023	1
70	35a-2	1.440		1.440	348	1.092
71	40b-1	10.404	240	10.644	10.642	2
72	55b-1	10.440		10.440	9.942	498
73	54a-1		34.920	34.920	11.759	23.161
74	54a-2	6.840	5.176	12.016	11.562	454
75	54b-1	7.558		7.558	7.558	0
76	70a-1	12.600		12.600	9.420	3.180
77	70a-2	3.600		3.600	3.120	480
78	85a-1	5.400		5.400	5.160	240
79	85a-2	2.700		2.700	2.520	180
80	85a-3	5.700		5.700	5.280	420
81	85b-1	900		900	4.440	-3.540
Toplam		768.131	237.616	1.029.186	888.150	141.016

Tabloda; 6, 9 ve 67 numaralı vakıfların toplam gelirinin, kira gelirleri ve murabaha gelirlerinin toplamından fazla olduğu gözükmektedir. Bunun sebebi 6 numaralı vakfın geçen sene muhasebesinden fazla kalan 6.279 akçesinin, 67 numaralı vakfın geçen sene muhasebesinden fazla kalan 14.760 akçesinin ve 9 numaralı vakfa bağış olarak verilen 2.400 akçenin bu seneki gelirler arasına dâhil edilmesidir. Tabloda bu şekilde vakıfların gelirlerine eklenen fazlalıklar için ayrı bir başlık bulunmadığı için bu gelirler toplam gelire dâhil edilmiştir.

Tabloda da görüldüğü üzere 81 vakfın 22'sinin gelirleri giderlerine denk²⁶⁵, 15 vakfın gelirleri giderlerinden az, 44 vakfın da gelirleri giderlerinden fazla olmuştur. Ancak 47, 54, 57 ve 58 numaralı vakıfların önceki senelerden fazla kalan paralarıyla açık veren bütçeleri dengelenmiştir. Böylece bütçe açığı olan vakıf sayısı 11'e düşmektedir. Muhasebe kayıtlarında gelir gider hesaplandıktan sonra genelde fazla kalan miktarın ne yapıldığı ve eksik çıkan miktarın nasıl tamamlandığı bilgisi yer almaktadır. Bazı muhasebe kayıtlarında ise her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁶⁵ 10 akçeden düşük miktarda gelir fazlası olan vakıfların gelirleri giderlerine denk sayılmıştır.

19 vakfın gelir fazlalarının, borçlulardan tahsil edildikten sonra asl-i mallarına ekleneceği²⁶⁶, 11 vakfın gelir fazlalarının, mütevellilerinin elinde muhafaza edileceği²⁶⁷, 4 vakfın gelir fazlalarıyla mütevellilerine olan borçlarının ödendiği²⁶⁸, 1 vakfın gelir fazlasının da imama şart kılındığı için imama verildiği²⁶⁹ ve 1 vakfın gelir fazlasının bir kısmı asl-i malına eklendiği, bir kısmının ise mütevellinin elinde muhafazaya bırakıldığı²⁷⁰ bilgileri ilgili vakıfların muhasebe kayıtlarında yer almaktadır.

Geliri giderinden fazla olan vakıfların muhasebe kayıtlarında genelde “*Fazla kalan bu miktar zimem-i nasda olup tahsil edildikten sonra gelecek sene asl-i mala eklenecektir.*” şeklinde bir not bulunmaktadır. Bu not vakıfların henüz alacaklarını tahsil edemediklerini ve tahsil edilemeyen gelirlerin de muhasebeye dâhil edildiğini göstermektedir.

11 vakfın gelir fazlası olduğu halde fazlalıklarını mütevellilerinin elinde muhafazaya bıraktıklarını söylemiştik. Vakıfların niçin gelir fazlalarını mütevellilerinin elinde bıraktıkları hakkında her hangi bir bilgi muhasebe kayıtlarında yer almamaktadır. Ancak bu vakıfların mütevellilerinin sene içinde meydana gelebilecek arızı harcamalar için ihtiyat akçesi ayırdıkları şeklinde bir yorum yapmak mümkündür. Nitekim 59 numaralı vakfın muhasebe kaydında “*Bu sene fazla kalan 10.446 akçe gelecek sene asl-i mala eklenecektir. Geçen seneden kalan 248 kuruşun 200 kuruşu bu sene asl-i mala eklenmiştir. Kalan 48 kuruş ise tahsilinden sonra masraflar için tevkif edilmiştir.*” şeklinde bir not bulunmaktadır.

Geliri giderini karşılayamayan yani bütçesi açık veren vakıfların kayıtlarında bu açığın nasıl kapatıldığına dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu açığın genelde mütevelliden borç alınarak²⁷¹, bazen de önceki seneden kalan fazla miktarla²⁷² veya bu alacağın vakfa hibe edilmesiyle²⁷³ kapatıldığı görülmektedir.

²⁶⁶ 4, 7, 10, 15, 19, 23, 24, 25, 33, 37, 38, 43, 44, 59, 61, 70, 74, 78 ve 79 numaralı vakıfların gelir fazlalarının asl-i mala ekleneceği bilgisi muhasebe kayıtlarında yer almaktadır.

²⁶⁷ 6, 11, 12, 28, 30, 42, 52, 62, 72 ve 73 numaralı vakıfların gelir fazlaları mütevellilerin ellerinde muhafaza edileceği bilgisi ilgili vakıfların muhasebe kayıtlarında zikredilmektedir.

²⁶⁸ 9, 35, 41 ve 48 numaralı vakıfların gelir fazlaları mütevellilerin alacaklarına mahsup edileceği bilgisi ilgili vakıfların muhasebe kayıtlarında zikredilmektedir.

²⁶⁹ 65 numaralı vakfın gelir fazlası imama şart koşulmuştur.

²⁷⁰ 67 numaralı vakfın gelir fazlası olan 17.340 akçenin, 9.720 akçesi vakfın asl-i malına eklenmiş geri kalan 7620 akçe ise müteveli elinde muhafazaya bırakılmıştır.

²⁷¹ Örneğin 32 numaralı vakfın bütçesi 3.697 akçe açık vermiştir. Vakıf bu açığı kapatmak için mütevelliden borç almıştır. Aynı şekilde 1.361 akçe açığı olan 41 numaralı vakfın da mütevellisinden borç aldığı anlaşılmaktadır.

²⁷² 47, 54, 57 ve 58 numaralı vakıflar açıklarını önceki senelerden fazla kalan paralarla kapatmışlardır.

²⁷³ 45 numaralı vakfın geliri giderini karşılayamamış eksik olan 276 akçeyi Müteveli Hafız Ahmet Efendi vakfa hibe etmiştir.

Gelir fazlasının ne yapıldığı veya bütçe açığının nasıl kapatıldığı hakkında muhasebe kaydında her hangi bir bilgi yer almayan vakıfların gelir fazlalarının, asl-i mallarına eklendiğini, bütçe açıklarının da mütevellilerinden borç alınmak suretiyle kapatıldığı tahmin edilebilir.

Sonuç olarak 1184/1770 yılı Üsküdar Para Vakıflarının çoğunun ya gelirleri giderlerine denk ya da gelirleri giderlerinden fazla olmuştur. Bu da Osmanlı-Rus savaşının olduğu, devletin gücünün zayıfladığı dönemde bile vakıfların her geçen yıl biraz daha büyüdüklerini, geliştiklerini böylece daha fazla kazanç elde ettiklerini ve bunun neticesinde de yaptıkları hizmetleri artırdıklarını göstermektedir. Osmanlı devletinin en zor dönemlerinden biri sayılabilecek dönemde bile vakıfların bırakın küçülmeyi büyüyerek ve hizmetlerini artırarak devam etmesi Osmanlı'da vakıf medeniyetinin temellerinin ne kadar sağlam ve güçlü olduğunun göstergesidir. Osmanlı için kullanılan "vakıf medeniyeti" tabirinin ne kadar doğru bir tabir olduğunu anlamak için devletin en zor zamanlarında bile önemli ölçüde büyüyen vakıflarına bakmak yeterli olacaktır.

3.4. Muaccelle Gelirlerinin Sarf Yerleri

Genel olarak vakıfların tahmini yıllık gelirleri ve arazi durumlar meydana gelmediği sürece bu gelirlerin sarf yerleri belli ve sabit olmaktadır. Ancak vakıf mülklerin mahlûl olup bir başkasına icâreteyn ile kiraya verilmesinden vakıflar yüklü miktarlarda muaccelle gelirleri elde etmekte buna karşılık vakıfların hizmetlerini icra ettikleri çeşmelerin yollarının imara ihtiyaç duyması gibi sebeplerle de yüklü miktarlarda giderleri olmaktadır. Bu sebeple genel olarak yıllık gelirleri ve giderleri belli ve standart olan vakıfların yüksek miktarlarda olan muaccelle gelirlerini nerelere sarf ettikleri önem arz etmektedir. Aşağıdaki tabloda hangi vakfın, hangi yılda, kaç adet mülkten ne kadar muaccelle geliri elde ettiği bilgileri yer almaktadır.

Tablo 52: Vakıfların 1184-88/1770-74 Yılları Arasında Elde Ettikleri İcâre-i Muaccele Gelirleri

Vakıf No	Yıl	Mülk Sayısı	Toplam Gelir(Akçe)
12	1184/1770	1	14.640
28	1184/1770	2	18.000
32	1184/1770	1	26.760
48-49	1184/1770	1	1.440
62	1184/1770	4	102.000
Ara Toplam		9	162.840
50	1185/1771	1	5.280
Ara Toplam		1	5.280
51	1186/1772	1	26.400
Ara Toplam		1	26.400
20	1187/1773	1	3.240
55	1187/1773	1	10.800
Ara Toplam		2	14.040
10	1188/1774	1	21.840
28	1188/1774	1	1.920
37	1188/1774	1	26.400
Ara Toplam		3	50.160
Genel toplam		16	253.440

Tabloda yer alan vakıfların elde ettikleri muaccele gelirleri ve bu gelirlerini ne şekilde değerlendirdikleri bilgisi aşağıda açıklanmaktadır.

10 numaralı vakfın 1188/1774 yılı muhasebe kaydının gelirler kısmında muaccelede hâsıl olan 21.840 akçenin olduğu ancak bu paranın yol imarı için mütevellinin elinde ibka olduğu ibaresi yer almaktadır. Bu bilgiden vakıfların elde ettikleri muaccele bedellerini gayelerine yönelik hizmetlere sarf ettikleri anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere vakıf, çeşme vakfi olması hasebiyle elde ettiği muaccele bedelini çeşme yolunun imarı için kullanmayı tercih etmiştir.

12 numaralı vakfın 1184/1770 yılında müsekkafatı mahlûlünden elde ettiği 14.640 akçesi vakfın asl-i malına eklenmiştir. Arakiyyeci Hâc Cafer Mescidi Vakfı Mütevellisi vakfın asl-i malını artırıp vakfa daha fazla nema sağlamak maksadıyla mahlûl-ü muaccelede elde ettiği bu miktarı vakfın asl-i malına eklemeyi tercih ettiğini söylemek mümkündür.

20 numaralı vakfın 1187/1773 yılında Arap Halime Hatun'un nısf-ı menziline mahlûlünden elde edilen 3.240 akçe (27 kuruş) vakfın asl-i malına eklenmiştir.

28 numaralı vakfın 1184/1770 yılı muhasebe kaydında şöyle bir not bulunmaktadır:

“Önceki sene muhasebe kaydının zahriyesinde vakfın Hatim ve Âlime Hatun uhdesinde bulunan bir bab menziline mahlûl olup bir başkasına kiralanmasından elde edilen icâre-i muaccelesinden baki kalan 5.400 akçenin (45 Kuruş) mütevellinin elinde mahfuzdur.”

Yine 1184/1770 yılı kaydında muacceleden elde edilen 12.600 akçenin vakfın asl-i malına eklendiği bilgisi yer almaktadır. 1185/1771 yılı kaydında önceki senede mütevellinin elinde mahfuz olduğu belirtilen muacceleden baki kalan 5.400 akçenin Zeynep Hatun'un zimmetinde olduğu belirtilmiştir. Vakfın bu parayı kar elde etmek için Zeynep hatuna borç olarak verdiği tahmin edilebilir. 1186/1772 yılı kaydında vakfın menzillerinden Hatim ve Âlime Hatun mahlûllerinden hâsıl olan 5.400 akçe ve bu paranın kar elde etmek için verildiği Zeynep Hatun'dan elde edilen 600 akçe toplam 6.000 akçenin mütevellinin elinde mahfuz olduğu bilgisi yer almaktadır. 1187/1773 yılı muhasebe kaydında önceki sene mütevellinin elinde mahfuz olan 6.000 akçenin (50 Kuruş) mahal-i masrafı olmadığı için ittifakla gelecek sene vakfın asl-i malına ekleneceği böylece vakfın asl-i malınının 645 kuruş olacağı bildirilmektedir. Anlaşıldığı üzere 28 numaralı vakıf da muaccele gelirini vakfın asl-i malına eklemeyi tercih etmiştir. Ayrıca 1188/1774 yılında vakıf menzillerden Bostani Hüseyin uhdesinde olan dörtte birlik hisse mahlûl olarak vakfa dönmüş, vakıf menzilin dörtte birlik hissesinin bir başkasına icâreteyn ile kiraya verilmesinden 1.920 akçe muaccel kira bedeli alınmıştır.

32 numaralı vakfın 1184/1770 yılında muacceleden elde ettiği 26.760 akçe (223 kuruş), 37 numaralı vakfın 1188/1774 yılında muacceleden elde ettiği 26.400 akçe (220 kuruş), 48-49 numaralı vakfın 1184/1770 yılında muacceleden elde ettiği 1.440 akçe (12 kuruş) vakıfların asl-i mallarına eklenmiştir.

50 numaralı vakfın 1185/1771 yılında Aişe Hatun mahlûlünden elde ettiği 5.280 akçeyle vakfın mütevellisine olan borç ödenmiştir.

51 numaralı vakfın 1186/1772 yılı muhasebe kaydında vakfın müsekkafâtından bir bab menzilin mahlûl-ü muaccesinden 26.400 akçe (220 kuruş) gelir elde edildiği belirtilmektedir. Vakfın bir yıllık toplam geliri 11.580 akçe iken 1186/1772 yılında muacceden elde edilen bu paranın da eklenmesiyle vakfın 37.980 akçe geliri olmuştur. Vakfın giderleri çıkarıldığı zaman 28.690 akçe bütçe fazla vermiştir. Ancak fazla kalan bu miktarın yarısı şartı vâkıf üzere fakirlere yemek verilmek üzere sarf olunmuş yarısı da yine şartı vâkıf üzere tevliyet ücreti olarak mütevelliyeye verilmiştir.

55 numaralı vakfın 1187/1773 yılında müsakkafâtından biri mahlûl olmuş ve mahlûl olan bu mülkün bir başkasına kiralanmasından 10.800 akçe (90 kuruş) muaccele geliri elde edilmiştir. Ancak önceki yıllarda vakfın gelirleri giderlerini karşılayamadığı için mütevellinin vakıftan 9.480 akçe (79 kuruş) alacağı zuhur etmiştir. 1187/1773 yılında mahlûl-ü muacceden elde edilen 10.800 akçeden önce mütevellinin 9.480 akçe alacağı ödenmiş kalan 1.320 akçe ise vakfın asl-i malına eklenmiştir. Bu örnekte görüldüğü gibi vakıfların gelirleri giderlerini karşılayamadığı vakit, mütevelliler vakfa borç vermektedirler. Vakfa muaccele geliri hâsıl olduğunda da ilk olarak mütevelliyeye olan bu borç ödenmektedir. Nitekim vakfın muhasebe kaydında “*mahlûlü muaccele vaki olduğunda mütevellî istifade edecektir*” denmektedir. Buradan mahlûlü muaccele gelirlerinin borç ödemek veya vakfın gelir gider dengesini eşitlemek için de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

62 numaralı vakfın 1184/1770 yılı muhasebe kaydında, Aişe Hanım mahlûlünden 60.000 akçe, Hatice Hatun mahlûlünden 21.600 akçe, Seyyid Süleyman’ın nısf-ı menzil mahlûlünden 2.400 akçe ve Ahmed Efendi menzili mahlûlünden 18.000 akçe ki toplam 102.000 akçe gelir elde ettiği yazmaktadır. Burada dikkat çeken husus bir vakıf mülkün birden çok kişiye kiralanabilmesidir. Kayıta belirtildiği üzere Seyyid Süleyman vakıf menzilin nısfında mutasarrıf olmuştur. Vefat edince de vakıf mülkün yarı hissesi mahlûl olarak vakfa geri dönmüştür. Vakfın sadece 1184/1770 yılında muhasebe kaydı tutulduğu için mahlûl-ü muacceden elde edilen bu gelirlerin nereye sarf edildiği hakkında her hangi bir bilgiye sahip değiliz.

Sonuç olarak 5 yıl içerisinde 11 vakfın 16 mülkten elde ettikleri toplam icâre-i muaccele geliri 253.440 akçedir. Vakıfların yıllık gelirlerinden genellikle fazla olan muaccele gelirlerinin önemli bir kısmı vakıfların asl-i malına eklenmek suretiyle

değerlendirilmiştir. Böylece vakıfların nakit sermayeleri artmış ve daha fazla kişiye veya daha yüksek miktarlarda borç verebilme imkânına sahip olmuşlardır. Bu gelirler genellikle vakfın asl-i malına eklenmekle beraber yukarıda zikredildiği gibi yol imarı, it'amı fakir, tevliyet ücretinin ödenmesi, vakfın borçlarının kapatılması gibi çeşitli yerlere de sarf edilmiştir. Kısaca ifade edecek olursak bu gelirler ya vakfa daha fazla nema sağlamak için asl-i mala eklenmiş ya da vakfın çeşitli gider ve hizmetlerine sarf olunmuştur.

SONUÇ

Araştırmamız 1184-88/1770-74 yılları arasında Üsküdar'da faaliyet gösterip Üsküdar kadılığında muhasebesi görülen 81 vakfı kapsamaktadır. Bu çalışmamızda Üsküdar Para Vakıflarının işleyişleri hakkında muhasebe kayıtlarında yer alan bütün bilgiler ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Toplumun finansman ihtiyacına cevap vermek için kurulan para vakıflarının bu finansman fonksiyonunun yanında bir başka fonksiyonunun da olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim kredi mekanizması gibi çalışan bu kurumlar yüksek sayılabilecek miktarlarda elde ettikleri karlarla dini hizmetler başta olmak üzere eğitim, sağlık, bayındırlık, alt yapı ve sosyal hizmet gibi pek çok alanda faaliyet göstermişlerdir. Bu gibi faaliyetlerin devamlılığını sağlamak için para vakıfları gerekli kaynağı temin etmişlerdir. Vakfiyelerde de hayır sahiplerinin bağışladıkları paraların insanlara kredi olarak verilmesini ve elde edilen gelirlerin kurdukları vakıfların gayelerine yönelik yerlere sarf edilmesini istedikleri görülmektedir.

Para vakıflarının bir nev'i kredi kurumu gibi bir fonksiyon icra etmesi ve muamele oranının sınırlandırılıp devlet tarafından bir üst sınır belirlenmesi, halkın zor zamanlarından beslenen ribahorların faaliyetlerini azalttığını söylemek mümkündür.

Her ne kadar bazı fıkıh kitaplarında para vakıflarının sermayelerinin işletilebileceği usuller arasında bidaa ve mudarabe usullerine yer verilse de para vakıfları tarafından bu usullerin hiç kullanılmadığı görülmektedir. Para vakıfları nakit sermayelerini işletirken, karşılıklı güven esaslı, riski yüksek ve sabit getirisi olmayan bu usuller yerine riski az ve sabit getirisi olan muâmele-i şer'iyye ve istiğlal usullerini tercih etmişlerdir.

Para vakıflarının nakit sermayelerini işletmek için tercih ettikleri usullerin, özellikle muâmele-i şer'iyyenin hükmü konusunda pek çok tartışma yapılmıştır. Muâmele-i şer'iyyenin caiz olmadığını söyleyen ulema bu işlemin faize çok benzediğini ve faize kapı araladığını savunmaktadırlar. Karşı taraf ise bu işlemin halkı faize bulaşmaktan ve ribahorların eline düşmekten kurtardığı, vakıfların hizmetlerinin aksamasını engellediği ve toplum menfaatine katkı sağladığı gibi müspet yönleri itibariyle caiz olması gerektiğini savunmuşlardır. Sonuç olarak muâmele-i şer'iyye çoğunluk tarafından faizden kaçış olarak görülmüş ve Osmanlı uleması tarafından benimsenmiştir. Ancak bu

uygulama devlet tarafından sıkı bir şekilde denetlenmiş ve belirlenen muamele oranının üstünde işlem yaptığı tespit edilen kişiler cezalandırılmıştır. Bunun yanında usulüne uygun yani şer'î muamele yapmayan kişilerin ribh almasına izin verilmemiştir. Bizim araştırmamızı yaptığımız tarihler arasında Üsküdar Para Vakıflarının genelde %15, %12,5 ve %10 oranlarıyla işlem yaptıkları tespit edilmiştir. Hiçbir vakıf devlet tarafından muamele oranı olarak belirlenen %15 üst sınırı üzerinde bir oranla borç vermemiştir.

Vakfiyelerde borç verilecek kişilerin borçlarını zamanında geri ödeyebilecek mali iktidara sahip olması ve borcunu ödeyemediği takdirde borcuna kefil olabilecek veya borcunu karşılayabilecek kıymete sahip olan bir rehin karşılığı işlem yapılması istenmektedir. Buna ilaveten borç verilecek kişilerin emin ve müstakim, borcuna sadık, vadesi geldiğinde borcunu ödemekten imtina' etmeyen, toplum içinde hüsni muamelesiyle şöhret bulmuş, mülk sahibi ve zengin, ticâret ve sanat ehli olması hayır sahipleri tarafından vakfiyelerde belirtilmektedir. Muhasebe kayıtlarını incelediğimiz vakıfların da vakfiyelerde belirtilen bu hususlara riayet ettikleri tespit edilmiştir. Nitekim vakıfların neredeyse tamamının borç verirken teminat veya teminatlar aldıkları muhasebe kayıtlarında bildirilmektedir. Bunun yanında vakıfların verdikleri borçların çok az bir kısmının zayi olması genelde güvenilir, borcuna sadık kişilere borç verdiklerinin göstergesidir.

Yukarıda zikredilen maddi imkân ve manevi özellikler dışında kişilerin sosyal statüsü, cinsiyeti, dini meslekleri gibi durumlar borç verilirken göz önünde bulundurulmamıştır. İncelediğimiz vakıfların muhasebe kayıtlarının hiçbirinde bu şekilde bir sınırlama yapıldığına rastlanmamıştır. Ancak vakıf mülkler kiralanırken bu hususların yanında kişilerin mütedeyyin olması da şart koşulmuştur. Bu sebeple incelediğimiz muhasebe kayıtlarında tespit edebildiğimiz vakıf mülklerden ikisi hariç geri kalanı gayrimüslimlere kiraya verilmemiştir.

Vakıfların önemli gelir kaynaklarından biri de şüphesiz kira gelirleridir. Vakıflar sahip oldukları gayrimenkullerini icâre, icâreteyn ve mukâtaa gibi usullerle kiraya verip gelir elde etme yoluna gitmişlerdir. Araştırmamızı yaptığımız 488 numaralı defterde kayıtlı olan 81 vakıftan 39 tanesi sadece uhdelerinde bulunan nakit sermayelerini işletmekten gelir elde etmektedirler. 35 vakfın ise hem nakit sermayelerinden elde ettikleri gelirleri

hem de uhdelerinde bulunan gayrimenkullerinden elde ettikleri kira gelirleri vardır. 7 vakfin ise nakit sermayesi bulunmayıp sadece gayrimenkullerinden elde ettikleri kira gelirleri vardır. İncelediğimiz muhasebe kayıtlarında vakıf mülklerin çok büyük bir kısmının icâretyn usulü ile kiraya verildiği tespit edilmiştir.

Her vakıf bir gayeye matuf olarak kurulmakta ve kuruluş nedeni olan gayeye yönelik bir takım hizmetler icra etmektedir. Bu hizmetlerin icra edilebilmesi için de elbette vakfin büyüklüğüne göre sayıları değişen görevliler istihdam edilmektedir. Muhasebe kayıtlarını incelediğimiz 81 vakıfta 40'tan fazla farklı görev icra eden görevlinin olduğu tespit edilmiştir. Vakıfların elde ettikleri gelirler gerekli masraflar yapıldıktan sonra bu görevlilere maaş olarak verilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Rus Savaşı içerisinde bulunduğu tarihlerde ve sonrasında, vakıfların varlıklarını devam ettirmelerinin yanında daha da gelişmeleri, büyümeleri, asl-i mallarını artırmaları dikkat çekicidir. Nitekim çalışmamızı yaptığımız 1184-88/1770-74 yılları Osmanlı-Rus Savaşını (1768-1774) sona erdiren ve Osmanlı Devletinde önemli toprak kayıplarına yol açan ve Osmanlı devletini ağır savaş tazminatı altına sokan Küçük Kaynarca Antlaşmasının imzalandığı yıllara denk gelmektedir. Osmanlı devletinin en zor dönemlerinden biri sayılabilecek dönemde bile vakıfların bırakın küçülmeyi büyüyerek ve hizmetlerini artırarak devam etmesi Osmanlı'da vakıf medeniyetinin temellerinin ne kadar sağlam ve güçlü olduğunun göstergesidir. Osmanlı için kullanılan "vakıf medeniyeti" tabirinin ne kadar doğru bir tabir olduğunu anlamak için devletin en zor zamanlarında bile önemli ölçüde büyüyen vakıflarına bakmak yeterli olacaktır.

Son olarak günümüzde faizsiz işlem yapan katılım bankalarına benzeyen para vakıflarının bu kurumlardan en büyük farkı belki de ticârî bir müessese değil tamamen sosyal bir müessese olmalarıdır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere vakıflar Allah rızasını elde etmek için kurulmuş, menfaati ibadullaha tahsis edilmiş kurumlardır. Bu kurumların tek amacı halka hizmet etmek olduğu için elde ettikleri gelirlerin çoğunu gayelerine yönelik alanlara sarf etmişleridir. İcra ettikleri fonksiyon açısından vakıflar serveti ve tasarrufları hizmete dönüştüren birer müesseselerdir. Rant peşinde koşan, belirli kişileri zengin eden kurumların aksine para vakıflarının amacı serveti topluma yaymak, cemiyetin ihtiyaçlarını gidermek ve toplum hayatında kişilerin ihtiyaç duydukları her türlü hizmeti en güzel şekilde yerine getirmektir.

KAYNAKÇA

A. İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi:

İstanbul Mahkemesi 3,12 ve 18 numaralı defterler.

Bab Mahkemesi 3 ve 46 numaralı defterler.

Balat Mahkemesi 2 numaralı defter.

Evkâf-i Hümayun Müfettişliği Mahkemesi 2 numaralı defter.

Eyüp Mahkemesi 19 ve 74 numaralı defterler.

Galata Mahkemesi 15, 20 ve 37 numaralı defterler.

Hasköy Mahkemesi 5 numaralı defter.

Rumeli Mahkemesi 1, 21 ve 56 numaralı defterler.

Üsküdar Mahkemesi 1, 84 ve 488 numaralı defterler.

B. Fetva Mecmuaları:

Abdullah Efendi, Yenişehirli Ebu'l-Fazl Abdullah b. Mehmed (v. 1156/1743), **Behcetü'l-Fetâvâ**, ter. Mehmed Fikhi el-Aynî, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1266.

Abdurrahim Efendi, Mentешzâde (v. 1128/1716), **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, Darü't-Tıbaati'l-Ma'mure, İstanbul 1243.

Akifzâde, Abdurrahim b. İsmail b. Mustafa Akif el-Amasî (v. 1223/1808), **Mecelletü'l-Mehâkim**, yazma, yy., ts. (Süleymaniye, Kasidecizâde 274).

Ebussuud Efendi, **Fetava**, SK, İsmihan Sultan, nr. 223.; İsmihan Sultan nr. 226.

Feyzullah Efendi (v. 1115/1703), **Fetâvâ-yı Feyziyye**, Pertevniyal, nr. 347, Darü't-Tıbaati'l-Âmire, İstanbul 1266.

İbn Kemal, **Mühimmat'ül-Fetava**, SK, Kılıç Ali paşa, nr. 464.

Meşrebzade, Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi (der., v. 1275/1858), **Camiu'l-İcâreteyn**, Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul 1252.

Numân Efendi, Debbağzâde (v. 1224/1809), **Fetâva'n-Nûmâniyye**, yazma, İstanbul 1215 (Süleymaniye, Esad Ef. 1080).

Şerifzâde, Şeyhülislam Ataullah Mehmed Efendi (v. 1226/1811), **Revâiyihü'z-Zekiyye fi Fihrisi'l-Fetâva't-Türkiyye**, yazma, yy. ty. (İstanbul Ü. Merkez, T3244).

Zekeriyazade, Şeyhülislam Yahya Efendi (v. 1014/1605), **Fetava-yı Yahya Efendi**, der. Esiri Mehmed Efendi, müst. Ali b. El-Hâc Mehmed es-Sirozî, yazma, İstanbul, h. 1091 (Süleymaniye, Esad Ef. 1087; İ.Ü. Hukuk Fak. Ktp., İsl. 296).

C. Fıkıh Kitapları ve Risaleler:

Halebî, İbrahim b. Mustafa b. İbrahim (v. 1190/1776), **Tuhfetü'l-Ahyâr**, yazma, yy., h. 1152 (Süleymaniye, Nâfiz Paşa 261).

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer ed-Dîmeşki (v. 261/875), **Reddu'l-Muhtar Ale'd-Durri'l-Muhtar**, Ahmed Davudoğlu (çev.), İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982-88.

Hasan Sıdkı, **Risale Bey' ve Şira**, Ebuuzziya Matbaası, İstanbul, 1308 (Süleymaniye).

Kefevi, Mahmud b. Süleyman el- Hanefî (v. 990/1582), **Ketaibü A'lami'l-Ahyar min Fukaha-i Mezhebi'n- Nu'man el- Muhtar (Ketaib)**, SK, Esad Efendi, nr. 548, Reisülküttab, nr. 690.

Kınalızade, Ali Çelebi, 1565, **Risaletün Teteallaku bi Badi Ahkam'il-Vakıf**, (Süleymaniye, Şehit Ali Paşa. 785.)

Mevsılî, Abdullah b. Mahmud (v. 683/1284), **el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar**, Mehmed Keskin (çev.), İstanbul: Ümit Yayıncılık, 1998.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramuz (v.885/1480), **Dureru'l- Hukkâm fi Şerhi Gureri'l-Ahkâm**, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1970.

Molla Hüsrev, **Gureru'l-Ahkâm**, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1970. (Dureru'l-Hukkâm ile birlikte).

Tarikatçı Emir, Şeyh Mustafa b. Abdullah Efendi, **Tebyînü'l-Merâm**, müst. Seyyid Mehmed b. Ahmed, yazma, yy., h. 1166 (Süleymaniye, H. Hayri – H. Abdullah Ef. 186).

D. Diğer Eserler:

Ahıskalı, Recep, “Muhzır”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Ahmed Cevdet b. İsmail, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1300 (Süleymaniye, İbrahim Efendi, 340).

Akgündüz, Ahmed, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul: OSAV, 1996.

Akgündüz, Ahmed, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri III**, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1991; İstanbul: IV, Fey Vakfı Yayınları, 1992; VIII, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994.

Akgündüz, Ahmed, “İcâre-i Vahide”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 21, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Bardakoğlu, Ali, “Ferâğ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 12, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Bardakoğlu, Ali, “Fesih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 12, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Berki, Ali Himmet (hızl.), **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye**, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1979.

Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.

Çizakça, Murat, **İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi**, Şehnaz Layıkel (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Çizakça, Murat, **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.

- Döndüren, Hamdi, **Günümüzde Vakıf Meseleleri**, İstanbul: Erkam Yayınları, 1998.
- Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Rağbet Yayınları, , 2010.
- Fayda, Mustafa, “Zimmi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 44, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Feteva-i Hindiyeye (Feteva-i Alemgiriyye)**, Mustafa Efe (çev.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Genç, Mehmet, “Mukâtaa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Genç, Mehmet, “Nazır”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- İpşirli, Mehmet, “Cabi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 6, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Kaya, Süleyman, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari Ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2007.
- Kaya, Süleyman, “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt.15, Sayı.29, (2010/2), ss.95-132.
- Kaya, Süleyman, “**Osmanlı Hukukunda İcâreteyn**”, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Koyunluoğlu, H. Hüsnü, “Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine göre 17. yy. İst. Uygulaması”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.8, Sayı.1, (2008). ss.253-303.
- Köprülü, Bülent, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcâreteynli Vakıflar", **İ.Ü Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.17, Sayı.3-4, İstanbul, 1951. ss.685-716.
- Köse, Saffet, “Hiyel”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 18, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Kur'an- Kerim**, Bakara Suresi. Ayet 275, 279.
- Kurt, İsmail, **Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.

- Kütükoğlu, Mübahat S., “Temessük”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 40, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Orbay, Kayhan, “16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret’inin Mali Tarihi (1553-1650)”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı.22, 2007, ss.125-158.
- Ömer Hilmi Efendi, **İthafu’l-Ahraf fi Ahkami’l-Evkaf**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1307.
- Özcan, Tahsin, **Osmanlı Para Vakıfları Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara: TTK Basımevi, 2003.
- Özcan, Tahsin, “Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge”, **İlam Araştırma Dergisi**, C.3, Sayı. 2, 1998, ss.107-112.
- Özcan, Tahsin, “İbn Kemal’in Para Vakıflarına Dair Risalesi”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı.4, 2000, ss.31-41.
- Özel, Mustafa, **Piyasa Düşmanı Kapitalizm**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Öztürk, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Öztürk, Nazif, **Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Öztürk, Nazif, “Mütevelli”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Öztürk, Nazif, “Mukâtaalı Vakıf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Pamuk, Şevket, **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 2000.
- Sahillioğlu, Halil, “Avarız Vakfı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 4, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Sami, Şemseddin, **Kamus-ı Türki**, “Ferraş”, İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.

Yunus Apaydın, “Îne”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 22,
Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

EKLER

EK 1: ÜSKÜDAR VAKIFLARININ MUHASEBE KAYITLARI

- Tabloda yer alan kayıtların önemli bir kısmı 1184/1770 yılına (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 1b-1- 19a-1) ait olmakla birlikte 1184/1770 yılı muhasebe kayıtları tespit edilemediği için veya ilgili tarihte muhasebesi tam olarak yapılmadığı için 60, 63, 64, 65, 66, 68, 69 ve 70 numaralı vakıfların 1185/1771 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 19b-1 – 36b-2); 67, 71, 73, 74 ve 75 numaralı vakıfların 1186/1772 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 37a-1 – 54b-1); 72 numaralı vakfin 1187/1773 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 55a-1 – 69b-2); 76, 77, 78, 79, 80 ve 81 numaralı vakıfların ise 1188/1774 yılı (Üsküdar Mahkemesi 488, vr. 70a-1 – 87a-1) muhasebe kayıtları verilmiştir. Yani herhangi bir vakfin muhasebe kaydı 1184/1770 yılı muhasebe kayıtları arasında yoksa bu tarihe en yakın tarihteki muhasebe kayıtlarına tabloda yer verilmiştir.
- Muhasebe kayıtlarında vakıfların nakit sermayeleri kuruluş olarak kaydedilirken, gelir ve giderleri akçe olarak kaydedilir. Bu durum tabloya da yansıtılmıştır. Bu dönemde 1 kuruş 120 akçeye denk gelmektedir.
- Bazı vakıfların muhasebeleri birkaç yıl toplu olarak tutulmuştur. Ancak tablo oluşturulurken bir yıllık kayıtlar göz önünde bulundurulduğu için toplu şekilde muhasebesi yapılan vakıfların gelir giderleri muhasebe kaydı kaç yıllıksa o sayıya bölünerek hesaplanmış ve tabloya yerleştirilmiştir.
- Muhasebe kayıtlarında yer alan nakit sermaye muhasebenin yapıldığı yıla aitken elde edilen gelirin bir önceki yıla ait olması ve nakit sermaye olarak verilen rakamların içinde çeşitli nedenlerden ötürü ribhi alınamayan (gayr-i merbuh) ya da işletilmeyen paraların da bulunması nedeniyle bazı vakıflar için ilgili oranla elde edilebilecek gelirden daha düşük bir rakam gelir hanesinde yer almaktadır.
- Geçmiş yılın muhasebesi yapıldığından bu kayıtlarda yer alan nakit sermaye önceki yıla ait olup vakfin borç verdiği miktarların yer aldığı zimem kısmı ise muhasebenin yapıldığı günkü durumu yansıtır. Dolayısıyla bir önceki yıla göre sermayesi artan vakıfların, tabloda nakit sermayelerinden daha yüksek miktarlarda borç verdiği gözükmektedir.

- Tabloda; 6, 9 ve 67 numaralı vakıfların toplam gelirinin, kira gelirleri ve murabaha gelirlerinin toplamından fazla olduğu gözükmektedir. Bunun sebebi 6 numaralı vakfin geçen sene muhasebesinden fazla kalan 6.279 akçesinin, 67 numaralı vakfin geçen sene muhasebesinden fazla kalan 14.760 akçesinin ve 9 numaralı vakfa bağış olarak verilen 2.400 akçenin bu seneki gelirler arasına dâhil edilmesidir. Tabloda bu şekilde vakıfların gelirlerine eklenen fazlalıklar için ayrı bir başlık bulunmadığı için bu gelirler toplam gelire dâhil edilmiştir.

Vakıf No	Varak No	VAKIF ADI	Toplam Nakit Semaye (Kuruş)	İşletilen Nakit Sermaye (Kuruş)	Gayr-i Merbuh (Kuruş)	Ribh Oranı %	Nakit Paradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Kiradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Mâhlûl-u Muaccele Geliri (Akçe)	Toplam Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Gider (Akçe)	Gelir-Gider Dengesi
1	1b-1	Kadı Karyesi Beyazıd Kethüda Mescidi Vakfı	300	300		15	5.400			5.400	5.400	0
2	1b-2	Hamza Fakih Mescidinde Saime Hatun Vakfı	220	220		15	3.960	2.880		6.840	6.838	2
3	2a-1	Hamza Fakih Mescidinde Mumcu Başı Hâc Ramazan Ağa Vakfı						2.040		2.040	2.040	0
4	2a-2	Zincirli Kuyu Vakfı	140	140		15	2.520	1.440		3.960	1.635	2.325
5	2b-1	Hüsrev Ağa Mescidi Vakfı	580	580		15	10.480			10.480	10.472	8
6	2b-2	Hayrettin Çavuş Mahallesinde el-Hâc Bedlinin Mekteb ve Kürsü Vakfı						11.160		17.439	9.402	8.037
7	2b-3	Hayrettin Çavuş Mescidi Bedeli Avâriz Vakfı	722,5	722,5		10	8.670			8.670	5.910	2.760
8	3a-1	Hayrettin Mescidi Vakfı	3.922,5	3.922,5		12,5	58.830	10.306		69.136	59.248	9.888
9	3b-1	Tavaşi Hasan Ağa Vakfı ve Mülhakâtı	1.860	1470	390	15	26.460	3.635		32.495	29.934	2.561
10	4a-1	Kazasker Mahallesinde Vaki Ma-i Cari Çeşme Vakfı	1.609,5	1.440,5	169	15	25.929			25.929	14.952	10.977
11	4b-1	Kazasker Mahallesi Avâriz Vakfı	90	90		15	1.620	5.700		7.320	7.308	12
12	4b-2	Arakıyyeci Hâc Cafer Mescidi Vakfı	851	851		12,5	12.735	4.320	14.640	31.695	13.940	17.755

Vakıf No	Varak No	VAKIF ADI	Toplam Nakit Semaye (Kuruş)	İşletilen Nakit Sermaye (Kuruş)	Gayr-i Merbuh (Kuruş)	Ribh Oranı %	Nakit Paradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Kiradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Mâhlûl-u Muaccele Geliri (Akçe)	Toplam Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Gider (Akçe)	Gelir-Gider Dengesi
13	5a-1	Arakiyyeci Hâc Cafer Mescidi Mültehakâtından Şerbetçi Hâc Mustafa Vakfı	297	297		12,5	4.455			4.455	4.455	0
14	5a-2	Arakiyyeci Cafer Bedeli Avâız Vakfı	375,5	375,5		12,5	5.632			5.632	5.655	-23
15	5b-1	Çenkar? Karyesi Süleyman Ağa Mektebi Vakfı	807,5	607,5	200	15	10.920	8.400		19.320	15.540	3.780
16	5b-2	Debbağlar Mescidinde Kalender Ağanın Ecza Vakfı	180	180		15	3.240			3.240	3.228	12
17	6a-1	Debbağlar Mescidi Vakfı	610	610		15	10.980			10.980	10.965	15
18	6a-2	Debbağlar Mahallesi Bedeli Avâız Vakfı	250	250		12,5	3.750			3.750	3.734	16
19	6a-3	Gülfem Mahallesinde Belkıs Hatun Avâız Vakfı	476	444	32	10	5.328			5.328	2.565	2.763
20	6b-1	Gülfem Camii Mülhakâtından Kâtip Musa Efendi Vakfı	20	20		10	240	4.440		4.680	4.680	0
21	6b-2	Gülfem Mülhakâtından Mukabeleci Mehmet Efendi Vakfı						3.840		3.840	3.831	9
22	7a-1	Ali El-Fenai Vakfı	1.000	1.000		15	18.000	8.580		26.580	23.950	2.630
23	7b-1	Kadı Karyesi Ali Paşanın Ma-i Cari Çeşmesi Vakfı	1.588,5	1.588,5		5	9.495			9.495	1.800	7.695
24	7b-2	Tenbel Hâc Mehmed Mahallesi Avâız Vakfı	876	876		12,5	13.140	180		13.320	6.558	6.762

Vakıf No	Varak No	VAKIF ADI	Toplam Nakit Semaye (Kuruş)	İşletilen Nakit Sermaye (Kuruş)	Gayr-i Merbuh (Kuruş)	Ribh Oranı %	Nakit Paradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Kiradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Mâhlûl-u Muaccele Geliri (Akçe)	Toplam Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Gider (Akçe)	Gelir-Gider Dengesi
25	8a-1	Tenbel Hac Mehmet Mahallesinde Karakadı Alauddin Mescidi Vakfi	2.133	2.133		12,5-15	33.355	5.919		39.274	27.633	11.641
26	8b-1	Karakadı Mescidinde Hâc Mustafa Vakfi	150	150		15	2.700			2.700	2.880	-180
27	9a-1	Karakadı Mescidinde Hâc Osman'ın Minber Vakfi	150	150		15	2.700			2.700	2.700	0
28	9a-2	Evliya Hâce Mescidi Vakfi	495	495		15	8.910	540	18.000	27.450	9.430	18.020
29	9b-1	Bulgurlu Mahallesi Mescidi Şerif ve Avârz Vakfi	495,5	495,5		15	8.925	360		9.285	8.966	319
30	10a-1	Valide Atik Mahallesi Bedeli Avârz Vakfi	616	616		10	7.396	1.080		8.476	7.862	614
31	10b-1 Nasuh Mescidinde Hacı Bekir Minber Vakfi	200	200		15	3.600	1.440		5.040	4.862	178
32	10b-2 Nasuh Mescidi Vakfi	830	830		15	14.940	3.240	26.760	44.940	21.877	23.063
33	11a-1	Evliya Hâce Mescidi Mülhakâtından Saliha Hatun Vakfi	375,5	375,5		15	6.750	1.080		7.830	5.298	2.532
34	11a-2	Evliya Hâce Bedeli Avarız Vakfi	50	50		12,5	750			750	750	0
35	11a-3	Evliya Hâce Mahallesi Fatma Mektebi Vakfi	150	150		15	2.700			2.700	2.370	330
36	11b-1	Murad Reis Mahallesi Avârz Vakfi	522	522		10	6.264			6.264	6.264	0
37	11b-2	Ahmed Çelebi Mahallesi Mescidi Şerif Vakfi	1.119	1.119		15	20.142	4.560		24.702	20.980	3.722

Vakıf No	Varak No	VAKIF ADI	Toplam Nakit Semaye (Kuruş)	İşletilen Nakit Sermaye (Kuruş)	Gayr-i Merbuh (Kuruş)	Ribh Oranı %	Nakit Paradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Kiradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Mâhlûl-u Muaccele Geliri (Akçe)	Toplam Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Gider (Akçe)	Gelir-Gider Dengesi
38	12a-1	Ahmed Çelebi Mahallesi Avâız Vakfı	341	341		15	6.138			6.138	5.538	600
39	12b-1	Gerede Mahallesi Mescidi ve Avâız Vakfı	1.000	934	66	15	16.812	1.080		17.892	17.892	0
40	12b-2	Tenbel Hâc Mehmed Mescidi Mülhakâtından Ümmühan Hatun Vakfı	529	529		12,5	7.935	360		8.295	8.355	-60
41	13a-1	Kefeci Mahallesi Avâız Vakfı	1.085	1.015	70	12,5	15.165	600		15.765	17.126	-1.361
42	13a-2	Kâtip Hüseyin Efendi Vakfı	955	955		15	17.190	240		17.430	16.290	1.140
43	13b-1	Hâc Hasan'ın Maltepe'de Köprü Vakfı	1.044	1.044		10	12.528			12.528	2.370	10.158
44	14a-1	Muhzır Hüseyin Bey'in Va'ziyye ve Çeşme Vakfı	686	686		15	12.240			12.240	5.790	6.450
45	14a-2	Terlikçi Hâc Ali Mevlid-i Şerif Vakfı	100	100		12,5	1.500			1.500	1.776	-276
46	14b-1	İshak Paşa Kızı Rukiye Hanım Vakfı						14.400		14.400	14.940	-540
47	14b-2	Çenkar? Karyesinde Ma-i Cari Çeşme Vakfı	3.194,5	3.062,5	132	15	55.125			55.125	62.626	-7.501
48	15a-1	Torbalı Mescidi Şerif Vakfı	347,5	335,5		15	6.039		1.440	7.479	5.964	1.515
49	15a-2	Torbalı Bedeli Avâız Vakfı	284,5	284,5		15	5.121			5.121	5.120	1
50	15b-1	Ramazan Ahmed Efendi Vakfı	140	140		10	1.680	16.450		18.130	18.590	-460

Vakıf No	Varak No	VAKIF ADI	Toplam Nakit Semaye (Kuruş)	İşletilen Nakit Sermaye (Kuruş)	Gayr-i Merbuh (Kuruş)	Ribh Oranı %	Nakit Paradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Kiradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Mâhlûl-u Muaccele Geliri (Akçe)	Toplam Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Gider (Akçe)	Gelir-Gider Dengesi
51	15b-2	At Pazarı Fevkinde Valide İmamı Hâc Mustafa Efendi'nin Minber Vakfı						11.580		11.580	11.580	0
52	16a-1	Murad Reis Mahallesi Mescidi Vakfı	320,5	320,5		12,5	4.800	7.200		12.000	10.311	1.689
53	16a-2	Valide Atik Camii Müezzinleri Vakfı	460	460		10	5.520	2.980		8.500	8.500	0
54	16b-1	Hâce Hesna Hatun Mahallesinde Arslan Ağa Çeşmesi Vakfı	5.104	4.411	693	12,5	66.165	5.640		71.805	74.230	-2.425
55	17a-1	Hâce Hesna Hatun Mescidi Vakfı	660	660		12,5	9.900	3.550		13.450	13.450	0
56	17a-2	Murad Hâce Mescidi Vakfı	550	550		15	9.900	3.300		13.200	18.417	-5.217
57	17b-1	Karakadı Alauddin Efendi Camisinde Mektep Vakfı ve Mülhekâtı	1.094	794	300	15	14.292	360		14.652	18.726	-4.074
58	18a-1	Arakiyeci Hâc Mehmed Mahallesi Mescidi Şerif Vakfı	352,5	352,5		10-15	6.156			6.156	6.196	-40
59	18a-2	Ören? Karyesinde Yusuf Ağa Ma-İ Cari Çeşmesi Vakfı	970	970		15	17.460	4.440		21.900	11.454	10.446
60	33a-1	Mehmed Paşa Mahallesi Avâız Vakfı	845	725	120	15	13.053			13.053	13.053	0
61	18b-2	Davudpaşa Mahallesi Avâız Vakfı	271	231	40	15	4.158			4.158	2.985	1.173
62	19a-1	Tophanelizade Çeşmeleri Vakfı						36.000	102.000	138.000	28.660	109.340
63	24a-2	Davud Efendi Vakfı	400	400		10	4.800	360		5.160	5.160	0

Vakıf No	Varak No	VAKIF ADI	Toplam Nakit Semaye (Kuruş)	İşletilen Nakit Sermaye (Kuruş)	Gayr-i Merbuh (Kuruş)	Ribh Oranı %	Nakit Paradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Kiradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Mâhlûl-u Muaccele Geliri (Akçe)	Toplam Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Gider (Akçe)	Gelir-Gider Dengesi
64	24b-1	Hüsrev Ağa Mescidi Şerifinde Şakire Hatun Vakfı	176	176		10	2.112	360		2.472	2.472	0
65	24b-2	Solak Sinan Mahallesi ... Mescidi Şerifinin Vakfı	250	250		15	4.500			4.500	1.710	2.790
66	34a-2	Bulgurlu Karyesinde Camii Şerif Minaresinin İkad-ı Kanadil Vakfı	212	212								
67	46b-1	Bulgurlu Karyesi Teberdar Mehmed Ağa Çeşme Vakfı	1.298	1.298		10	14.400			29.160	11.820	17.340
68	34b-2	Aşçıbaşı Mahallesinde Hâc Mustafa Odabaşı Vakfı	120	120			1.920	3.240		5.160	6.363	-1.203
69	35a-1	Hamza Fakih Mahallesi Saime Hatun Avârız Vakfı	210	210		12	3.024			3.024	3.023	1
70	35a-2	Çenkar? Karyesi İskelesinde Vaki' ... Vakfı	82	82		15	1.440			1.440	348	1.092
71	40b-1	Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi Avârız Vakfı	578	578		15	10.404	240		10.644	10.642	2
72	55b-1	Ören? Karyesinde Mehmed Çavuş Camii Vakfı	582	582		15	10.440			10.440	9.942	498
73	54a-1	Mehmet Paşa Mahallesinde Vaki İsmail Haski'nin Mau Leziz Vakfı						34.920		34.920	11.759	23.161
74	54a-2	Solak Sinan Mahallesi Mescid-i Şerif Vakfı	380	380		15	6.840	5.176		12.016	11.562	454
75	54b-1	Solak Sinan Mahallesi Avârız Vakfı	421	421		15	7.558			7.558	7.558	0
76	70a-1	Solak Sinan Mahallesinde Vaki' Merhum Emetullah Hatun Vakfı	700	700		15	12.600			12.600	9.420	3.180

Vakıf No	Varak No	VAKIF ADI	Toplam Nakit Semaye (Kuruş)	İşletilen Nakit Sermaye (Kuruş)	Gayr-i Merbuh (Kuruş)	Ribh Oranı %	Nakit Paradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Kiradan Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Mâhlûl-u Muaccele Geliri (Akçe)	Toplam Yıllık Gelir (Akçe)	Yıllık Gider (Akçe)	Gelir-Gider Dengesi
77	70a-2	Solak Sinan Mahaltesinde Vaki' Merhum Emetullah Hatun'un Ecza-ı Şerif Vakfı	200	200		15	3.600			3.600	3.120	480
78	85a-1	Toygar Hamza Mahallesi Bedeli Avârız Vakfı	300	300		15	5.400			5.400	5.160	240
79	85a-2	Toygar Hamza Mahallesi Mescidi Vakfı	150	150		15	2.700			2.700	2.520	180
80	85a-3	Serrâc Esnafı Vakfı	380	380		12,5	5.700			5.700	5.280	420
81	85b-1	Solak Sinan Mahaltesinde Vaki' Merhum Serca Hace Mescidi Serif Vakfı	50	50		15	900			900	4.440	-3.540
Toplam			50.884,5	48.660,5	2.212		768.131	237.616	162.840	1.192.026	888.150	303.876

ÖZGEÇMİŞ

26.08.1992 tarihinde Trabzon'un Arsin ilçesinde doğan Muhammed Emin DURMUŞ, ilk ve orta öğrenimini İstanbul/Üsküdar'da tamamladı. 2009 yılında Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden, 2014 yılında ise Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2014-2015 yılı arasında 9 ay Zonguldak ili Gökçebey ilçesinde İmam-Hatip olarak görev yaptı. 2015 yılından itibaren Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Araştırma görevlisi olarak meslek hayatına devam etmektedir.

